

Vrije Universiteit Brussel

Faculteit Recht en Criminologie
Vakgroep Criminologie
Academiejaar 2015 – 2016

De rol van de Gentse moskeeën in deradicalisering en ‘disengagement’: de vreedzame imam als wapen in de strijd tegen radicalisering?

The role of the mosques of Ghent in deradicalization and disengagement: the peaceful imam as a weapon in the war against radicalization?

Masterproef ingediend met het oog op het behalen van de graad Master in de Criminologie

Saïd Chioua Lekhli

Promoter : Prof. Dr. Marc Cools

'Resentment Is Like Taking Poison And Waiting For The Other Person To Die'

~Unknown

Samenvatting

Het doel van deze thesis is het verkennen van de rol die imams kunnen spelen in disengagement en deradicalisering en hun eigen visies hierop. Wanneer men zowel de literatuur als de praktijk bekijkt valt het op dat er hier duidelijk een leemte is. In de eerste hoofdstukken worden alle belangrijke concepten rond deze onderwerpen gedefinieerd en besproken, alsook een theoretisch kader geschetst op basis van het begrip ‘desistance’. Hieruit kunnen enkele lessen getrokken worden, voornamelijk dat de klassieke instituties als woning, werk, opleiding en sociaal kapitaal hier ook hun waarde hebben. Vervolgens gaat men verder met een het beleid hierin en een kwalitatief verkennend onderzoek met als doel de onderzoeksvragen te beantwoorden. Hiervoor werd gebruikt gemaakt van een literatuuronderzoek, een analyse van beleidsdocumenten en diepte-interviews met imams van de moskeeën in Gent. Uit de beleidsanalyse moet er geconcludeerd worden dat er geen integraal en geïntegreerd beleid voorhanden is om deze problematiek aan te pakken en de uitwerking in de praktijk achterop hinkt. Deradicalisering blijft een ondergewaardeerd aspect. Samenwerking met imams en de moslimgemeenschap gebeurt eerder facultatief en ad rem. Uit de interviews blijkt dat men de imams in twee categorieën kan opdelen: de progressievere imams die een actieve rol willen spelen in disengagement en deradicalisering en de meer traditionele imams die een passieve rol willen spelen. Er blijkt ook reeds een verborgen deradicaliserende werking te zijn van imams, in de vorm van vertrouwelijke gesprekken in de moskee. Er wordt in deze thesis beargumenteerd dat imams een waarde kunnen hebben in disengagement en deradicalisering. Men moet de opportuniteiten inzien en dit verder verkennen.

Trefwoorden: disengagement, deradicalisering, imam, moskee

Abstract

The purpose of this thesis is to explore the role which imams can play in disengagement en deradicalization, and their perspectives. When we study the literature as well as the practice it is clear that there's a void. In the first chapters all the main concepts are being defined and discussed, also a theoretical framework is formed based upon the concept 'desistance'. We learned from desistance that we can't deny the value of traditional institutions, such as housing, employment, education and social capital. Further the policy is analysed and qualitative explorative research is done with the purpose of answering the research questions. Therefore we used a literature review, an analysis of policy documents and in-depth interviews with the imams of the mosques in Ghent. From the policy analysis there was concluded that there is no integral and integrated policy in work to handle this problem and that the implementation in practice is lagging behind. Deradicalization still is an underrated aspect. Collaboration with the imams and the Muslim community is optional and only if necessary. The interviews showed that we can divide the imams in two categories: the progressive imams that want to play an active role in disengagement and deradicalization and the more traditional imams that want to play a passive role. It seems there is hidden deradicalizing influence of imams, in the shape of confidential conversations in the mosque. This thesis reasons that there is value for imams in disengagement and deradicalization. It's important to see the opportunities and to explore this further.

Keywords: disengagement, deradicalization, imam, mosque

Voorwoord

De masterproef die voor u ligt is het resultaat van een werk van lange adem. Een werk dat ik niet alleen had kunnen verwezenlijken. Vandaar had ik graag gestart met bedanken van de mensen die hieraan meegewerkt hebben.

Allereerst wil ik graag mijn promotor, professor Cools bedanken. Samen zijn we op zoek gegaan naar een onderwerp en een interessante invalshoek en tijdens het schrijven stond hij steeds klaar om vragen te beantwoorden of met wijze raad. Verder had ik graag doctor Maarten De Waele bedankt, een goede vriend die mij bij wijze van spreken tussen pot en pint steeds wat tips gaf of een handje hielp. Jullie hulp is van onschatbare waarde geweest.

Ook de Gentse imams mag ik niet vergeten: zonder hun medewerking aan dit onderzoek, openhartigheid en de alombekende gastvrijheid was dit nooit gelukt. De nalezers van deze masterproef mag ik uiteraard ook niet vergeten. Wie had ik hiervoor beter kunnen vragen dan Ihsane Chioua Lekhli, mijn ‘grote’ zus die mijn werk al verbeterde toen ik leerde schrijven. Tessa De Sutter moet ik ook bedanken uiteraard, niet alleen voor het nalezen maar ook omdat zij als partner al mijn ideeën, vooruitgang en ontdekkingen met veel interesse aanhoorde. Tenslotte wil ik Dennis Montegnies bedanken om deze thesis een laatste keer te polijsten. Ik dank jullie allen oprecht.

Deze scriptie was voor mij veel meer dan enkel het koninginnestuk van mijn opleiding criminologische wetenschappen. Gezien de persoonlijke interesse voor het onderwerp en gezien mijn eigen culturele en religieuze achtergrond was dit een ware ontdekkingsreis. Ik heb in één jaar meer over islam geleerd dan gedurende mijn volledige jeugd. Ik heb meer moskeeën bezocht dan ooit tevoren en heb gesprekken met imams gehad over uiteenlopende zaken. In dit werk komt de zoektocht naar eigen identiteit en de duale positie van de moslim in de diasporacontext aan bod.

Ook in mijn eigen jeugd heb ik dit ervaren, zo werd het voeren van dit onderzoek ook een onderzoek naar mezelf. Een onderzoek naar mijn identiteit als moslim. Een onderzoek naar mijn eigen opinie en visie op recente ontwikkelingen. Een poging om op een academische manier een steentje bij te dragen, vanachter mijn computerscherm. Het woord Jihad komt van het Arabische woord *jhd* (جهاد), met als betekenis streven naar (een bepaald doel). . . Dit werk is veel meer dan alleen een eindwerk. Dit is mijn zoektocht, mijn persoonlijke reis, mijn Jihad.

Ik wens u veel leesplezier.

Saïd Chioua Lekhli

Gent, 8 augustus 2016

Inhoudsopgave

Voorwoord	5
Inhoudsopgave	6
1. Inleiding	8
2. Begripsomschrijving	10
2.1. Inleiding	10
2.2. Radicalisering	10
2.2.1. <i>Radicalisme</i>	11
2.2.2. <i>Extremisme</i>	12
2.2.3. <i>Terrorisme</i>	12
2.2.4. <i>Islamitisch radicalisme</i>	13
2.3. Disengagement	14
2.4. Deradicalisering	14
2.5. Conclusie	15
3. Theoretisch kader	17
3.1. Inleiding	17
3.2. Maturatietheorie van Glueck & Glueck	17
3.3. Rationele Keuzetheorie van Cornish en Clarke	18
3.4. Hirschi en Gottfredson's General Theory of Crime	18
3.5. Moffitt's Dual Taxonomy Theory	19
3.6. Sociale controletheorie van Sampson en Laub	20
3.7. Maruna's redemption script	20
3.8. De cognitieve transformatietheorie van Giordano, Cernkovich en Rudolph	21
3.9. Primaire en secundaire desistance	22
3.10. Conclusie	22
4. Beleid	24
4.1. Inleiding	24
4.2. De integrale veiligheidszorg	24
4.3. Federale overheid	25
4.3.1. <i>Actieplan Radicalisme</i>	25
4.4. Regionale overheid	28
4.5. Stedelijke overheid (Gent)	30
4.6. Scheiding Kerk en Staat	33
4.7. Het (de)radicaliseringsbeleid en de integratieparadox	34
4.8. Conclusie	35
5. De context	37
5.1. Inleiding	37
5.2. De moskee in Vlaanderen	37
5.3. De imam in Vlaanderen	38
5.4. De Gentse context	41
5.5. Conclusie	46
6. Disengagement en deradicalisering onder de loep	47
6.1. Inleiding	47
6.2. Deradicalisering en disengagement als complexe processen	47
6.3. Disengagement en deradicalisering: individueel of collectief	49
6.4. Het gebruik van imams in disengagement en deradicalisering	50
6.5. Het disengagement versus deradicalisering debat	52
6.6. Conclusie	53
7. Het onderzoek	54

7.1. Methodologie.	54
7.2. De (selectie van) onderzoekseenheden.....	54
7.3. Dataverzameling en –analyse.	55
7.4. Beperkingen van het onderzoek.	55
7.4.1. Toegangsverwerving en (non-)respons en weerstand.	55
7.4.2. Interviewer bias: de invloed van een allochtone onderzoeker.	57
7.5. Conclusie.	57
8. Onderzoeksresultaten.	58
8.1. De moskee.	58
8.2. De imam.	59
8.3. Het standpunt in radicalisering.....	59
8.4. De ervaringen met (de)radicalisering.	60
8.5. De meningen over het beleid en de aanpak van de overheid	60
8.6. De rol van imams in disengagement/deradicalisering.....	61
8.7. Conclusie.	61
9. Kritische reflectie.	63
10. Eindconclusie.	66
11. Literatuurlijst.....	67
Bijlage 1	71
Bijlage 2	73

1. Inleiding

New York , 11 september 2001, 2977 doden. Madrid, 11 maart 2004, 191 doden. London, 7 juli 2005, 52 doden. Parijs, 13 november 2015, 130 doden. Brussel, 22 maart 2016, 35 doden.

Sinds 11 september 2001 en tot op vandaag is islamitisch radicalisme een dreiging die vele mensen wereldwijd zorgen baart. Van in de VS tot in onze eigen hoofdstad Brussel zijn de gevolgen daarvan merkbaar geweest. Het fenomeen radicalisering werd in snel tempo één van de grote uitdagingen van beleidsmakers. Wanneer de politieke en publieke interesse groot is volgt ook de wetenschappelijke aandacht. Er is nationaal en internationaal al heel wat wetenschappelijk onderzoek besteed aan het begrijpen van de processen die leiden tot radicalisering. Om maar enkele bekende voorbeelden van studies te noemen: de studies *Polarisering en radicalisering: een integrale preventieve aanpak* van Paul Ponsaers (2010), *Strijders van eigen bodem* van Frank Buijs, Froukje Demant en Atef Hamdy (2006) en *The Staircase to Terrorism: A Psychological Exploration* van Fathali M. Moghaddam (2005). In tegenstelling tot de aandacht die al besteed is aan radicalisering, is er nauwelijks onderzoek gedaan naar het even belangrijke proces van ‘disengagement’ en deradicalisering, er is hier een hiaat in de literatuur.

Uit een onderzoek van Demant, Slotman, Buijs en Tillie (2008) blijkt dat de imam, als significant other of als sleutelfiguur in de moslimgemeenschap, een belangrijke rol kan spelen in het tegengaan van radicalisering. Het inschakelen van gematigde imams is dan ook een veel voorkomende tactiek die gebruikt wordt in deradicaliseringsprogramma’s in diverse landen. Zo wordt er in Nederland wordt er nauw samengewerkt met de moskeeën in de strijd tegen radicalisering en ook in Frankrijk worden gematigde imams gebruikt in de strijd tegen islamitisch radicalisme (Marret, 2009). Ook in Marokko, het Verenigd Koninkrijk en Canada vinden we voorbeelden hiervan terug. In deze scriptie wil ik onderzoeken hoe vertegenwoordigers van de moslimgemeenschap in België, meer specifiek imams, denken over disengagement, (de)radicalisering en het beleid hieromtrent, maar ook over hoe zij zelf een rol hierin kunnen spelen.

Wanneer men de literatuur bekijkt valt het op dat er hier duidelijk een leemte is in de wetenschap. Maar ook als er naar de praktijk gekeken wordt, merkt men dat er een gebrek aan aandacht is voor disengagement en deradicalisatie. In beleidsteksten wordt dit vaag vermeld en her en der worden wat initiatieven opgezet. Nochtans kan deradicalisering beschouwd worden als het kroonjuweel van de moderne contraterrorisme technieken (Dechesne, 2011). Deze bijdrage wenst dan ook een uniek antwoord te bieden op de volgende onderzoeksvragen: “Welke rol kunnen imams spelen in ‘disengagement’ en de deradicalisering van geradicaliseerde islamitische jongeren in België?”, “Welk beleid heeft de federale, regionale en stedelijke overheid (Gent) ontwikkeld in functie van de strijd tegen radicalisering van moslims?” en “In welke mate zijn imams bezig met het vraagstuk van (de)radicalisering en disengagement en hoe staan zij tegenover een samenwerking met de overheid?”.

Dit onderzoek vangt aan met een begripsafbakening en het theoretisch kader. Daarbij bespreken we het radicaliseringsproces vanaf het moment waarop individuen ‘radicaliseren’ tot de eindfase (i.e. hier deradicalisering). Daarna gaan we verder met een analyse van de diverse beleidsstukken en een beschrijving van het federale, regionale en stedelijke beleid. Dit brengt ons bij de kern van dit onderzoek, namelijk de verbinding tussen (het beleid in) deradicalisering / ‘disengagement’ en sleutelfiguren van de moslimgemeenschap: de imams.

Door middel van interviews met imams in de Gentse moskeeën zal ik hun perspectief en standpunten verkennen. Met dit schrijven wil ik een bijdrage leveren aan de kennis hieromtrent, maar ook aan het praktijkgericht denken. Op deze manier zal deze bijdrage een ander licht werpen op het fenomeen ‘disengagement’ en het deradicaliseringsproces vanuit een ander perspectief te bekijken. Daarom eindigt deze tekst met een persoonlijk kritisch besluit.

2. Begripsomschrijving.

2.1. Inleiding.

Alvorens het onderzoek aan te vangen is een duidelijke begripsafbakening vereist. Het valt op te merken dat er in de literatuur rond (de)radicalisering een gebrek is aan eenduidigheid in de definiëring van de kernconcepten. Ook in het dagelijkse leven worden verschillende termen - vaak onterecht - door elkaar of als synoniemen gebruikt. Radicalisering, disengagement en deradicalisering zijn, ondanks verschillend en aparte processen, onlosmakelijk met elkaar verbonden. Volgens Horgan (2005) zijn een gebrekkige conceptualisering samen met het gebrek aan empirisch materiaal de twee hoofdredenen voor de relatief trage vooruitgang op theoretisch vlak. Ook wijst hij erop dat inzicht in het radicaliseringsproces, ondanks verschillende en losstaand, van belang is om disengagement en deradicalisering volledig te begrijpen. Daarom volgt hier eerst een begripsomschrijving van het radicaliseringsproces. Deze omschrijving beperkt zich tot enkele kernconcepten: radicalisering, radicalisme, extremisme, terrorisme en islamitisch radicalisme. Daarna volgt ook disengagement en deradicalisering.

2.2. Radicalisering

Er zijn veel verschillende definities die worden gebruikt om radicalisering te beschrijven. Ondanks de vele studies hierover is er geen consensus over wat deze term inhoudt noch is er een eenduidige, universele definitie. De oorzaak hiervan kan gevonden worden in het feit dat hetgeen wat als radicalisering beschouwd wordt, afhangt van het perspectief van de observator. Men denkt hierbij aan de vaak (ondoordacht) herhaalde uitspraak “One man's terrorist is another man's freedom fighter”. Dit komt later in deze bijdrage nog terug. Desondanks is een duidelijke conceptualisering vereist. Er wordt hier gestart met een brede definitie van Gielen (2008) die elementen uit verschillende kortere definities samenneemt. Zij definieert radicalisering als:

“... het proces van toenemend radicalisme bij een persoon of groep, waarbij de bereidheid groeit om zelf met gebruik van geweld dergelijke diepe ingrijpende veranderingen van de samenleving en de democratische rechtsorde na te streven en/of te ondersteunen, dan wel anderen daartoe aan te zetten. Het is geenszins een proces dat mensen plotseling omarmen, het is veeleer een langdurig, gelaagd en veelvormig proces. Radicalisering is een langdurig proces, omdat het doorsnijden van banden met de gevestigde samenleving tijd en energie kost. Het is gelaagd in die zin dat het groepen, generaties, groepen geestverwanten en individuen kan betreffen. Het is eveneens veelvormig vanwege de verschillende dimensies die het omvat: zowel politiek, religieus als sociaal-cultureel.” (Gielen, 2008, p. 14)

Opvallend binnen de definiëring is dat er geen vermelding gemaakt wordt van een bepaalde ideologie of religie waaruit men vertrekt. Radicalisering is dus niet uitsluitend gereserveerd voor radicale islamitische bewegingen in tegenstelling tot de indruk die populaire media wekken. Zo wijst Corens (2008) erop dat elke religie, geloofssysteem of ideologie aan de grondslag kan liggen van alternatieve visies, doelen en ideaalbeelden. Een ideologie kan dan ook versmelten met politieke bewegingen die de democratische regels respecteert, maar

afhankelijk van de context kan een ideologie versmelten met ondemocratische en gewelddadige denkpatronen en/of handelingen.

Een tweede aspect dat men uit deze definitie moet onthouden, is dat het een langdurig proces betreft. Dit is iets waarover dan wel consensus heerst, radicalisering is een langdurig, complex en dynamisch proces. Deze centrale aspecten vinden we ook terug bij de iets bondigere en duidelijkere definitie van Geeraerts (2012):

“Radicalization is seen as a process whereby an individual comes to embrace values and opinions about a certain topic (e.g. animal rights, Nazism or religion) that gradually become more extreme and hence start to deviate more from the normative opinions, while at the same time finding it more difficult to accept opposite opinions. This may lead to ideological violence like terrorism.”. (Geeraerts, 2012, p. 26)

Het betreft dus een gradueel proces. Dit proces kan opgedeeld worden in drie fases die zich op een continuüm bevinden: radicalisme, extremisme en terrorisme. Deze gaan we nu apart van dichterbij bekijken. Er wordt niet dieper ingegaan op het radicaliseringsproces zelf en de potentiële oorzaken en redenen voor radicalisering. Dit aangezien het proces van disengagement en deradicalisering niet noodzakelijk gelinkt is aan de redenen waarom iemand in de eerste plaats geradicaliseerd is. Wanneer bijvoorbeeld een persoon lid wordt van een extremistische organisatie ontwikkelt men verschillende nieuwe banden met de groep die uittreding bemoeilijken (Rabasa, 2010). Een diepgaande kennis van het radicaliseringsproces is hierdoor dus niet vereist.

2.2.1. Radicalisme

De eerste fase van het proces is radicalisme, waar er sprake is van een toename in de mate van radicalisering en de overtuiging ontstaat dat de ideologie die men aanhangt de enige juiste is (Moghaddam, 2005). Wat een definitie betreft, schrijft Schmid (2013) het volgende:

“The concept of radicalism might (...) usefully be described in terms of two main elements reflecting thought/attitude and action/behaviour respectively: 1. The advocating of sweeping political change, based on a conviction that the status quo is unacceptable while at the same time a fundamentally different alternative appears to be available to the radical 2. The means advocated to bring about the system transforming radical solution for government and society [which] can be non-violent and democratic (through persuasion and reform) or violent and non-democratic (through coercion and revolution)” (Schmid, 2013, p.8).

Een centraal element in deze definitie is dus het nastreven van politieke verandering, gebaseerd op een ontevredenheid over de bestaande maatschappelijke stand van zaken. Radicalisme is echter een problematische term. Het doet namelijk een statische situatie vermoeden. Radicalisering is echter een proces, een dynamisch verloop waarin de mate van radicalisme continu fluctueert (Noppe et al., 2010). Het andere centraal element uit deze definitie zijn de middelen die hier gebruikt worden. Deze kunnen zowel gewelddoos en democratisch als gewelddadig en ondemocratisch zijn. In het tweede geval spreken we dan van gewelddadig radicalisme en begeven we ons eerder op het terrein van extremisme.

Dit zorgt mogelijks voor de verwarring die dit concept met zich kan meebrengen, een tweede reden waarom radicalisme een problematische term is. Zo wordt het woord radicalisme vaak automatisch gelinkt met geweld of verward met andere fasen (extremisme of terrorisme) van het radicaliseringproces. Benyaich (2015) wijst erop dat dit foutief is: elke extremist is een radicaal, maar niet elke radicaal is een extremist. Voor Benyaich is radicalisme een nuttige term om politiek, economisch of religieus fanatisme aan te duiden maar ook niet meer dan dat. Ook Noppe et al. (2010) wijzen erop dat radicalisme - als ideologie - de gevestigde normen en het gevoerde beleid uitdaagt, maar het niet noodzakelijk tot geweld leidt. Zij definiëren het simpelweg als *“de eerste fase in het radicaliseringsproces die voorafgaat aan meer extreme vormen van radicalisering in het proces, zoals daar respectievelijk zijn : extremisme en terrorisme”* (Noppe et al., 2010, p.13) .

2.2.2. Extremisme

Noppe, Hellinckx & Van de Velde (2011) geven mee dat er zich naast radicalisme nog twee andere fasen bevinden op het continuüm. Extremisme gaat een stap verder. Belangrijk hier is om op te merken wat extremisme onderscheid van radicalisme. Waar radicalisme al dan niet gewelddadig en al dan niet democratisch kan zijn, kan extremisme daarentegen nooit democratisch zijn. Hun denkbeeld tolereert namelijk geen diversiteit en bestaat uit de inflexibele naleving van gesimplificeerde mono-causale interpretaties van de wereld. Radicalen daarentegen hebben historisch gezien meer de neiging zich open te stellen voor rationaliteit en pragmatische compromissen (Schmid, 2013, p.10). Dit laatste is kenmerkend voor extremisme: het niet bereid zijn om tot compromissen over te gaan. Ook typerend is dat hier de bereidheid tot het hanteren van geweld zijn intrede doet, evenwel zonder dat daarom altijd wordt overgegaan tot het hanteren van geweld. Het is met andere woorden een mentale ingesteldheid die erin bestaat het gebruik van geweld ten opzichte van anderen te vergoelijken, dan wel dat men zelf bereid is om geweld te gebruiken in de toekomst (Noppe et al, 2010, p.17). In deze fase spelen groepsprocessen een belangrijke rol, door groeps polarisatie worden meningen binnen een groep steeds extremer (Noppe et al., 2011).

2.2.3. Terrorismisme

In deze fase zet men de stap van extremisme naar terrorisme. Hoewel de fase van terrorisme zelden wordt bereikt, wordt dit toch gezien als het ultieme resultaat van radicalisering. De stap naar geweld is niet noodzakelijk, er zijn ook verschillende geweldloze manieren om het doel te bereiken (Noppe et al, 2011). Terrorismisme ontstaat wanneer men geen andere mogelijkheden meer ziet: hoe extremer de groepen worden, hoe groter de kans dat er wordt overgegaan tot geweld. Denk even terug aan de eerder vermelde uitspraak *“One man's terrorist is another man's freedom fighter”*. Deze uitspraak schetst een beeld van de onenigheid die heerst over een definitie voor terrorisme (Moghaddam, 2005). Om verdere bespreking mogelijk te maken, is de vermelding van andere definities noodzakelijk. Moghaddam (2005:, p. 161) definieert terrorisme als *“politically motivated violence, perpetrated by individuals, groups, or state-sponsored agents, intended to instill feelings of terror and helplessness in a population in order to influence decision making and to change behaviour”*.

Het grote onderscheid met extremisme is uiteraard het effectief gebruik van geweld. Het gaat hier om een misdrijf, zoals gedefinieert in Art. 137 Sw. §1:

“Als terroristisch misdrijf wordt aangemerkt het misdrijf [...] dat door zijn aard of context een land of een internationale organisatie ernstig kan schaden en opzettelijk gepleegd is met het oogmerk om een bevolking ernstige vrees aan te jagen of om de overheid of een internationale organisatie op onrechtmatige wijze te dwingen tot het verrichten of het zich onthouden van een handeling, of om de politieke, constitutionele, economische of sociale basisstructuren van een land of een internationale organisatie ernstig te ontwrichten of te vernietigen.”

Het gaat hier dus niet langer over een mentale ingesteldheid maar over een fysieke daad. Een act van geweld die ideologische gemotiveerd is met de intentie van bepaalde doelen te behalen.

2.2.4. Islamitisch radicalisme.

Zoals reeds aangekaart bij de definiëring van radicalisme kan radicalisme zelf verschillende ideologische basissen hebben. Dit onderzoek gaat echter over één specifieke vorm: islamitisch radicalisme. Dit is dus een vorm van religieus geïnspireerd radicalisme. De bovenbeschreven algemene kenmerken van het radicaliseringsproces zijn hier ook van toepassing. Tillie (2013) legt uit dat islamitisch radicalisme grotendeels geïnspireerd is door de denkers Sayyid Qutb en Sayyid Abul A’la Mawdudi, beide zijn in de jaren ’60 – ’70 reeds overleden. Hun denkbeelden zijn gebaseerd op de salafistische stroming maar breiden de eenheid van God uit naar staatsinrichting en politiek. Atheïsme heeft volgens hen tot morele verdorvenheid geleid. Men streeft naar een islamitische samenleving ingericht volgens Gods plan, deze is moreel superieur. Het islamitisch radicalisme kenmerkt zich door een verregaande delegitimatie van de bestaande orde en het streven naar diepgaande veranderingen in de samenleving (Slootman & Tillie, 2006). Het valt te beschrijven als een set van de volgende overtuigingen:

“-De islam ligt onder vuur en wordt bedreigd.

-Burgerlijke machthebbers hebben bijgedragen aan deze marginalisering en moeten daarom gewantrouwd worden; verzet tegen hen is gerechtvaardigd.

-Religieuze gezagsdragers berusten in deze situatie en plegen daarom verraad aan het geloof.

-De grondslagen van het geloof moeten worden hersteld door een terugkeer naar de echte religieuze normen en waarden en door een letterlijke interpretatie van de koran.

-De eigen religie is superieur en zou de grondslag moeten vormen voor de samenleving en de leidraad moeten zijn voor de politiek.

-De ware gelovige moet een actieve rol spelen bij het verwezenlijken van deze samenleving, wat gezien wordt als een urgente zaak.”

(Slootman & Tillie, 2006, p.19)

Uiteraard zijn er binnen dit denken nog verschillende stromingen en verschillende politieke ideologieën verbonden. Voor deze bijdrage is dit weinig relevant en wordt er niet verder op ingegaan.

2.3. Disengagement

Disengagement is een term waarbij het is moeilijk om een Nederlandse vertaling te vinden die de juiste lading dekt. Vaak spreekt men van “uittreding”. In deze studie werd gekozen om de originele term te behouden. Verschillende auteurs maken zich zorgen om het trage tempo waarop het academisch onderzoek naar ‘disengagement’ op gang komt. Met uitzondering van enkele studies in de jaren ’80 en ’90 lijkt dit onderwerp steeds aan systematische analyse ontsnapt te zijn (Horgan, 2008). Ook in de praktijk wordt dit onderdeel van contraterrorisme verwaarloosd. Het is dan ook geen wonder dat ook hier een gebrek is aan eenduidigheid en conceptuele uitwerking.

Disengagement wordt gedefinieerd als: “...*a change in behavior (i.e., refraining from violence and withdrawing from a radical organization) but not necessarily a change in beliefs. A person could exit a radical organization and refrain from violence but nevertheless retain a radical worldview*” (Rabasa; Pettyjohn; Ghez; & Boucek, 2010, p.XIII). Het gaat hier dus om een gedragsverandering die geen verandering van ideologie (‘beliefs’) vereist. Vandaar dat dit soms beschreven wordt als “de minst ingrijpende” verandering in het deradicaliseringsproces. Het radicaal gedrag stopt zonder dat de onderliggende waarden, attitudes en opvattingen veranderen. Horgan (2008) legt uit dat disengagement het resultaat kan zijn van psychologische factoren (bv. ontgoocheling) of fysieke factoren (bv. gevangenschap). Hij legt ook uit dat disengagement niet noodzakelijk betekent dat men uit de groep treedt, zo kan men bijvoorbeeld enkel afstand nemen van het gewelddadig gedrag en lid blijven van een radicale groepering. Er zijn dus vele vormen van en mogelijkheden binnen disengagement. Net als het proces van radicalisering is ook dit een zeer complex proces. Wanneer men de literatuur erop naslaat, merkt men dat er veel verschillende opdelingen gemaakt worden in disengagement. Deze verschillen dan weer van auteur tot auteur. Zo zijn er opdelingen op niveau (individueel en collectief), gebaseerd op wijze (vrijwillig, onvrijwillig of gemengd) of op aard (fysiek of psychologisch). Dit komt verder in deze bijdrage terug.

2.4. Deradicalisering.

Net zoals radicalisering is ook deradicalisering een proces. Demant, Slootman, Buijs, en Tillie (2008, p. 13) definiëren deradicalisering als:

“[...] the process of becoming less radical. This process of ‘becoming less radical’ applies both to behaviour and beliefs. With regard to behaviour, this primarily involves the cessation of violent actions. With regard to beliefs, this involves an increase in confidence in the system, a desire to once more be a part of society, and the rejection of non-democratic means.”

Er wordt in deze definitie duidelijk gemaakt dat de deradicalisering van toepassing is op zowel gedrag als ideologie (‘beliefs’). Dit toont meteen ook het verschil aan met ‘disengagement’, dat enkel een gedragsverandering inhoudt. Deradicalisering houdt een cognitieve verandering in, een afwijzing van bepaalde radicale waarden en normen. Op deze cognitieve verandering wordt de nadruk gelegd. Uit deze definitie kan men afleiden dat disengagement impliciet een onderdeel is van deradicalisering. Dat dit niet altijd klopt wordt in hoofdstuk 6 beargumenteerd. Men kan deradicalisering ook eenvoudig definiëren als: “...*the process of changing an individual’s belief system, rejecting the extremist ideology, and*

embracing mainstream values” (Rabasa, Pettyjohn, Ghez, & Boucek, 2010, p.XII). Dit complex proces is dus meer dan enkel het omgekeerde van radicalisering. Deze definities zijn nog vrij ruim, vooral welke ‘beliefs’ moeten veranderd worden zijn enorm ruim afgebakend. In de context van islamitisch radicalisme (meer specifiek islamitische bewegingen) en deradicalisering vinden we een andere interessante definitie van Ashour terug:

“De-radicalization is another process of relative change within Islamist movements, one in which a radical group reverses its ideology and de-legitimizes use of violent methods to achieve political goals, while also moving towards an acceptance of gradual social, political and economic changes within a pluralist context.[...]De-radicalization is primarily concerned with changing the attitudes of armed Islamist movements toward violence, rather than toward democracy. Many de-radicalized groups still uphold misogynist, homophobic, xenophobic and anti-democratic views.” (Ashour, 2010, p.6)

Er is een opvallend verschil tussen deze definitie en de voorgaande, dit verschil ligt in het eindresultaat van deradicalisering. In de definitie van Rabasa et al. wordt er expliciet verwezen naar een aanvaarding van mainstream waarden, waar in de definitie van Ashour expliciet wordt vermeld dat de belangrijkste bekommernis van deradicalisering het veranderen van de attitudes met betrekking tot geweld zijn in plaats van de attitudes met betrekking tot de democratie. Dit gaat samen met een omkering van de ideologie die het gebruik van geweld legitimeert, niet de hele ideologie. Dit onderscheid is cruciaal, in deze bijdrage wordt dan ook de definitie van Ashour gehanteerd.

Ook binnen deradicalisering vindt men opdelingen terug, voornamelijk tussen individuele en collectieve deradicalisering. Zowel in de literatuur als in de praktijk wordt de meeste aandacht besteed aan individuele deradicalisering. Denk maar aan bv. de vele deradicaliseringsprogramma’s in gevangenissen wereldwijd. Het is echter belangrijk om de mogelijkheid in te zien dat zowel individuele als collectieve deradicalisering hand in hand gaan en elkaar versterken.

2.5. Conclusie.

Het is duidelijk dat de gebrekkige conceptuele en theoretische uitwerking een terugkerend probleem is bij deze onderwerpen. Doch zijn er bij het radicaliseringsproces enkele duidelijke definities terug te vinden. Er kan samengevat worden dat radicalisering een langdurig, complex en dynamisch proces is waarbij de mate van radicalisme vanuit een bepaalde ideologie toeneemt met als doel diepgaande veranderingen in de samenleving na te streven. Wanneer dit geweldloos en democratisch nagestreefd wordt, spreekt men over radicalisme. Wanneer er de bereidheid is om geweld te gebruiken om de doelen te bereiken, spreekt men over extremisme. Tegelijk verdwijnt de bereidheid om compromissen te sluiten en de openheid voor diversiteit. Extremisme kan een mentale ingesteldheid genoemd worden. Het ultieme resultaat van radicalisering is terrorisme. Dit is het effectief gebruiken van geweld als middel om die veranderingen na te streven. Het islamitisch radicalisme is dan religieus geïnspireerd radicalisme, gebaseerd op bepaalde stromingen binnen de islam, waarbij een islamitische samenleving wordt nagestreefd. Wat disengagement en deradicalisering betreft, is het terugvinden van een duidelijke conceptualisering nog moeilijker. De verscheidenheid binnen definities is dan ook nog groter. Bij disengagement is een terugkerend element dat het enkel gaat om een gedragsverandering, met name de gewelddadigheid. De onderliggende

waarden, de 'beliefs', blijven onveranderd. In sommige definities wordt het verlaten van de radicale organisaties als onderdeel van disengagement besproken, maar dit laten we hier open zodat men de verschillende pistes kan bespreken. Bij deradicalisering is dan weer het omkeren van de achterliggende ideologie een terugkerend element.

Dit wordt anderzijds gerelativeerd door Ashour, wat in dit schrijven ook aanvaard wordt. Het gaat niet om de volledige ideologie of alle radicale waarden te veranderen, maar enkel degene die betrekking hebben op het gebruiken van geweld. Het doel van deradicalisering is dus niet de ideologie van een radicaal individu naar een mainstream ideologie te veranderen, vanuit welke invalshoek het ook geïnspireerd is. In de literatuur impliceert deradicalisering al te vaak dat afwijkende visies en overtuigingen veranderd moeten worden. Het doel van deradicalisering is enkel de ideologie die het gebruik van geweld legitimeert aan te pakken (waar disengagement het gedrag op zich aanpakt). Dit perspectief stemt dan overeen met de conceptualisering van radicalisme, wat op zich wel hand in hand kan gaan met een democratie. Deze relativering zorgt dan voor een duidelijk onderscheid dat in eerdere onderzoeken vaag is gebleven en is cruciaal voor de rest van deze bijdrage. Disengagement en deradicalisering zijn dus niet trapsgewijs geordend, disengagement zit niet impliciet in deradicalisering verwerkt en er is geen hiërarchische verhouding of tijdsverhouding t.o.v. elkaar.

De academische wereld bevindt zich nog in een stadium van conceptualisering en definiëring. Er kan zelfs gesteld worden dat deze uitwerking nog zo gebrekkig is dat dit veldonderzoek tegenhoudt en bemoeilijkt. Het belang van een grondige uitwerking van de conceptualisering en de definiëring mag dus zeker niet onderschat worden.

3. Theoretisch kader.

3.1. Inleiding.

Wat het radicaliseringsproces betreft zijn er vele theorieën en modellen voorhanden. Om maar enkele voorbeelden te noemen: de relatieve deprivatietheorie, de sociale identiteitstheorie, de attitude theorie, . . . Voor de processen van disengagement en deradicalisering zijn dat er heel wat minder. De interesse voor de manier waarop extremisme en terrorisme tot stand komt, is beduidend groter dan de interesse naar hoe dit eindigt. LaFree en Miller (2008) wijzen er echter op dat er vanuit de criminologie significante lessen kunnen getrokken. Gezien de diverse raakvlakken met uittreding – bijvoorbeeld uit gangs – en de solide criminologische basiskennis die hieromtrent doorheen de jaren al verworven is zou het onverantwoord zijn dit niet te bespreken. Daarom wordt in dit onderzoek vertrokken vanuit de criminologische theorieën die een mogelijke meerwaarde kunnen bieden. Dit brengt ons bij het concept ‘desistance’. Desistance kan men definiëren als de afwezigheid van crimineel gedrag, een proces dat beschreven wordt als “cease & desist”, eerst beëindigt de persoon het crimineel gedrag en dan weerhoudt de persoon zich van het plegen van criminele feiten in de toekomst (Kazemian & Maruna, 2009). In dit hoofdstuk worden in chronologische volgorde de belangrijkste theorieën rond desistance beschreven die een verklaring kunnen bieden voor deze processen. Ook wordt er per theorie kort de toepasbaarheid op disengagement en deradicalisering uitgelegd. Men moet wel in gedachten houden dat enkel de theorie wordt beschreven. Kritieken, tekortkomingen, omverwerpingen en dergelijke worden hier niet besproken. Er wordt afgerond met enkele bijkomende interessante inzichten uit de literatuur rond desistance.

3.2. Maturatietheorie van Glueck & Glueck.

Voortrekkers van het onderzoek naar het stoppen met criminaliteit waren het echtpaar Glueck en Glueck. Deze benadering is onderdeel van de statische visie. Zij ontwikkelden het idee dat dit op een natuurlijke manier verloopt met het verstrijken van de tijd. Men spreekt wel specifiek over ‘maturation’ (als in volwassen worden) en niet over simpelweg ouder worden. Leeftijd is hier dus geen synoniem van, ondanks de samenhang. Maturatie was volgens hen het centrale element in desistance. Wanneer het individu de volwassenheid bereikt, stopt men - onder invloed van interne fysieke en mentale rijpingsprocessen - met het plegen van criminele feiten. Dit op voorwaarde dat de persoon geen biologische of neurologische gebreken vertoont of geen opvoeding heeft gehad in moeilijke omstandigheden. Wanneer men einde van de twintiger jaren en begin dertig nadert, doet er zich een enorme afname van recidivisme voor (Glueck & Glueck, 1974). Personen die nog steeds criminaliteit pleegden, waren bijgevolg nog niet volwassen geworden.

Indien men deze inzichten toepast, zouden geradicaliseerde individuen, die geen biologische of neurologische gebreken hebben en geen opvoeding in moeilijke omstandigheden, met het volwassen worden zonder tussenkomst de radicale groepering moeten verlaten. Externe factoren hebben hier geen functie. De vereiste van de opvoeding in normale omstandigheden komt echter al in gedrang wanneer men reflecteert over de toch wel moeilijke sociaaleconomische situaties waarin de leden van de doelgroep soms opgroeien. Als men ook

het vaak gewelddadige karakter van dit soort extremisme in het achterhoofd houdt en de urgentie die dat met zich meebrengt, is deze theorie van weinig nut hier.

3.3. Rationele Keuzetheorie van Cornish en Clarke.

Cornish en Clarke (1985) argumenteerden in de jaren '80 dat criminaliteit te maken had met keuzeprocessen en vrije wil. Criminaliteit is dan een gevolg van de bewuste afweging van kosten en baten, het individu weegt de potentiële opbrengst van zijn crimineel gedrag af tegen de eventueel verbonden kosten en maakt dan een keuze. Samengevat maken de daders van criminele feiten beslissingen die –vanuit hun perspectief- rationeel lijken om specifieke misdrijven te begaan.

De rationele keuzebenadering van het fenomeen desistance kreeg van Cornish en Clarke echter minder aandacht. Deze theorie werd echter wel aan desistance getoetst door Cusson en Pinsonneault (1986), in een kwalitatief onderzoek naar desistance bij Canadese overvallers. Zij hebben bepaalde 'triggers' ontleed die een belangrijke rol spelen in het proces van desistance. Deze waren ofwel een schok (bv. een schietpartij) ofwel een uitgesteld afschrikkingeffect (bv. ouder worden in de gevangenis). Deze triggers manifesteerden zich dan meestal tijdens of rond het laatst gepleegde feit. Een andere belangrijke conclusie van de onderzoekers was dat de beslissing om afscheid te nemen van een crimineel leven vrijwillig en zelfstandig genomen werd.

Toegepast op disengagement of deradicalisering zouden deze triggers een belangrijke rol kunnen spelen. Bij schok denkt men hier aan de harde realiteit van gewelddadig extremisme of jihadisme, waar men eerder een bijvoorbeeld geromantiseerd beeld had. Maar dit kan evengoed een overlijden of een geboorte zijn. Bij het uitgesteld afschrikkingeffect denk ik aan gevangenschap, in België of in buitenland. Om de processen van deradicalisering en disengagement te beschrijven, kan het nuttig zijn enkele ideeën en concepten uit het rationele keuzedenken te hanteren. Triggers, kosten, baten, push-factoren, pull-factoren, om maar enkele op te noemen. Deze terminologie is dan ook terug te vinden in het werk rond disengagement en deradicalisering van Rabasa (2010). Ondanks dat dit zijn waarde heeft in het beschrijven van de processen, moet men opletten dat men deze complexe processen niet vereenvoudigt tot een simpele 'rekenom'.

3.4. Hirschi en Gottfredson's General Theory of Crime.

In 1990 ontwikkelden Hirschi en Gottfredson de 'General Theory of Crime', een theorie die volgens hen alle mogelijke vormen van criminaliteit kan verklaren. De theorie bouwde verder op de maturatietheorie en is ook onderdeel van de statische visie. Hirschi en Gottfredson (1990) wijzen op de mate van zelfcontrole als de grote verklarende factor voor crimineel gedrag en ook voor desistance. Individuen met een lage zelfcontrole hebben dus de grootste neiging tot het plegen van feiten. Ook argumenteren ze dat (voor alle daders) het plegen van criminaliteit daalt met de leeftijd. In tegenstelling tot de Gluecks die de verantwoordelijkheid bij het individu leggen, leggen zij nu de verantwoordelijkheid bij de ouders. Als de ouders er niet in slagen om zelfcontrole aan te leren rond de leeftijd van 8 jaar zal het kind volgens

Gottfredson en Hirschi rond de leeftijd van 28 jaar nog steeds hiermee worstelen. Tijd, ruimte of historische context hebben geen enkele invloed op het proces van desistance.

Deze theorie sluit nauw aan bij de maturatietheorie. De lessen die hieruit getrokken kunnen worden zijn gering. Nieuw is de factor zelfcontrole. Gezien de vroege leeftijd waarop dit aangeleerd moet worden is het potentieel voor disengagement of deradicalisering beperkt. Men kan wel een plaats in bedenken voor de moskee, meer specifiek de educatieve functie van de moskee. Vele kinderen volgen namelijk van jongs af aan lessen (islam, Koran, Arabisch, ...) in de moskee. Het aanleren van zelfcontrole kan geholpen worden door de introductie van pedagogiek in deze lessen, wat tegenwoordig stilaan zijn intrede begint te maken.

3.5. Moffitt's Dual Taxonomy Theory.

Moffitt (1993) combineerde de eerdere twee inzichten, de maturatie- en rationele keuzemodellen, in haar "Dual Taxonomy" theorie. In deze typologische visie maakt Moffitt een onderscheid tussen twee categorieën ouders: 'adolescence limited (AL) en 'life course persistent' (LCP). Deze beide antisociale trajecten hebben een unieke ontstaansgeschiedenis die gedeeltelijk de verschillen in desistance kan verklaren, met als groot verschil de duur dat men betrokken is in antisociaal gedrag. Een grotere groep vertoont enkel gedurende de adolescentie antisociaal gedrag, in tegenstelling tot een kleine groep die in elke levensfase een vorm van antisociaal gedrag vertoont.

De eerste groep ouders, AL, vertonen enkel antisociaal gedrag tijdens de adolescentie en hebben geen geschiedenis van antisociaal gedrag in de kindertijd. Moffitt stelt dat de overbrugging naar de volwassenheid ("the maturity gap") tieners ertoe aanzet om antisociaal gedrag te imiteren. Na de adolescentie verdwijnt dit afwijkend gedrag opnieuw. De delinquentie is dus situationeel en als gevolg hiervan houdt bijna elk van deze ouders naarmate de volwassenheid nadert op met het plegen van criminele feiten.

De tweede groep, LCP, is veel kleiner dan de AL. In tegenstelling tot de AL is het crimineel gedrag niet beperkt tot de adolescentie, zij plegen reeds vroeg in de kindertijd criminele feiten en zetten dit gedrag verder tot in elke levensfase. Moffitt (1993) geeft mee dat de LCP groep de helft van alle criminele feiten op hun naam heeft staan, een disproportioneel deel van de criminaliteit. De neuropsychologische problemen van kinderen interageren met hun criminogene omgeving gedurende hun ontwikkeling. Dit zal uiteindelijk resulteren in een blijvende pathologische persoonlijkheid.

Indien men de dual taxonomy theorie op disengagement en deradicalisering toepast, moet men eerst het geradicaliseerde individu in de juiste groep indelen. Daarvoor zal men moeten starten met het terug traceren van de start van het antisociale gedrag. Indien men het individu binnen de AL kan plaatsen zullen de processen van disengagement en deradicalisering vermoedelijk gemakkelijker verlopen en 'vanzelf' plaatsvinden wanneer de volwassenheid nadert. Maar als men de persoon kan plaatsen binnen de LCP zou dit een voorspeller kunnen zijn dat het heel wat moeilijker zal zijn om deze processen te voltooien.

3.6. Sociale controletheorie van Sampson en Laub.

De sociale controletheorie, om precies te zijn de theorie van de leeftijdsgebonden informele sociale controle ('age-graded theory of informal social control'), van Sampson en Laub (1993) is dan weer onderdeel van de dynamische visie. Zij kwamen tot nieuwe inzichten waarbij de relatie tussen het individu en de samenleving centraal staat in het proces van desistance. Deze dynamische theorie werd één van de meer invloedrijke in het onderzoek naar desistance. Kort samengevat betogen Sampson en Laub dat de sociale band tussen individu en maatschappij afhankelijk is van de emotionele waarde die het individu aan maatschappelijke doelen hecht, de mate waarop men deze doelen op een legitieme wijze wil verwezenlijken, het al dan niet geloven dat deze doelstellingen nuttig zijn en de mate van betrokkenheid in de verwezenlijking ervan. Het blijven plegen van delicten hangt samen met de sterkte (of eerder de zwakte) van deze band.

Belangrijk voor het proces van desistance is volgens hen het idee dat belangrijke levensgebeurtenissen en sociale bindingen tijdens de volwassenheid in zekere mate de criminogene klijtlijnen die tijdens de kindertijd werden uitgetekend, kunnen uitwissen. Er wordt hier in het bijzonder gedacht aan bindingen met het werk en huwelijk (en ouderschap). Deze informele instituties –ook wel sociaal kapitaal genoemd– zorgen voor toezicht en discipline, waardoor ze omschreven worden als bronnen van informele sociale controle. De conclusie in deze theorie is dat het opbouwen van sociaal kapitaal, zoals het vinden van een job of het aangaan van een huwelijk, als een vorm van sociale controle kan worden gezien waardoor men het criminele leven achter zich zal laten.

Deze theorie is een van de meest waardevolle voor disengagement en deradicalisering. Als men deze redenering volgt zal het opbouwen van sociaal kapitaal cruciaal zijn voor dit proces. Dit sociaal kapitaal is terug te vinden in de klassieke instituties: werk, onderwijs, woning, huwelijk/relatie,... Levensgebeurtenissen zullen ook een grote rol spelen in deze processen. Wanneer we deradicaliseringsprogramma's in Arabische landen bekijken zien we dat al op deze theorie gesteund wordt. Zo wordt er bijvoorbeeld een startkapitaal ter beschikking gesteld voor een huwelijk of wordt de persoon in kwestie te werk gesteld. Het aanvangen van prosociale banden is dan ook belangrijk voor het deradicaliseringsproces. Als men nadenkt over een rol hierin voor de imam dan kunnen banden met de imam, de lokale moslimgemeenschap of moskeegemeenschap ook dit sociaal kapitaal vergroten.

3.7. Maruna's redemption script.

Maruna (2001) bouwt verder op de sociale controletheorie, maar voegt enkele nieuwe elementen toe. Naast de invloed van eerder vermelde keerpunten als werk of huwelijk op desistance speelt zich ook een cognitief proces af waarbij men een prosociale identiteit moet ontwikkelen. De conclusie van Maruna is dat desistance enkel kan plaatsvinden wanneer er een identiteitsverandering is opgetreden. Maruna is ervan overtuigd dat interne factoren de belangrijkste rol spelen, maar ook de positieve invloed van levensgebeurtenissen wordt niet ontkend. Deze benadering staat ook wel gekend als de subjectieve interpretatie.

Maruna ontleed in zijn onderzoek naar de levensverhalen van Engelse veelplegers twee verschillende groepen delinquenten: 'persisters' en 'desisters'. Deze indeling is gebaseerd op hoe de delinquenten hun eigen leven interpreteren. Actieve criminelen beschouwen negatieve levenservaringen als het gevolg van interne, stabiele en algemene factoren. Positieve

gebeurtenissen daarentegen wijten zij aan de invloed van externe, onstabiele en specifieke oorzaken. Dit wordt dan ‘condemnation script’ genoemd. Het script van veelplegers die er wel in geslaagd zijn afscheid te nemen van het criminele leven, beschrijft hij als ‘redemption script’.

Wat hier vooral van belang is voor disengagement en deradicalisering is de identiteitswijziging die moet plaatsvinden. Gederadicaliseerde individuen moeten vanuit dit perspectief dus een identiteitswijziging ondergaan. Het woord identiteit keert vaak terug in de literatuur rond radicalisering. Moslims in de diaspora bevinden zich in een identiteitscrisis, of de sociale identiteit van de allochtonen moet verbeterd worden. Het aanreiken van een stevige, prosociale identiteit kan dus een positieve invloed hebben in disengagement en deradicalisering. Bij deze wijziging kan een helpende hand geboden worden door een imam. Niet alleen om met de keerpunten een nieuwe positie in de maatschappij te vinden maar ook om een nieuwe, pro-sociale positie binnen de islam te vinden. Om het ‘dubbellevens’ van de moslim in de Westerse moderniteit tegen te gaan en dit een plaats te geven. Zo kan een imam helpen met interpretatiekaders waarbinnen het individu zijn levensverhaal bekijkt.

3.8. De cognitieve transformatietheorie van Giordano, Cernkovich en Rudolph.

Giordano, Cernkovich en Rudolph (2002) argumenteren in deze theorie dat cognitieve veranderingen noodzakelijk zijn voor veranderingen in gedrag. Desistance wordt beschreven als een proces dat plaatsvindt in vier fases.

- Het cognitief openstaan voor verandering. In de eerste fase moet de delinquent de verandering echt willen en zichzelf openstellen voor verandering. Zelfreflectie is hier noodzakelijk.
- De blootstelling aan ‘hook(s) of change’, de tweede fase. Deze term wijst op keerpunten die een bijdrage aan het proces van desistance kunnen leveren, bijvoorbeeld een huwelijk of een job, en als katalysator voor verandering dienen.
- Het vermogen om nieuwe identiteit te visualiseren en accepteren. In deze derde fase gaat het over zichzelf anders zien en de oude ik achter zich te laten.
- In de vierde fase staat een transformatie van de kijk op deviant gedrag of een deviante levensstijl centraal. Deze laatste fase is ook een accumulatie van de drie voorgaande transformaties.

Ook deze theorie biedt veel potentieel voor disengagement en deradicalisering. Er zijn verschillende elementen uit voorgaande theorieën of uit de literatuur rond disengagement en deradicalisering die met bovenstaande fases overeenkomsten hebben. In de eerste fase moet de cognitieve opening gecreëerd worden, voornamelijk door zelfreflectie. Hier kan men echter mogelijk bijgestaan worden door een imam die bepaalde ideeën aanreikt of inzichten verschaft. De term cognitieve opening vindt men vooral terug bij ‘engagement’ en radicalisering. Het lijkt dus niet vergezocht dat dit bij deradicalisering ook een plaats heeft. Bij de tweede fase kan een sociaal opvangnet in werking schieten, waardoor een hook of change als tewerkstelling aangeboden wordt, ofwel kan dat ook vanuit de nieuwe sociale cirkel van de persoon zelf komen, zoals een levenspartner. Deze keerpunten hebben we bij de andere theorieën ook al besproken, soms worden deze triggers genoemd, een andere keer dan weer onder verzamelnaam sociaal kapitaal. Deze keerpunten vindt men ook terug bij disengagement en deradicalisering. Bij de derde fase kan men ook een rol vinden voor de

imam. Deze kan namelijk op religieus/ideologisch vlak de persoon helpen zijn voormalige 'ik' te vergeven en zijn nieuwe identiteit te accepteren, dit ongeveer in dezelfde lijn van het 'redemption script'. In de laatste fase doet meteen denken aan deradicalisering. Een transformatie van de ideologie. Hierin speelt de imam een grote rol. Een imam kan hier de juiste interpretatiekaders aanbieden en een religieus tegendiscours aanbieden om de transformatie te bewerkstelligen.

3.9. Primaire en secundaire desistance.

Een belangrijke opdeling dat door sommige criminologen wordt gemaakt in de studie rond desistance is het onderscheiden van (ten minste) twee fasen: primaire en secundaire desistance. Wanneer men deze fasen van naderbij bekijkt, doet dit aan de structuren van het radicaliserings- en deradicaliseringsproces terugdenken. Vandaar verdient dit een korte toelichting. Maruna (2013) legt uit vanwaar dit onderscheid komt. Het is namelijk gebaseerd op een andere opdeling, die tussen primaire en secundaire deviantie. Als primaire deviantie wordt het initieel flirten en experimenteren met deviantie beschouwd. Bij secundaire deviantie wordt de persoonlijke identiteit van een individu veranderd doordat de deviantie geïncorporeerd wordt als onderdeel van het individu. Dit kader kan helpen bij het begrijpen van primaire en secundaire desistance. Maruna beschouwt elk gebrek aan criminele gedragingen of activiteiten als primaire desistance, dit is gewoonlijk een tijdelijke criminaliteitsvrije fase, dus in de eenvoudigste en letterlijke betekenis. Secundaire desistance daarentegen beschouwt hij als een langdurig proces dat niet alleen uitmondt in het stopzetten van crimineel gedrag maar vooral in een vernieuwing van de persoonlijke identiteit, die vernieuwing resulteert in een reorganisatie in functie van de vernieuwde rol. Zowel bij primair en secundaire deviantie als bij primaire en secundaire desistance herkennen we gelijkaardige structuren uit het radicaliseringsproces en het deradicaliseringsproces. Dit loopt echter niet volledig gelijk. Voornamelijk omdat er bij primaire en secundaire desistance een gradueel onderscheid wordt gemaakt. Het is echter wel vergelijkbaar. Disengagement, in sommige publicaties fysiek disengagement genoemd, is dan vergelijkbaar met primaire desistance. Deradicalisering, soms psychologisch disengagement genoemd, is te vergelijken met secundaire desistance. Men moet wel het ontbreken van de graduele verhouding in gedachten houden.

3.10. Conclusie.

Gezien de vrij jonge aard van het onderzoek naar disengagement en deradicalisering is het theoretisch framework zeer beperkt. Er kunnen wel significante lessen getrokken worden uit de criminologie. Hier komt het begrip desistance in beeld. Wanneer we primaire en secundaire desistance bekijken klinkt dit onmiddellijk bekend in de oren. De structuren zijn gelijklopend maar niet hetzelfde, primaire desistance kan vergeleken worden met disengagement en secundaire desistance met deradicalisering. Wanneer men de belangrijkste theorieën bekijkt zijn er enkele lessen die men hieruit kan leren.

Een eerste punt uit het theoretisch werk rond desistance is het belang van keerpunten. Of deze nu triggers genoemd worden zoals in de rationele keuzetheorie of hooks of change zoals in de cognitieve transformatie is van minder belang. Met keerpunt wordt een drastische gebeurtenis bedoeld die als katalysator voor verandering dient. Een tweede les kan getrokken worden uit de sociale controletheorie. Die benadrukt het belang van sociaal kapitaal. Deze informele

instituties zoals een levenspartner, onderwijs, een job, familie, enz.,... zorgen voor informele sociale controle. Deze klassieke instituties hebben hun effectiviteit al bewezen in desistance. Het is dan ook vanzelfsprekend dat in bepaalde deradicaliseringsprogramma's hier al op wordt ingezet. Een derde les vindt men in de cognitieve transformatietheorie terug. Er moet een nieuwe identiteit ontstaan en de voorgaande visies moeten getransformeerd worden. Hier kan bij deradicalisering de imam een religieus tegendiscours aanbieden.

Dit zijn maar enkele voorbeelden. Het lijkt bijvoorbeeld voor de hand liggend dat er interessante gelijkenissen zijn tussen uittreding uit 'gangs' en disengagement. Desistance is ongetwijfeld een geschikt theoretisch kaderwerk om vanuit te vertrekken.

4. Beleid.

4.1. Inleiding.

Wanneer men de literatuur en vooral het beleid bestudeert merkt men dat disengagement en deradicalisering gewoonlijk bij preventie wordt gesitueerd. Dit kan niet als volledig correct aangenomen worden. Dit hoofdstuk start dus met een korte beschrijving van de Integrale Veiligheidszorg en een situering van disengagement en deradicalisering hierin. Vervolgens gaat men verder naar het beleid. Er kan gesteld worden dat België op vlak van bevoegdheden en niveaus een complexe organisatie heeft. Het beleid wordt hier dan ook opgesplitst in drie niveaus: federaal, regionaal en stedelijk. Er wordt ook gekeken hoe het beleid zich afgelopen jaren ontwikkeld heeft. Het volledige radicaliseringsbeleid wordt gefilterd en met een focus op de zaken die betrekking hebben op disengagement en deradicalisering. De bronnen van dit beleid zijn uiteenlopen: actieplannen, regeerakkoorden, conceptnota's, enzovoort.

4.2. De integrale veiligheidszorg.

De integrale veiligheid lijkt vandaag de dag nog steeds een hot item te zijn. Het betreft hier een containerbegrip dat uit Nederland overgewaaid kwam. Het begrip werd in 1993 gepresenteerd door de Nederlandse overheid. Integrale veiligheid voegt een aantal nieuwe elementen toe aan het reeds bekende criminaliteitsbeleid : het beperkt zich niet tot het terugdringen van de objectieve onveiligheid, maar richt zich ook op het verminderen van de subjectieve onveiligheid en de overlast, met als ruime doelstelling het verhogen van de leefbaarheid. Men omarmt dus een brede definitie van het concept veiligheid. Er vindt een verschuiving plaats van de dadergerichte aanpak naar een aanpak waarin het slachtoffer meer een stem heeft (van Stokkom, Boutellie, & ter Veer, 1995). Om tot deze integrale veiligheid te komen is een integrale veiligheidszorg vereist. Bauwens et al. (2011) leggen de oorsprong en de visie achter de integrale veiligheidszorg uit. Midden jaren '90 deed het concept integrale veiligheid haar intrede in België, aanleiding hiervoor was de zaak Dutroux die toen losbarstte. De basisgedachte achter de integrale veiligheidszorg is dat men voor een effectieve en efficiënte bestrijding van onveiligheid permanent aandacht moet hebben voor zowel preventie, repressie als nazorg en dat dit een multidisciplinaire samenwerking vereist. Een integraal veiligheidsbeleid mag zich niet beperken tot de wettelijk gedefinieerde criminaliteit, er wordt specifiek het concept onveiligheid gebruikt. Uit het inzicht dat veiligheidsproblemen ontstaan door een combinatie van oorzaken, is het idee gegroeid dat ze met een combinatie van maatregelen moeten worden bestreden, de multidisciplinaire samenwerking. Men streeft hier naar een integrale benadering en een geïntegreerde aanpak: deze twee staan centraal en vormen een klassieke oplossing voor complexe beleidsproblemen. Momenteel is de integrale veiligheid stevig verankerd in het beleidsdenken, in de praktijk wordt het als een lokale aangelegenheid beschouwd die een ketenbenadering impliceert. Het gaat zowel om doelstellingen op korte als op lange termijn. Integrale veiligheidszorg werkt per fenomeen/probleem vijf verschillende schakels uit, de zogenaamde veiligheidsketen die gaat van proactie (het wegnemen van structurele oorzaken van onveiligheid); preventie (het wegnemen van directe oorzaken van onveiligheid en het zoveel mogelijk beperken van de gevolgen van feitelijke inbreuken); preparatie (de voorbereiding op de bestrijding van inbreuken); repressie (daadwerkelijk bestrijden van inbreuken en — merkwaardig genoeg -

ook het verlenen van hulp in acute noodsituaties); tot nazorg (hulpverlening aan slachtoffers en schaderegeling) (de Haan, 1995).

De Belgische integrale veiligheidszorg werd vastgelegd in de Kadernota Integrale Veiligheid van 30-31 maart 2004. Hierin wordt integrale veiligheid gedefinieerd als “[...] *het concept om criminaliteit, overlast en verkeersveiligheid in al hun aspecten in een zo breed mogelijke context te benaderen. De kerngedachte hierbij is de permanente aandacht voor zowel preventie, repressie als de opvolging van daders en slachtoffers*” (Federale Ministerraad, 2004, p.6). We merken dat in deze Kadernota enkele schakels worden weggelaten uit de dynamische en cyclische veiligheidsketen om tot een vereenvoudigde bestuurlijke veiligheidsketen te komen, bestaande uit preventie, repressie en nazorg (Bauwens, 2009). Wanneer we het beleid rond radicalisering bekijken zien we dat een groot deel van de maatregelen gericht zijn op repressie, een ander groot deel is dan weer gericht op preventie. Als deradicalisering of disengagement al besproken is, wordt dit gewoonlijk als preventie beschouwd. Dit zien we zowel in wetenschappelijke werken als in de beleidsdocumenten die in dit hoofdstuk besproken worden. Hiertegen valt te argumenteren. Als men de definities van disengagement en deradicalisering in het achterhoofd houdt valt dit niet te rijmen met preventie. Het radicaliseringsproces is reeds op gang en er is al dan niet bereidheid tot het gebruik van geweld of geweld gebruikt geweest. Disengagement en deradicalisering hoort daarom grotendeels bij nazorg thuis en gedeeltelijk bij preventie, afhankelijk van hoe ver men gevorderd is in het radicaliseringsproces en of er reeds misdrijven gepleegd of gepland zijn.

4.3. Federale overheid.

4.3.1. Actieplan Radicalisme.

Pauwels & De Ruyver (2015) stellen enkele interessante zaken vast omtrent de beleidsontwikkelingen in de strijd tegen radicalisering. Zo wijzen ze erop dat pas met de moord op Theo Van Gogh (2 november 2004) en met de aanslagen in London (7 juli 2005) het concept van de ‘homegrown terrorist’ de nodige aandacht kreeg. Het was in die periode dat men realiseerde dat er een grote leemte was in het radicalismebeleid. Sinds 2002 werkte de Antiterroristische Gemengde Groep (AGG) – sinds 1 december 2006 het Coördinatieorgaan voor de dreigingsanalyse of kortweg OCAD - aan een Actieplan Radicalisme. Na bovengenoemde aanslagen kwam dit in een stroomversnelling en op 25 maart 2005 werd dit door het Ministerieel Comité goedgekeurd. Dit actieplan wordt ook wel ‘plan R’ genoemd. Naar de precieze inhoud van dit actieplan blijft het vandaag nog steeds gissen, het document is immers nog steeds geclassificeerd (het werd volgens de wet van 11 december 1998 betreffende de classificatie en de veiligheidsmachtigingen, veiligheidsattesten en veiligheidsadviezen geclassificeerd). Uit wat openbaar werd gemaakt, kan worden afgeleid dat het actieplan zich richt op de diverse verschijningsvormen van radicalisme. Aanvankelijk lag de focus op moslimextremisme, nadien verbreedde de focus zich naar verschillende vormen van radicalisme, waarbij het vooral repressieve maatregelen bevat. Zo zou Plan R zich focussen op zeven mogelijke verspreiders van radicale boodschappen: ideologische propagandisten; culturele centra en vzw’s (o.a. moskeeën); propagandacentra (bv. boekhandels); websites en internet; radio- en Tv-programma’s; groeperingen en als laatste gevangenen. Per verschijningsvorm van radicalisme voorziet het plan in een geheel van zowel preventieve, proactieve als repressieve maatregelen die de politieke, administratieve en gerechtelijke overheden kunnen aanwenden (Pieters, 2005).

4.3.3. Preventieprogramma van gewelddadige radicalisering.

Hierna duurde het tot 2013 voor er bijkomende, preventieve beleidsmaatregelen genomen werden. In april 2013 werd het “**Preventieprogramma van gewelddadige radicalisering**” goedgekeurd door de overheid. Dit preventieprogramma is gebaseerd op zes multidisciplinaire assen. Deze zes assen luiden als volgt:

- Een betere kennis en collectieve sensibilisering over radicalisme.
- Een actieplan tegen de frustraties die de voedingsbodem uitmaken van een radicaliseringsproces.
- Het vergroten van de morele weerstand van kwetsbare individuen, groepen en gemeenschappen in onze samenleving via een specifiek programma.
- Het identificeren en ondersteunen van de verschillende actoren in hun rol in de strijd tegen radicalisme: lokale actoren, politie, verenigingsleven, eerstelijns werkers en ouders, verantwoordelijken voor jeugd beleid, de medische sector, de media, de omgeving, de betrokkenheid van religieuze actoren.
- De strijd tegen radicalisme op internet en het organiseren van een tegendiscours.
- De preventie van de radicalisering en de deradicalisering in de gevangenis.

Het zijn voornamelijk de derde, de vierde en de zesde pijler die hier van belang zijn hier. De derde as streeft “*het vergroten van de morele weerstand van kwetsbare individuen, groepen en gemeenschappen in onze samenleving via een specifiek programma*” na. De vierde as betreft “*het identificeren en ondersteunen van de verschillende actoren die een rol spelen in de strijd tegen radicalisme en het ontwikkelen van antiradicaliseringsstrategieën*”. Hier gaat het om samenwerking met andere niveaus en diverse actoren., waaronder actoren uit de religieuze wereld. De zesde as is “*de preventie van radicalisering en deradicalisering in de gevangenis*”. Hier zijn er 2 doelstellingen: het vermijden dat de personen geradicaliseerd worden tijdens hun gevangenschap en zorgen voor een omkadering van geradicaliseerde personen die vrijkomen. Bij alle zes assen worden een aantal principes gerespecteerd: de vrijwillige deelname, de vooraanstaande rol van *de lokale actor, de betrokkenheid van de religieuze gemeenschap*, de promotie van diversiteit en respect, flexibiliteit, enz. . . Men kan dus vaststellen dat de link al gelegd wordt met het lokale niveau en de religieuze gemeenschap in het beleid. Opvallend is dan weer dat er over deradicalisering gesproken wordt in een preventieprogramma, zelfs over deradicalisering in gevangenissen.

4.3.4. Samenwerking met het Executief van de Moslims in België op vlak van radicalisering.

In de vergadering van 8 mei 2013 van de Commissie voor de Justitie stelde politicus Bert Anciaux enkele vragen aan minister van Justitie Annemie Turtelboom over de werking van de EMB (www.senate.be). Hier volgt een samenvatting van het integrale verslag betreffende de samenwerking van de federale overheid met het Executief van de Moslims in België (EBM).

De EMB verklaarde zich niet in staat tot meer toezicht, o.a. wegens een gebrek aan middelen. In België zijn ongeveer driehonderd imams actief, waarvan er maar veertig door de EBM erkend zijn. De EMB verklaarde ook dat een Belgische opleiding voor imams hoogdringend is. Het mandaat van de EMB liep in 2012 af. Ook werd de soms kreupele werking van dit orgaan besproken. Zo waren er waren pas nieuwe verkiezingen voor het EBM in 2014. In

2013 was er slechts een Bureau met vier personen die instonden voor de administratieve continuïteit in afwachting van nieuwe verkiezingen. Dit Bureau had ook maar een beperkt budget beschikbaar in 2013, namelijk 341 000 euro.

Verder kwamen er ook enkele knelpunten aan bod die aantonen dat de samenwerking tussen overheid en EBM niet zo vanzelfsprekend is.. Zo moet men voorzichtig zijn met de inmenging van de overheid in het EBM omwille van de scheiding tussen Kerk en Staat. Ook was er een vraag over de mogelijkheid tot controle op de preken van imams. Ook dit bleek moeilijk te liggen omdat het indruist tegen de godsdienstvrijheid. De rode draad die doorheen deze vergadering liep was dat de overheid wel een partner nodig heeft als het EBM, maar dat initiatieven (bv. imamopleiding) vanuit de moslimgemeenschap zelf moeten komen.

4.3.5. Anti-terreurmaatregelen 16 januari 2015.

De regering Charles Michel heeft op 16 januari 2015 (de dag na de tussenkomst in Verviers) **twaalf anti-terreurmaatregelen** afgekondigd. Pauwels & De Ruyver (2015) wijzen erop dat de snelheid waarmee deze werden afgekondigd opvallend is. De druk was zeer hoog en maatregelen genomen onder druk zijn niet altijd de meest efficiënte. Onder deze twaalf maatregelen zijn er enkele maatregelen die dicht aanleunen bij disengagement en deradicalisering, zijnde:

-Herziening van de ministeriële omzendbrief “Foreign Fighters” van 25 september 2014.

De eerder besproken omzendbrief van 2014 zal dus aangepast worden. Men streeft naar een vereenvoudiging van de structuren, duidelijkere taakverdeling tussen de diensten en een systematisering van de wijze van opvolging.

-De herziening van het plan R uit 2005.

In samenspraak met de gemeenschappen wil men het eerder besproken actieplan Radicalisme herzien. Dit is belangrijk voor de uitwerking van preventie. Preventieve maatregelen, bv. de versteviging van de sociale cohesie, behoren tot de bevoegdheden van de gemeenschappen. Het is dus belangrijk dat de verschillende actoren goed op elkaar afgestemd zijn.

- De aanpak van radicalisering in de gevangenissen.

Hiermee beoogt men een betere detectie van geradicaliseerde gedetineerden, zij die aanzetten tot radicalisering en het nemen van tegenmaatregelen. Er is sprake van de opleiding van het gevangenispersoneel en inzet van islamconsulenten. Later wordt dit concreter uitgewerkt in het “Actieplan Aanpak radicalisering in gevangenissen”.

Deze laatste maatregel brengt ons bij ons volgende punt.

4.2.6. Actieplan Aanpak radicalisering in gevangenissen

Het “**Actieplan Aanpak radicalisering in gevangenissen**” verscheen op 11 maart 2015 (nasleep van de Charlie Hebdo aanslagen) vanuit de FOD Justitie. De centrale doelstelling in het beleid is tweeledig: enerzijds het vermijden dat gedetineerden geradicaliseerd worden tijdens hun detentie en anderzijds het uitwerken van een gespecialiseerde omkadering van geradicaliseerde personen tijdens hun verblijf in de gevangenis. Dit is dus niet enkel preventief van aard. Het actieplan is gebaseerd op tien punten die nagestreefd worden, ik som ze even op:

- > betere levensomstandigheden in de penitentiaire instellingen;
- > een sterkere informatiepositie;
- > efficiënte overleg- en coördinatiestructuren;
- > de digitalisering en automatisering van de informatiestroom;
- > een betere detectie van radicalisering;
- > een weloverwogen plaatsingspolitiek;
- > een geïndividualiseerde aanpak waar nodig;
- > *een systematische betrokkenheid van vertegenwoordigers van de erediensten;*
- > *deradicaliserings en disengagement programma's*
- > versterkte samenwerkingsverbanden met het lokale niveau, de deelstaten en Europa.

Men ziet dus dat er expliciet deradicaliserings- en disengagementprogramma's vermeld zijn en dat ook "vertegenwoordigers van de erediensten", in deze context imams, betrokken worden. Voor de uitwerking van deze tien punten is binnen het Directoraat-generaal Penitentiaire Instellingen een cel 'extremisme' opgericht. Deze zal verder vorm zal geven aan dit Actieplan en de implementatie coördineren.

4.4. Regionale overheid.

4.4.1. Commissie voor de bestrijding van gewelddadige radicalisering

Op regionaal niveau is het opvallend dat er qua beleid weinig terug te vinden is voor Wallonië. Er wordt hier dan ook gefocust op Vlaanderen, aangezien dat de regionale context is van dit onderzoek. Pauwels & De Ruyver (2015) lichten ook het beleid op dit niveau toe. Het preventieve luik komt hoofdzakelijk toe aan deze overheden. In januari 2015 werd een tijdelijke commissie ad hoc -de zogenaamde commissie voor de bestrijding van gewelddadige radicalisering- opgericht. Momenteel wordt er over 10 punten nagedacht waaronder toch enkele gericht op disengagement en deradicalisering: *het inschakelen van families om het radicaliseringsproces te om te keren, bijeenkomsten voor familieleden van geradicaliseerde individuen, het ontwikkelen van counter-narratives die het ontstaan van de cognitieve opening moet tegengaan, getuigenissen van ex-jihadi's met street credibility en last but not least betere positionering van de imams.*

4.4.2. Regeerakkoord Vlaamse regering 2014-2019.

In het Vlaams regeerakkoord wordt er weinig tekst besteed aan radicalisering, laat staan disengagement of deradicalisering. Slechts één zin verwijst rechtstreeks naar radicalisering: "We richten een cel met experts uit diverse beleidsdomeinen op om radicalisering te voorkomen, te detecteren en te remediëren, met één centraal aanspreekpunt en in samenwerking met andere overheden" (<https://www.vlaanderen.be>). Daarop volgt echter ook een vermelding over imams: "We dringen bij de vertegenwoordigers van de moslimgemeenschap aan op een kwalitatieve opleiding voor imams in Vlaanderen, waarvan kennis van het Nederlands en kennis van de maatschappelijke context een essentieel onderdeel uitmaken" (<https://www.vlaanderen.be>).

4.4.3. Actieplan ter preventie van radicaliseringsprocessen die kunnen leiden tot extremisme en terrorisme van 3 april 2015.

In dit recente actieplan wordt vooral de preventie van radicaliseringsprocessen die kunnen leiden tot extremisme en terrorisme besproken. Na een situering en de uitgangspunten worden 11 actieterreinen besproken. Het is de tiende die hier interessant is. Deze luidt: “We stellen ons instrumentarium ter beschikking van de federale overheid in het kader van deradicaliseringsprogramma’s voor terugkeerders”. Bij dit actieterrein wordt een mogelijk deradicaliseringsprogramma (van de federale overheid) besproken dat in het gerechtelijk circuit opgelegd zou worden aan teruggekeerde Syriëstrijders. De Vlaamse overheid zou hierbij samenwerken en ook de justitiehuisen zouden betrokken kunnen worden. Dit is vrij hypothetisch uiteraard. Het valt onmiddellijk weer op dat deradicalisering van terugkeerders bij preventie van radicaliseringsprocessen geplaatst wordt. Deze misvatting is dus ook in het Vlaamse beleid aanwezig.

4.4.4. Onderwijsnetwerk islamexperten tegendiscours - 19 oktober 2015 .

Khalid Benhaddou, imam van de Al Fath moskee in Gent en respondent in dit onderzoek, is op 19 oktober 2015 aangesteld door Vlaams minister van Onderwijs Hilde Crevits als de coördinator van het onderwijsnetwerk islamexperten tegendiscours, met de bedoeling dit netwerk op gang te brengen. Samen met een groep vrijwillige islamexperten die een grondige kennis hebben van de islamitische theologie en vertrouwd zijn met de leefwereld van jongeren geeft hij in scholen uitleg geven over de islam en over radicalisering. Dit kan dus algemeen duidelijk zijn of in het kader van verschillende fases van het radicaliseringsproces: om meer duiding te krijgen over de islam, wanneer de school signalen ontvangt van leerlingen die kunnen radicaliseren, of wanneer ze worden geconfronteerd met een teruggekeerde Syriëstrijder. De bedoeling is om hier maatwerk te leveren aangepast aan de vraag. Scholen kunnen hier kosteloos beroep op doen. Deze ontwikkeling vond plaats in het kader van het eerder besproken actieplan ter preventie van radicaliseringsprocessen. Uit een schriftelijke vraag nr. 156 van Ward Kennes in het Vlaams parlement op 15 januari 2016 aan Vlaams minister van Onderwijs Hilde Crevits blijkt dat er toen al 125 maal beroep was gedaan op het netwerk. Ook de evaluaties van scholen/CLB-medewerkers die beroep deden op het netwerk van islamexperten zijn zeer positief, het wordt als een waardevol initiatief beschouwd. De meeste interventies zijn preventief van aard ofwel bevindt men zich nog in een vroeg stadium van het radicaliseringsproces. De voedingsbodem, vooral polarisatie, is aanwezig en er wordt soms met radicalisering geflirt. Men zoekt bepaalde ideologieën, inspirerende figuren, of online praatgroepen op. Slechts enkele malen was een persoon al vergevorderd in het radicaliseringsproces en werkelijk volledig doordrongen van een radicale ideologie (K. Benhaddou, persoonlijke communicatie, 28 maart 2016).

4.4.5. Handvatten voor de preventie, aanpak en omgang met radicalisering binnen onderwijs van 23 februari 2016

Het Vlaams Departement Onderwijs en Vorming reikt in dit beleidsdocument handvatten aan die scholen moeten helpen omgaan met radicalisering, en die het beleid voor deradicalisering mee vormgeven of bijsturen. De belangrijkste thema’s die deze leidraad behandelt zijn:

- Met welke preventieve maatregelen en initiatieven je school radicalisering voorkomt.

- Wat men als school kan doen als men bij leerlingen verontrustende signalen vaststelt die geen acute dreiging vormen voor de school of de maatschappij: hoe herken je die signalen en bij welke actoren kan je terecht?
- Wat men als school kan doen als men bij leerlingen verontrustende signalen vaststelt die wel een acute dreiging vormen voor de school of de maatschappij.
- Hoe men als school het beste kan reageren als ze verontrustende informatie over derden verneemt.

Naast veel informatie over verschillende instanties en netwerken, een handleiding hoe en welke signalen te herkennen, informatie over beroepsgeheim en een hoop contactgegevens wordt er in dit document toch ook deradicalisering ter sprake gebracht. Dit kan zowel preventief als curatief plaatsvinden en neemt de vorm aan van het “netwerk van Islamexperten”. Sinds 1 oktober 2015 is er een netwerk van islamexperten met het doel een tegendiscours op gang te brengen. De bedoeling is dus een ideologisch/theologisch tegendiscours aan te bieden voor jongeren, zowel preventief als na het vertonen van eerste signalen van radicalisering, en zelfs voor scholen die in contact komen met teruggekeerde Syriëstrijders. Dit door middel van een netwerk van ervaren islamexperten die een grondige kennis hebben van de islamitische theologie en ook vertrouwd zijn met de leefwereld van de jongeren. Khalid Benhaddou is vanaf 19 oktober 2015 de coördinator van dit netwerk (op vraag van Vlaams minister van Onderwijs Hilde Crevits). De heer Benhaddou onder andere voorzitter van het Platform van Vlaamse imams, islamleerkracht en imam van de Gentse Al Fath moskee (en dus respondent in dit onderzoek. De andere leden zijn een groep vrijwilligers: islamleerkrachten, islamconsulenten en imams. De doelgroepen zijn hier jongeren, klasgroepen en eerstelijns werkers (leerkrachten, CLB-medewerkers, timeoutprojectbegeleiders). In overleg met de vraagsteller wordt er steeds gezocht naar een gepast antwoord. Dit aanbod is gratis voor scholen, CLB-medewerkers en timeoutprojectbegeleiders. Men kan hier dus hier spreken over samenwerking van de overheid en een imam in functie van vroegtijdige deradicalisering in het onderwijs.

4.5. Stedelijke overheid (Gent).

Wat het lokale beleid inzake radicalisering, disengagement en deradicalisering betreft is het vinden van bronnen en beleidsstukken een pak moeilijker. Er is namelijk geen eenduidige beleidslijn die doorgetrokken wordt over de verschillende lokale overheden. De federale en regionale overheden reiken voornamelijk handleidingen of ‘tools’ aan om op lokaal niveau praktisch uit te werken. De initiatieven moeten vanuit lokale besturen van de gemeenten of steden zelf komen, als dit binnen de grenzen van hun bevoegdheden valt. De steden en gemeentes in België beschikken over verschillende bevoegdheden als sociale bijstand; onderwijs en huisvesting die een cruciale impact hebben op deradicaliseringstrategieën. Dit is dus het niveau - lokaal - om de praktische uitwerking te onderzoeken. De eindverantwoordelijkheid ligt hier bij de burgemeester.

Enkele steden en gemeenten namen (anti-)radicaliseringsambtenaren in dienst, zoals in Brussel, Molenbeek, Schaarbeek, Anderlecht, Vilvoorde, Mechelen en Antwerpen. Een ander initiatief kwam er van de steden Mechelen, Vilvoorde, Antwerpen en Maaseik. Het betreft hier een samenwerkingsverband waarbij men een brochure opgesteld: *‘Beheersen van Moslimradicalisering’*. Dit is zeg maar een “handreiking voor beleid en praktijk” in de strijd tegen radicalisering. Deze gemeentes en steden lijken de voortrekkers te zijn in België. Over het beleid in de stad Gent was er op het eerste zicht echter zeer weinig terug te vinden. Gezien

de stedelijke context van dit onderzoek en omwille van de gewoonlijk preventieve en curatieve aard van het lokale beleid (wat best aansluit bij disengagement en deradicalisering), moest er hier toch dieper op ingegaan worden. Om het beleid in deze materie voor Gent in kaart te brengen werd er contact opgenomen met de burgemeester van Gent, de heer Daniël Termont.

4.5.1. Radicalisering in de kering: een gecoördineerde aanpak - van 27 april 2015

De burgemeester kon de volgende zaken toelichten. Volgens D. Termont (persoonlijke communicatie, 6 januari 2014) is de uitwerking van een plan van aanpak nog in ontwikkeling. De aanleiding voor de opmaak van een actieplan is het gegeven dat tal van Belgen sinds de zomer van 2012 naar het conflict in Syrië vertrokken zijn en de vaststelling dat in het begin van 2015 ook enkele Gentenaars vertrokken zijn. Er wordt zowel preventief, curatief als repressief gewerkt. Het repressieve luik valt onder de politiediensten, deze geven uitvoering aan de nationale plannen van Binnenlandse Zaken en van Justitie. Het repressieve luik wordt dus niet uitgewerkt door de Stad, er is uiteraard wel afstemming tussen de verschillende diensten en politie. De stadsdiensten maken samen met de partners (politie, parket, scholen, CLB's en andere hulpverleningsinstanties) werk van het preventieve en curatieve luik. De bedoeling van deze twee luiken is te voorkomen dat mensen radicaliseren en om aan de slag te gaan met mensen die dreigen te radicaliseren. Dit doet men door bestaande netwerken van organisaties die met jongeren werken te versterken. Voor mensen die reeds zijn geradicaliseerd wordt er gewerkt met een casemanager die gecoördineerd te werk gaat in samenwerking met Onderwijs, het middenveld, OCMW, Politie en Parket.

Een werkgroep binnen het departement Samenleven en Welzijn is doende met het uitwerken van de aanpak. Dit zijn op het moment van dit schrijven de vorderingen en de stand van zaken. De werkgroep hield een verkenningsronde bij alle relevante sectoren en actoren. Er werd een verkenningsgesprek gehouden met een 40-tal mensen uit de sectoren Onderwijs, Welzijn, Jeugd, Integratie, Preventie, Politie, Justitie en Tewerkstelling. Bovendien werden op beleidsniveau met diverse actoren op lokaal en bovenlokaal gesprekken gevoerd. Uit deze gesprekken kwamen er twee speerpunten naar boven. Ten eerste is er nood aan een goede samenwerking bij signalen van radicalisering, een casemanagement is hier noodzakelijk. Ten tweede is er het verbreden en verdiepen van netwerken. Elke organisatie heeft nood aan eigen globaal (actie)plan ter zake met volgende speerpunten:

- men moet weten waar men terecht kan met vragen;
- het kunnen bereiken van de meest “vatbare” groepen;
- het verhogen van de kennis en deskundigheid in eigen rangen;
- uitstippelen van een stappenplan voor signalen en cases.

Tot zover de toelichting door de burgemeester. Het plan van aanpak waarover gesproken werd, de beleidsnota “Radicalisering in de kering: een gecoördineerde aanpak” van 27 april 2015, werd achteraf via het kabinet van de burgemeester ook ter beschikking gesteld en onder de loep genomen. Aanvankelijk beschouwden de officiële instanties de Gentse situatie m.b.t. radicalisering niet als een wijdverspreid probleem, dit op basis van de inschatting van stadsdiensten, intermediairen en veldwerkers. Maar na het vertrek van Gentenaars naar Syrië is er een nieuwe fase aangebroken, waar het fenomeen radicalisering een nieuwe uitdaging stelt. De rol van de stad hierin is gebaseerd op vier krachtlijnen.

1. Intensifiëring van bestaand beleid en nieuwe acties.

Naast het politionele luik is er ruimte voor acties op volgende beleidsdomeinen: onderwijs, algemeen welzijnswerk (OCMW, CAW, ...), jeugdwelzijnswerk, werkgelegenheidsbeleid, Het zwaartepunt van de aanpak ligt op algemene preventie. Hiervoor zijn extra middelen nodig, voor deze extra middelen wordt appel gedaan op de hogere overheden.

2. Een integrale en inclusieve aanpak.

In deze krachtlijn wordt de integrale en multidisciplinaire aanpak van het deradicaliseringsbeleid besproken. De integrale aanpak is nodig om de maatschappelijke context waarin radicalisering plaatsvindt te verbeteren. De verschillende partners hebben elk een verantwoordelijkheid op te nemen, maar communicatie is essentieel. Ook wordt de aandacht gevestigd op het vermijden van selectiviteit in de bestrijding van extremisme en niet gefocust op één godsdienst of levensbeschouwing.

3: Een zo objectief mogelijke inschatting van de toestand op het terrein.

Deze krachtlijn wordt beschreven als een ankerpunt van de gecoördineerde aanpak. De bevoegde diensten houden de vinger aan de pols van alle mogelijke vormen van militant en gewelddadig extremisme in Gent

4: Het overstijgen van de discussie over geloof versus achterstelling.

Men wil het debat over de oorzaken van radicalisering overstijgen. De vraag welke van de vele oorzaken bij radicalisering doorweegt is enkel te beantwoorden op het niveau van het geradicaliseerde individu, door middel van wetenschappelijk onderzoek (bv. profielen) tracht men inzicht te krijgen in de voedingsbodems die belangrijk zijn voor Gent.

Op basis van deze krachtlijnen werkt men aan de volgende doelstellingen: vermijden dat Gentenaars ten prooi vallen aan vervreemding en indoctrinatie, Gentenaars begeleiden die vast zitten in een proces van radicalisering of die terugkeren uit conflictgebieden en het optreden van politie en parket bij mogelijks reële dreigingen. Om deze doelstellingen te behalen wordt er preventief, curatief en repressief gewerkt.

Het preventieve luik splitst zich op in basispreventie en gerichte preventie. Basispreventie zet in op participatie en integratie, waar gerichte preventie het vele eerstelijnswork in het omgaan met concrete situaties van (verdere) radicalisering versterkt. Er wordt hier gebruik gemaakt van steunfiguren/sleutelfiguren voor jongeren en jongvolwassen en hun onmiddellijke leefomgeving. Het curatieve luik streeft ernaar om personen die omwille van hun aanraking met een radicaal gedachtegoed banden met de samenleving verliezen, opnieuw een plek in de samenleving te geven. Het betreft een persoonsgerichte aanpak die zich richt op twee specifieke doelgroepen: enerzijds personen die verregaand radicaliseren in Gent, anderzijds in (voorlopige) vrijheid gestelde teruggekeerde Syriëstrijders. Er wordt gewerkt met een casemanager die de verschillende actoren verbindt. Belangrijk is dat er vermeld wordt dat indien nodig ondersteuning dient gezocht te worden binnen de (religieuze) gemeenschap van de betrokkene. Het repressieve luik doet beroep op politiediensten, veiligheidsdiensten en parket, die is hier minder van toepassing. De uitwerking van dit alles zal plaatsvinden op basis van voorstellen van de betrokken actoren.

4.5.2. Kernteam radicalisering.

Stad Gent maakte in een persbericht “Project 'Radicalisering in de kering Stad Gent gecoördineerde aanpak en samenwerkingsprotocol” op 20 januari 2016 de oprichting van het “Kernteam Radicalisering” bekend. De Stad heeft beslist het Kernteam op te richten in het kader van het uitwerken van bovengenoemde beleidslijnen van “Radicalisering in de kering”. Het team bestaat uit een vaste groep partners voorgezeten door de burgemeester als hoofd van de bestuurlijke politie. De andere vaste partners zijn het parket van de Procureur des Konings; vertegenwoordigers van de lokale Politiezone Gent; vertegenwoordigers uit de departementen Samenleven en Welzijn van de Stad Gent, waaronder de casemanager; vertegenwoordigers uit het Departement Onderwijs, Opvoeding en Jeugd van de Stad Gent; vertegenwoordigers uit het Departement Bedrijfsvoering en vertegenwoordigers van het OCMW.

De opdracht van dit kernteam is in de eerste fase een protocol voor casemanagement uit te werken. In een tweede fase zal het Kernteam een coördinerende rol opnemen en gezamenlijke acties aansturen of afstemmen, ook in concrete situaties. Als doelstellingen worden opgesomd:

- *vermijden dat Gentenaars ten prooi vallen aan vervreemding en indoctrinatie*
- *volgende doelgroepen begeleiden:*
 - *personen die verregaand radicaliseren en nog aanwezig zijn in Gent*
 - *personen die teruggekeerd zijn van de strijd in Syrië of andere conflictgebieden en niet het voorwerp uitmaken van een repressieve maatregel of geen reële bedreiging vormen voor de samenleving*
 - *familieleden van voornoemde personen*

Een van de doelstellingen is dus het begeleiden van personen die al verregaand geradicaliseerd zijn of terugkeerders. Dit kan dus als deradicalisering beschouwd worden. Het ontbreken van een ideologische component in dit Kernteam is wel opvallend. Na 6 maanden proefperiode wordt hier een evaluatierapport van gemaakt.

4.6. Scheiding Kerk en Staat.

Zoals te merken is aan de samenwerking van de federale overheid en de EBM hebben we hier op een bepaalde wijze met een dilemma te maken. In welke mate kan de overheid optreden in religieuze zaken? België kent namelijk een relatieve scheiding tussen Kerk en Staat, die zijn geschiedenis terugvindt in het ontstaan van België en de strijd tussen liberalen en katholieken. Deze uitdrukking verwijst Kerk niet enkel naar de katholieke godsdienst maar naar alle geloofsovertuigingen en levensbeschouwingen. Dit is dus ook hier van toepassing

Torfs (1996) verduidelijkt de relatie tussen Kerk en Staat in (o.a.) België. De basis voor de relatie tussen Kerk en Staat werd vastgelegd in de grondwet van 1831 in artikel 19, 20, 21 en 181. Doorheen de jaren zijn er enkele aanpassingen aangebracht, maar de basis is altijd hetzelfde gebleven. Artikel 19 waarborgt de vrijheid van eredienst, de tegenhanger artikel 20 artikel 20 houdt in dat geen enkele persoon gedwongen kan worden om deel te nemen aan handelingen en aan plechtigheden van een eredienst. Artikel 21 biedt dan weer religies de vrijheid om zich intern te organiseren volgens hun eigen wensen. Dit betekent dat de Staat

niet het recht heeft zich te mengen in de benoeming of de installatie van bedienaren van de eredienst. Dit is dus een knelpunt bij de eerder besproken inmenging van de Staat met het EMB. Het laatste artikel, artikel 181, is vrij opvallend vorige artikels in gedachten houdend. Dit artikel stelt namelijk dat de wedden en pensioenen van de bedienaren van de (officieel erkende) erediensten ten laste komen van de Staat. Hiertoe behoort ook de islam.

Men kan dus niet spreken van een absolute scheiding waar er helemaal geen contact is, maar men kan wel stellen dat er sprake is van wederzijdse onafhankelijkheid.

Ook de stedelijke overheid heeft op een bepaalde manier inmenging met religie. In dit geval wil dat dus zeggen dat beleidsmakers al dan niet bouwaanvragen voor moskeeën goedkeuren en aanvragen voor de oprichting van islamitische scholen en van islamitisch begraafgelegenheden onder de loep nemen, daarboven moeten zij ook toezicht houden op het functioneren van deze voorzieningen (Maussen, 2007). Maussen beschrijft ook de Nederlandse modellen en analyseert het beleid in enkele grote steden zoals Amsterdam en Rotterdam. De conclusie die gemaakt kan worden is dat bestuurders en beleidsmakers door een combinatie van pluralistische en dialogische beleidsvisies het beste van twee werelden proberen te combineren. Het is aangewezen hier lessen uit te trekken en de “best practices” over te nemen. Er moet dus een dunne lijn bewandeld worden waar enerzijds de scheiding tussen Kerk en Staat gerespecteerd moet worden en anderzijds maatschappelijke problemen aangepakt of voorkomen moeten worden. Hierbij moeten voortdurend afwegingen gemaakt worden: context en grondwettelijke beginselen mogen niet uit het oog verloren worden.

4.7. Het (de)radicaliseringsbeleid en de integratieparadox.

Een vaak voorkomende term in het beleid rond deradicalisering is integratie. Een mislukte integratie is één van de oorzaken van radicalisering of inzetten op integratie is één van de doelen van het deradicaliseringsbeleid. Nochtans wijst het bestaande onderzoek erop dat het tegendeel waar is en dat juist de integratieparadox een voedingsbodem kan zijn van radicalisering (Bovenkerk, 2011). Met integratieparadox wordt hier bedoeld dat de migrantenkinderen die in sterke mate gericht zijn op de autochtone samenleving sociale acceptatie nastreven, mobiliteit nastreven en willen integreren, waardoor ze hogere maatschappelijke verwachtingen hebben. Hierdoor zijn ze gevoeliger voor uitsluiting en discriminatie en kunnen zij zich bij negatieve ervaringen afkeren en hun heil zoeken in deviante groepsidentiteit (Bovenkerk, 2011). Deze integratieparadox kan een verklarende factor zijn voor de radicaliseringscijfers die onevenredig naar de Marokkaanse gemeenschap overhellen t.o.v. de Turkse gemeenschap. De Turkse gemeenschap heeft namelijk een groter sociaal kapitaal, sterkere etnische identiteit en heeft een hechtere moskeegemeenschap dan de Marokkaanse gemeenschap (Slootman, & Tillie, 2006). Dit kan ook een verklarende factor zijn waarom Gent als grootstad zo'n lage radicaliseringscijfers kent in vergelijking met andere grootsteden. Het grootste deel van de Gentse moslingemeenschap is namelijk Turks. Dit betekent niet dat dit een monocausale relatie is. Men kan hieruit wel concluderen dat het beleid in plaats van in te zetten op integratie in de strijd tegen radicalisering, deze inspanningen beter kan richten op het aanvechten van discriminatie of op processen als identiteitsvormingen of sociale groepsprocessen.

4.8. Conclusie.

Een van de onderzoeksvragen luidde: “Welk beleid heeft de federale, regionale en stedelijke overheid (Gent) ontwikkeld in functie van de strijd tegen radicalisering van moslims?”. Doorheen dit hoofdstuk werden de diverse beleidsdocumenten bekeken in functie van deze vraag. Er moet geconcludeerd worden dat hoewel België met een relatief groot radicalisme-probleem kampt, er geen integrale en geïntegreerde strategie of actieplan voorhanden is om dit probleem aan te pakken. Wel heeft België, op federaal, regionaal en lokaal niveau, diverse maatregelen genomen om radicalisering tegen te gaan. Zoals vaak komen beleidsmaatregelen in golven snel en soms zelfs ondoordacht na dramatische gebeurtenissen. Men merkt wel dat er, vooral afgelopen jaren, hier en daar initiatieven, brochures en programma's ontstaan. Deze schieten als paddenstoelen op verschillende niveaus uit de grond. De uitwerking in de praktijk hinkt echter achterop. Het lijkt erop dat de grote lijnen (voornamelijk vaag) en strategieën door de federale overheid worden uitgewerkt en als 'tools' aan de regionale en lokale overheden worden aangereikt. De praktische implementatie wordt dan ook aan deze overheden overgelaten. Deze uitwerking door de regionale en stedelijke overheden blijft traag op gang komen. De meeste vooruitgang lijkt gemaakt te zijn door de Vlaamse overheid op vlak van deradicalisering. Met het onderwijsnetwerk islamexperten tegendiscours is een eerste volwaardig deradicaliseringsinitiatief op poten gezet. Een volwaardig deradicaliseringsinitiatief omdat dit de radicale ideologie bestrijdt en ingrijpt in verschillende fasen van het radicaliseringsproces. Verder lijkt het dat er nood is aan coördinatie van initiatieven en communicatie over de diverse lokale strategieën op bovenlokaal niveau. Dit zou dan ook kunnen helpen met het vertalen van de actieplannen en strategieën naar een uniforme of complementaire lokale praktijk. Bovendien maakt de willekeur van (soms slecht onderbouwde) initiatieven een volwaardige, wetenschappelijke evaluatie om de effectiviteit te meten zeer moeilijk.

Wat disengagement en deradicalisering betreft lijkt het huidige beleid in eerste instantie vooral (algemeen) preventief en repressief van aard. Eerst lag deze vooral op repressie, afgelopen jaren kwam ook de aandacht voor preventie. De focus ligt vooral op radicalisering, van deradicalisering is er zelden sprake en disengagement wordt al volledig nergens vermeld. Er zijn ook momenteel geen disengagement-initiatieven of deradicaliseringsprogramma's zoals we die in vele landen terugvinden (ook Europese bv. Duitsland of Noorwegen). Als er preventief opgetreden wordt is dit vooral op macro-niveau, gericht op de voedingsbodem van radicalisme. Hier blijft men zich halsstarrig vasthouden aan bepaalde misvattingen, vooral de misvatting dat een betere integratie hier zou helpen. Het wetenschappelijk onderzoek wijst daarentegen op het tegendeel, een betere integratie werkt frustraties in de hand, de zogenaamde integratie-paradox.

Het is duidelijk dat de recente inzichten omtrent disengagement en deradicalisering geondergewaardeerd worden door de verschillende beleidsmakers in België. De aandacht voor het meso- en microniveau is onvoldoende. Ook wordt deradicalisering vaak verkeerdelijk bij preventie gesitueerd. Deze verwarring moet vermeden worden, de personen in kwestie zijn gewoonlijk al in het radicaliseringsproces gevorderd. Men kan hier niet louter van preventie spreken, curatie en nazorg vormen hier ook onderdeel van. Hier en daar wordt er wel samenwerking met sleutelfiguren, imams en de moslimgemeenschap bepleit maar relatieve scheiding tussen Kerk en Staat kan hier een knelpunt vormen. Van een effectieve implementatie is er nog geen sprake. Ook Gent hinkt hier achterop, vooral op vlak van uitwerking, mogelijks is het lage aantal Syrië-strijders hier een verklaring voor het traag op gang komen. De theoretische beleidslijnen van stad Gent zijn vrij sterk. Nazorg wordt

duidelijk en als een apart spoor van het beleid besproken, dit is zowel voor mensen die in het radicaliseringsproces aan het vorderen zijn als voor teruggekeerde Syrië-strijders. Dit zou dan maatwerk op microniveau worden met een casemanager die de multidisciplinaire aanpak coördineert. Tijdens het schrijven van deze bijdrage wordt de praktische implementatie stilaan uitgewerkt. Dit vooral in de vorm van het Kernteam Radicalisering. Voor de efficiëntie van dit Kernteam te beoordelen is het voorlopig nog koffiedik kijken, momenteel is de proefperiode nog gaande. Opvallend is wel het ontbreken van een ideologische component in dit team.

5. De context.

5.1. Inleiding.

Om de rol van imams te onderzoeken is inzicht in de Vlaamse context en enige achtergrondinformatie vereist. Vandaar deze bondige toelichting over moskeeën en imams in Vlaanderen. Verder wordt er ook meer specifiek op de Gentse situatie ingegaan. Hier hebben we onder andere oog voor de historische context en de breuklijnen waarlangs de Gentse moskeeën zich ontwikkeld hebben. Men kan immers het huidige moskeelandschap beter begrijpen als we een blik werpen op de (ontstaans)geschiedenis. Dit onderzoek beperkt zich tot de Gentse moskeeën tot Gent zelf, postcode 9000, de moskeeën in Ledeberg, Gent-Brugge en dergelijke worden achterwege gelaten. Er wordt omwille van de onderlinge grote verschillen een opdeling gemaakt tussen Maghrebijnse/Arabofone, Turkse, en overige moskeeën. Hiernaast bekijken we ook de imam Vlaanderen vanuit verschillende perspectieven. Deze context is noodzakelijk, als we de diasporacontext overwegen bij het grote geheel kunnen we de veranderingen in de plaats en rol van religie en de verschillende identificatieprocessen niet plaatsen (Kanmaz, 2007).

5.2. De moskee in Vlaanderen.

Sinds de jaren '60 kent Vlaanderen een groeiende moslimpopulatie. Precieze cijfers zijn moeilijk te bepalen aangezien er geen registratie is op basis van religie (Kanmaz, 2002). Kanmaz en Mokhless (2002) leggen uit dat hoewel de islam in België begint zich zowel op lokaal, regionaal als nationaal niveau te organiseren., de lokale actoren d.w.z. de plaatselijke moskee, vanaf het begin de belangrijkste geweest. Qua uiterlijk moet hier niet teveel van verwacht worden, plaatselijke moskeeën worden in het straatbeeld amper herkend. Elke plaats waar moslims samenkomen om te bidden is namelijk een moskee. Veel moet men zich hier dus niet bij voorstellen, in de Marokkaanse gemeenschap zijn dit vaak fabriekspanden, winkelpanden, zelfs simpele rijtjeshuizen die verbouwd zijn tot een open gebedsruimte. Dit zonder herkenbare tekenen (bv. minnaret) van buitenaf. In de Turkse gemeenschap zijn de moskeeën ook vaak verbonden aan een ontmoetingsruimte, een theehuis of een VZW. Herkenbare moskeeën met symbolische uiterlijke tekenen zoals de moskee van Rotterdam of Parijs zijn nog steeds zeldzaam, doch zijn er enkel aanwezig in Vlaanderen waaronder de Tehvid Camii in Gent. Zowel de Turkse als de Marokkaanse moskeeën worden gewoonlijk gekocht, gehuurd of betaald met giften, donaties en lidgelden van de lokale gelovigen. De lokale moslimgemeenschap is voorlopig de voornaamste bron van financiering. In de Europese context is dit voor moslims echter veel meer dan een ruimte voor het rituele gebed.

Kanmaz en Mokhless (2002) leggen de primaire functies van de moskee in Vlaanderen uit. De moskee heeft in eerste plaats een **religieuze functie**. Het is een plaats waar men samenkomt om het (vijfmaal) dagelijkse rituele gebed, de 'salât', uit te voeren. Hierbij gaat extra aandacht uit naar het vrijdagsgesbed en het gesbed op religieuze feestdagen. Buiten het rituele gesbed bestaat de religieuze functie ook uit de religieuze opvoeding van kinderen. Dit houdt de lessen Arabisch en de koranlessen in. Deze vinden plaats na reguliere schooluren en in weekenden. De religieuze functie is de traditionele functie van een moskee. Maar men kan ook stellen dat een moskee veel meer is voor moslims in de diaspora dan enkel de primaire functie. Men merkt dat de er in "het Westen" een uitbreiding is naar andere levenssferen. Moskeeën doen

meer en meer dienst als een multifunctionele ontmoetingsruimte, er is een ontwikkeling van simpelweg de moskee naar meer en meer 'Islamitische Centra'. Zo heeft de moskee in Vlaanderen ook nieuwe functies ontwikkeld om aan de verschillende noden van de moslimgemeenschap te voldoen (Kanmaz, 2009).

De religieuze opvoeding of **educatieve functie** verwijst niet enkel naar de religieuze opvoeding van kinderen. De moskee kan ook een educatieve functie t.o.v. volwassenen hebben. Hier treedt de imam naar voren. Men komt hier namelijk in het dagelijks leven in aanraking met kwesties of problemen die zich in islamitische landen niet zouden voordoen. De imam zorgt dan voor bijstand in de vorm van religieuze raadgevingen omtrent dagdagelijkse dingen (bv. hoe om te gaan met rente en intrest). Ook kan dit voorkomen onder de vorm van groepsbijeenkomsten waar er bepaalde zaken toegelicht worden. Een bijzondere en de belangrijke vorm hiervan is de vrijdagspreek die plaatsvindt na het vrijdagsgebed. Een opvallende trend hier is dat deze meer en meer een samenvatting in het Nederlands voorzien wordt, met als doel de boodschap goed over te brengen (Kanmaz, & Mokhless, 2002).

Eerder nieuw is de **maatschappelijke functie** die moskeeën opnemen. Kanmaz en Mokhless (2002) geven aan dat in tegenstelling tot het land van herkomst waar er vele mogelijkheden zijn tot sociaal contact, de sociale functie in het 'Westen' beperkt blijft tot moskee en café (vooral de Turkse gemeenschap). Ook kan men hier terecht voor een vorm van elementaire mantelzorg, gebaseerd op een van de 5 pijlers van de islam, de 'zakât' (aalmoes). Zo kunnen er bv. collectes voor repatriëring in het geval van een overlijden plaatsvinden. Ook wordt ook de rol die de moskee speelt in de gemeenschapsvorming steeds belangrijker. Zo zorgt deze ook voor zelforganisatie en identiteitsvorming van moslims in België. Omwille van deze uitbreiding van aanbod en functies spreekt men dus meer en meer van 'Islamitische Centra'.

Aansluitend met deze maatschappelijke functie is er ook een **sociale functie** (ruim). De moskee stelt zich meer en meer open voor minder religieuze aangelegenheden zoals het vieren van overgangsrituelen: geboorte-, huwelijks- en besnijdenisfeesten en rouwplechtigheden. Als laatste vermeldt Kanmaz en Mokhless de **functie in de gemeenschapsvorming**, d.w.z. de zelforganisatie en **identiteitsvorming** van moslims in Vlaanderen. Zo krijgen ze tevens de symbolische betekenis als teken van de moslimaanwezigheid.

5.3. De imam in Vlaanderen.

Het religieus personeel dat men in een moskee terugvindt is in eerste plaats de imam, elke moskee heeft een imam. De Moslimexecutieve tracht op hun website (<http://www.embnet.be/>) een duidelijke terminologie te hanteren en maakt onderscheid tussen de volgende rollen die ook door Kanmaz en El Battiui (2004) verduidelijkt worden:

- De Imam-Chatieb (imam 1ste rang)

Als eerste imam van de moskee is hij de hoofdverantwoordelijke in zijn hoedanigheid van bedienaar van de eredienst. Zijn belangrijkste taak is het prediken tijdens de vrijdagse eredienst (vrijdagspreek) en die tijdens de religieuze feesten. Verder staat hij ook in voor het, voltrekken van de grote religieuze plechtigheden (begravenissen, geboortes, verlovingsen, huwelijken, bekingen, ...). Deze heeft gewoonlijk een opleiding die hem in staat stelt uitspraken te doen over theologische kwesties.

- De Imam-Râtib (imam 2de rang)

Deze imam is belast met de dagelijkse spirituele aspecten van een moskee, hij begeleidt de vijf dagelijkse gebeden en de gebeden en waken tijdens de heilige maand ramadan.

- De Imam- Moe'addzin (imam 3de rang)

Hij is verantwoordelijk voor in de oproep en de aankondiging van het gebed; zorgen voor de inrichting en de uitrusting voor de eredienst.

- De Imam-Moehâffid (assistent)

Deze is gelast met een 'ondersteunende' opdracht, bij het onderwijzen van de godsdienst en het Koranonderricht, zowel voor volwassenen als kinderen. Meer specifiek het aanleren van soera's (Koran-hoofstuk), het aanleren van de koranrecitatie en onderwijzen in de voorschriften van het geloof.

- De Predikante (voltijdse vrouwelijke predikant)

Aan de predikante wordt een reeks van bovenstaand opgesomde functies toevertrouwd, maar dan toegespitst op een vrouwelijk publiek. Hieronder vallen o.a. Koranonderricht voor vrouwen, ziekenbezoek voor vrouwen, ...

Dit is uiteraard slechts theoretisch, in de praktijk beschikken de meeste moskeeën in het beste geval over één vaste imam die de verschillende taken vervuld.

Net zoals de moskee in Vlaanderen veranderd is onder invloed van de nieuwe noden van moslims in de diaspora, zo zijn ook **de taken** van imam veranderd. De traditionele taken van de imam bestaan uit het voorgaan van de dagelijkse gebeden, het houden van de vrijdagse preek, het geven van religieus onderricht, het uitvoeren van rituelen bij belangrijke overgangsrituelen (zoals geboorte, huwelijk en overlijden) en het verstrekken van religieuze adviezen, ook wel fatwa genaamd. Naast deze traditionele taken bevinden de nieuwe taken van de imam zich op verschillende terreinen: naast het traditionele religieuze terrein is er nu ook het etnisch-culturele en het maatschappelijke terrein. Zo duikt het etnisch-culturele domein vooral hier op, imams zijn in die zin ook de 'overdragers' van de etnisch-culturele tradities, wat vooral de eerste generatie moslims veel belang aan hechten. Het maatschappelijke domein verwijst naar de raadgevingen, individueel of in groep (tijdens de preek). Deze gaan voornamelijk over het leven als moslim in de Europese en Belgische context. Dit laatste domein trekt vooral veel aandacht (Kanmaz en El Battiui, 2004). Ook in de discussie rond (de)radicalisering wordt dit domein vooral benadrukt.

Kanmaz (2007) licht in haar doctoraatsstudie de stand van zaken van imams in Vlaanderen toe. De term imam die verwijst naar leiderschap, bestuur en beleid. Dit begrip wordt in de Islamitische wereld op een verschillende wijze ingevuld, we gaan op deze verschillen nog dieper in. Men kan stellen dat de rol van de imam in de Islamitische wereld eigenlijk heel beperkt is. Traditioneel beperkt de taak van de imam zich tot de liturgie en de technische omkadering van de gebedspraktijk. Andere islamitische kwesties en aangelegenheden worden door de bevoegde ministeries en instanties opgelost (bv. Marokkaanse ministerie van Islamitische zaken). Maar hier in de Westerse wereld worden deze taken dus ruimer ingevuld en situeren deze zich op meerdere domeinen. De uitbreiding van taken in deze Europese context kent geen precedent in de islamitische wereld. Zo bestaat de taak van de in Vlaamse moskeeën tewerkgestelde imams ook uit het bijstaan van de gemeenschap in zowel de religieuze praktijk als het leven in het algemeen. Zo maakt bijvoorbeeld het beantwoorden van individuele vragen van gelovigen onderdeel uit van de dagelijkse taak van de imam. De preken vormen dan collectieve adviezen. Deze taken breiden zich enkel uit. Ook wijzen

Kanmaz en El Battiui (2004) erop dat van de imam meer en meer verwacht wordt dat hij ook een sociale rol opneemt, vergelijkbaar met een maatschappelijk assistent. Daarnaast vervult de imam ook bijvoorbeeld aalmoezenierstaken op zich, (in België zijn er nog te weinig wettelijk erkende aalmoezeniers werkzaam zijn in de gevangenissen of ziekenhuizen). Het is dan ook praktisch onmogelijk om de verschillende verwachtingen te verenigen in de persoon van de imam die zich nog steeds in een uiterst precaire situatie bevindt, zonder wettelijk statuut. Deze nieuwe, unieke situatie zorgt voor op zijn minst een dringende nood aan professionalisme, structuur, herorganisatie en opleiding. Niet enkel opleiding of kennis van de islam, maar een multidisciplinaire opleiding gericht op het vervullen van taken op verschillende domeinen.

In België kampt men met een tekort aan geschoolde imams. Hiervoor geven Kanmaz en Mokhless (2002) twee oorzaken. Ten eerste is er het verbod op de komst van imams uit de landen van herkomst. Dit verbod is er sinds de migratiestop, het geldt echter niet voor Turkse imams. Anderzijds kan dit tekort niet opgevangen worden in België zelf omdat er hier geen erkende opleidingen bestaan. Door dit tekort wordt de functie van imam soms ingevuld door vrijwilligers die al dan niet een opleiding in het buitenland gevolgd hebben. Er is een verschil in **de opleiding** tussen de Maghrebijnse imams en Turkse imams in Vlaanderen. Wat de Turkse imams betreft onderscheiden Kanmaz en El Battiui (2004) twee grote categorieën: de imams van Diyanet (Turkse Staat) en de overigen. De Diyanet-imams hebben een diploma in de theologie en hebben een opleiding van minstens vier jaar gevolgd. De overigen (ex-Diyanet, andere religieuze bewegingen, tweede generatie jongeren, ...) hebben doorgaans ook een opleidingen gevolgd, al dan niet in officiële instellingen of privé-instellingen. Voor de Maghrebijnse imams onderscheiden Kanmaz en El Battiui volgende categorieën. De grootste categorie betreft imams opgeleid in traditionele vrije scholen in Marokkaanse steden en dorpen, met een traditionele opleiding zonder aandacht voor vreemde talen of niet-religieuze kennisoverdracht. De tweede categorie betreft studenten die tijdens hun lyceumopleiding de basis meekregen van een godsdienstopleiding, waarna sommigen zich bekwaamden aan de theologische faculteiten van universiteiten in Marokko. De derde categorie bestaat uit imams met een opleiding islamitische wetenschappen aan de faculteiten Letteren & Wijsbegeerte, zoals die in de Universiteit van Tetouan, Marokko.

Ook over **het statuut** heeft Kanmaz (2007) enkele aanmerkingen. Er werden op het ogenblik van haar onderzoek nog geen imams betoelaagd zoals voorzien in het KB op de erkenning van de islamitische eredienst van 19 juli 1974, met als gevolg een onzeker juridisch statuut voor veel imams en een groot verloop. Zo heeft de Al-Fath moskee reeds 28 imams gehad. Eerder was de verhouding Kerk-Staat besproken. België heeft een kerk-staat regime dat gebaseerd is op godsdienstvrijheid én ondersteuning van erkende levensbeschouwingen, sinds 1974 hoort ook de islam hierbij. Ondertussen is er al enige verbetering in de situatie. De concrete implementatie heeft lang geduurd, pas recent worden de eerste imams in Vlaanderen bezoldigd door de overheid. Deze zijn enkel de imams van erkende moskeeën, dus een zeer kleine minderheid. Op 01 juni 2015 werd er in een persbericht van de minister van Justitie Koen Geens (www.koengeens.be) melding gemaakt dat er 74 imams betaald worden door de federale overheid. Hun erkenning gebeurt door de Moslimexecutieve. Ter vergelijking, er zijn naar schatting 400 moskeeën in België. Deze precaire situatie heeft een belangrijk neveneffect, men kan zich afvragen wat de werkelijke invloed en het gezag is van de imam in Vlaanderen. Kanmaz en El Battiui (2004) duiden aan dat door deze situatie, waarin de (momenteel meeste) imams een onzeker verblijfsstatuut en een onzekere bezoldiging hebben, zij eerder een speelbal van de moskeebesturen en de moskeegemeenschap zijn. Zo is het voor een imam op dit ogenblik zeer moeilijk om de gelovigen te responsabiliseren, te wijzen op

gebreken of onpopulaire taboes aan te snijden omdat hij sterk afhankelijk is van de 'werkgever'. Wie betaalt, bepaalt.

5.4. De Gentse context.

Kanmaz (2007) beschrijft in haar doctoraat uitgebreid de situatie en historiek van de Gentse moskeeën. Deze worden hier bondig samengevat, beperkt tot de moskeeën die onderwerp van dit onderzoek uitmaken en eventueel aangevuld met recente veranderingen. De lokale setting is niet alleen het niveau waar de aanwezigheid van de islam het meest zichtbaar is maar ook waar het beheerd (cfr. moskeebestuur) dient te worden (Kanmaz, 2007, p.88). De eerste moskeeën werden eind jaren '60 opgericht, kort na de komst van migranten uit islamitische landen. Dit waren vooral (mannelijke) arbeiders uit de Middenlandse Zee-regio (eerst) en later de Maghreb en Turkije. In Gent gebeurde dit begin jaren '70. Wanneer de gezinshereniging op gang kwam werd de nood aan een islamitische ruimte groter. Op het moment van dit schrijven telt Gent twaalf moskeeën.

Maghrebijnse / Arabofone moskeeën

- Al-fath
- Okba Ibn Nafi
- El-Markaz Et-Tarbawi
- Moskee De Toekomst

Turkse moskeeën

- Eyup Sultan Camii
- (Rabot) Fatih (Selim) Camii
- Tevhid Camii
- Unief Vuslat Moskee

Overige

- Pakistaans Islamitisch Cultureel Centrum
- Moskee BICC Ensarija (Bosnische moskee)
- Iraaks Cultureel Centrum / Moskee Salahadin
- Afghaans Culturele Vereniging / /Afghan Cultural Association

Volgens deze indeling gaat men hier dieper op in. Dit omdat de bestaande tradities in de landen van herkomst mede een rol in de organisatie en verdeling van moskeeën in Europa. De religieuze organisatievorming loopt nog steeds langs etnisch-nationale breuklijnen (al is hier en daar al wat verandering te vinden, cfr. Al-Fath moskee). In Vlaanderen resulteert dit in het ontstaan van 'Turkse' en 'Marokkaans' moskeeën. Op plaatsen waar de Marokkaanse gemeenschap kleiner is - zoals in Gent - groepeerde men zich eerder onder de noemer 'Maghrebijnse' of 'Arabofone' moskee. Op deze manier is islam in Vlaanderen nog steeds een godsdienst van migranten, maar kent men tegelijk ook een autonome dynamiek ontwikkeld in de diasporasetting (Kanmaz, 2007, p.91).

5.4.1. De Maghrebijnse moskeeën.

Voor de oprichting van de oudste Maghrebijnse moskee in Gent (zelfs één van de eerste in Vlaanderen), de **Al-Fath**, werden de eerste stappen al in 1969 gezet. Dit in de vorm van enkele mannen die na hun werkuren samenkwamen. Een overlijden wees op de nood aan een moskee. Vanaf 1970 kwam men samen in een ruimte voor gebeden, voornamelijk in het weekend. Daarnaast functioneerde de moskee ook als ontmoetingsruimte voor de mannen, er werd onder meer een voetbalploegje opgericht. Het cemaat bestond toen voornamelijk uit Berbers, de migratie van Arabischtalige Marokkanen kwam pas later op gang. De moskee huist al sinds 1973 in een pand in de wijk Brugse Poort. In 2009 zijn er grote renovatiewerken gestart die drie jaar later werden afgerond. Oorspronkelijk was dit een Marokkaanse moskee, maar nu is het moskeegemeenschap zeer divers, onder meer Turken, Pakistanen, Oost-Europeaanen, Afrikanen en bekeerlingen. Dit onder invloed van vernieuwingen die voorzichtig startten in de jaren 2000 (zoals een afzonderlijke ruimte voor vrouwen en meer aandacht voor de pedagogische aanpak). Het hoogtepunt hier was de aanstelling van hoofdimam Khalid Benhaddou een tweetal jaar geleden, een jonge Nederlandstalige imam van de tweede generatie. Zijn actuele vrijdagspreken, eerst in het Arabisch en vervolgens in het Nederlands samengevat en zijn toegankelijkheid trekken moskeegangers van buiten Gent. Bovendien is hij ook actief in diverse functies en organisaties, waaronder ‘coördinator van het netwerk islamexperten tegendiscours’. Verder streeft hij in zijn werk ook naar een ‘rationele islam’. Het moskeebestuur is nog steeds overwegend Marokkaans.

Bij de Marokkaanse gemeenschap begon de eerste diversifiëring van het moskeelandschap op basis van ethno-nationale breuklijnen. Twee factoren lagen aan de basis van de oprichting van de **Okba Ibn Nafi** moskee. De eerste factor was de ontwikkeling van een Maghrebijnse/Arofone gemeenschap rond het station van Dampoort, op enige afstand van de Al-Fath moskee. De tweede factor is het ongenoegen dat ontstond omdat de Al-Fath steeds meer een berberse signatuur kreeg. Deze twee factoren zorgden voor de oprichting van de moskee Okba Ibn Nafi in 1980 (genoemd naar de historische verspreider van de islam in Noord Afrika). De moskee was oorspronkelijk gestart als Maghrebijnse moskee, ondertussen is deze geëvolueerd tot een voornamelijk Marokkaanse moskee. De moskee is nog steeds aan Dampoort gelegen, de hoofdimam valt eerder in de klassieke typologie in te delen. De imam, woonachtig te Brussel, is dan ook enkel Frans- ,en Arabischtalig.

Een tweede diversifiëring van het Maghrebijnse moskeelandschap vond plaats langs ideologische, politieke en theologische lijnen. Deze grote fragmentatie in 1995 werd hoofdzakelijk ingezet door de jonge garde in de moskeeën, op basis van “politieke” redenen. De jonge islamleerkrachten wilden onder andere een uitgebreider activiteitsaanbod, de jeugd betrekken en -een van de voornaamste knelpunten- de vrijdagspreek vertalen. Er was ontevredenheid over het reilen en zeilen in de Al-Fath moskee, pogingen om wijzigingen hierin aan te brengen via het moskeebestuur bleken niet haalbaar. Zo werd de gewenste evolutie van klassieke moskee naar islamitisch centrum de oorzaak van een breuk tussen de islamleerkrachten en het moskeebestuur. Als gevolg hiervan werd in 1999 de **Al-Markaz et-Tarbawi moskee (Educatief Centrum)** opgericht, die zich vandaag nog steeds als jongerenmoskee profileert. Het maatschappelijke, sociale en educatieve aspect zijn hier dan ook sterk aanwezig. Vooraanstaand figuur hier was ex-voorzitter, mediafiguur en Nederlandstalige imam Brahim Laytouss. Dit is tevens een van de personen die aan de basis van de diversifiëring stond en aan de oprichting van de Markaz. Vandaag verschijnt hij nog steeds in de media met sterke opinies over taboes zoals homofobie en radicalisering, of als

voorzitter van een 'Europese islam'. Sinds enkele afgelopen zomer zorgden echter interne spanningen voor een breuk tussen imam Laytouss en de Markaz. Waar de politieke redenen die voor de breuk met de Al-Fath moskee zorgden vooral vormelijk waren, zijn de redenen voor de recente breuk eerder inhoudelijk. Er wordt gestreefd naar inhoudelijke veranderingen, vernieuwingen en hervormingen die op weerstand stoten. Imam Laytouss zette zijn werk verder in de Islamic Development and Research Academy, of kortweg IDARA, dat eerder in 2010 was opgericht door Laytouss toen men op weerstand begon te stoten, met als bedoeling de progressie gaande te houden. Op deze manier lijkt de geschiedenis zich te herhalen en is er een nieuwe diversifiëring ontstaan.

Een aparte ontwikkeling is de ontstaansgeschiedenis van de studentenmoskee en **moskee De Toekomst**, die in elkaar overliepen. Dit startte als de **Muslim Student Community of Ghent (MSCG)**, ook wel de Moskee van Gent of de studentenmoskee genoemd. Kanmaz (2007) vertelt ons dat 'de studentenmoskee' in 1979 opgericht werd vanuit de nood van studenten uit islamitische landen die een bijzondere licentie, master of doctoraat voorbereidden aan de Universiteit Gent. Men kan dus spreken van een product van de Gentse, stedelijke context. Hoewel oorspronkelijk opgericht als 'studentenmoskee' begonnen er ook steeds meer buurtbewoners naar deze moskee te gaan, omwille van de afwezigheid van een andere moskee in de omgeving. In 2008 begon de MSCG in opspraak te komen omwille van de toenmalige locatie, gelegen in studentenhome Heymans van de Universiteit Gent. Ondertussen was in 2003 VZW De Toekomst ontstaan op initiatief van moslimstudenten in Gent (betrokken bij de MSCG) en buurtbewoners van de wijk nieuw Gent. Deze VZW heeft in 2009, chronologisch samenlopend met de oproer rond de studentenmoskee, een islamitisch centrum opricht in de wijk Nieuw Gent. Dit islamitisch centrum is beter bekend als moskee De Toekomst.

5.4.2. De Turkse moskeeën.

Kanmaz beschrijft in haar doctoraatsstudie ook de ontwikkeling van het Turkse moskeeënlandschap in Gent. De eerste Turkse moskee **Eyüp Sultan Camii**, ook wel gekend als de Grote Moskee, werd in 1977 door de Turkse gemeenschap opgericht op basis van giften. Oorspronkelijk was de moskee gevestigd in de Molenaarstraat, maar verhuisde wegens gebrek aan ruimte vrij vlug naar de Kazemattenstraat. Het gebouw van de moskee werd gekocht in 1976. Het betrof een oude fabriek, die werd gekocht met het geld dat de gemeenschap kon samenbrengen. Ook de renovatie van het gebouw is helemaal gefinancierd met giften. Het gebouw telt vandaag enkele (4?) grote gebedsruimtes. Hierdoor is dit een van de grootste moskeeën in Gent. In 1981 werd de moskee overgedragen aan de 'Turkse geloofsvereniging', Türkiye Diyanet Vakfı, kortweg Diyanet genoemd. Hiervoor waren er diverse redenen, een van de belangrijkste was zeker dat de imam voortaan door de Turkse overheid gezonden en bezoldigd kon worden. Deze vereniging breidde - onder invloed van het politieke klimaat in Turkije waar islam een steeds belangrijkere rol kreeg - haar werkerterrein uit naar Europa.

De eerste diversifiëring van het Turkse religieuze landschap in Gent op basis van politiek-ideologische breuklijnen startte naar aanleiding van de ontwikkelingen in Turkije. Er was daar namelijk een periode van politieke instabiliteit en politieke leiders vluchten naar Europa. Dit kwam tot uiting in de vorm van de Milli Görüş, een islamitische stichting, die in België meer voet aan de grond kreeg. Dit zorgde onder andere factoren voor de afscheiding van de **Tevhid Camii.**, die ontstond uit de schoot van de eerste moskee midden de jaren '80. Het grote onderscheid met de Diyanet's 'officiële' islam is hun onafhankelijkheid ten opzichte van de

Turkse autoriteiten, hun imams zijn dan ook niet in dienst zijn van de Turkse overheid. De ideologische strijd lijkt vandaag de dag afgezwakt te zijn.

Als tegenreactie op deze ontwikkelingen begon Diyanet met de verdere ondersteuning en oprichting van moskeeën.. Dit zorgde eind jaren '80 voor de oprichting van de **Rabot Fatih Camii**, de tweede Diyanet moskee. Het doel hiervan was hun invloedssfeer te versterken in de Rabot-wijk en te voldoen aan de vraag voor een nieuwe gebedsruimte voor dagelijkse gebeden (omdat de Grote Moskee te ver gelegen was). Met de oprichting van de Nakşibendi tekke (ook een soefi-broederschap) in 1994 lijkt de diversifiëring compleet te zijn. Deze moskee vind men terug onder de naam **Kultuurhuis**. Deze onderscheid zich van de rest in die zin dat het een initiatief is van de tweede generatie jongeren. De leden komen er samen om te bidden en vooral hun geschriften te bestuderen, hiernaast maakt men ook gebruik van de Eyüp Sultan Selim moskee. Hier is er ook een ontwikkeling van nieuwe vzw's gaande. Na contact opgenomen te hebben met de (voormalige) moskee bleek dat er geen gebedsplaats meer aanwezig is. Er wordt nu onder de naam Cultuurhuis gewerkt op hetzelfde adres, de VZW is nu vzw Dynamic opgericht op 14 februari 2014. Islamlessen worden er wel gegeven. Deze moskee was eerder al een buitenbeentje, maar nu er geen gebedsplaats meer is kunnen we dit geen moskee meer noemen.

De ontwikkeling van de Ih-Vak moskee, Islamitische faculteit van Europa - afdeling Gent en de Unief Vuslat moskee zijn onlosmakelijk verbonden. Vandaar volgende uiteenzetting. Op de eerder vernoemde breuklijn ontstond nog een andere moskee in 1988, de **IH-VAK** moskee (Islamitisch hulpfonds). De leden zijn aanhangers zijn van de Kadirii-broederschap (een soefi-convent). Ook deze ontstond uit de schoot van de eerste moskee. De moskee werd in 1988 opgericht door Abdullah Demircioglu. Vanaf het ogenblik dat de Eyüp Sultan Selim moskee overgedragen werd aan Diyanet ontstond er in de Turkse gemeenschap argwaan ten opzichte van de niet-officiële islam, dit gaf de aanzet tot de afsplitsing. Hier worden er ook tal van activiteiten aangeboden. In 2006 werd de **Islamitische faculteit van Europa, afdeling Gent (IFEG)** opgericht. Al jarenlang weerklonk in de lage landen de roep naar een opleiding voor moslims die zich in de koran wilden verdiepen. In 2001 werd te Rotterdam daartoe de Stichting Islamitische Universiteit van Europa opgericht, dit was de geboorte van een universiteit door moslims voor iedereen die zich wou verdiepen in de koran. Hier aan deze universiteit was er een hoogleraar, de eerder vermelde Abdullah Demircioglu. In 2005 werd in het voormalig Ih-Vak pand in Nieuwland al begonnen met lessen Arabisch ter voorbereiding van de faculteit. Hier werd ook het bachelorprogramma voorbereid. Het jaar daarop werd dit gestart met de IFEG en werd er effectief gedoceerd. Het programma bestaat uit een 3-jarige bacheloropleiding en een 2-jarige master imamopleiding. Ondanks dat de IFEG verschillende akkoorden en decreten volgt, worstelt men nog steeds met officiële erkenning en accreditatie. De faculteit is dan ook nog steeds volledig gebaseerd op vrijwilligerswerk. Aan deze faculteit is de Unief Vuslat moskee gelegen, met het oprichten van de IFEG werd de IH-Vak moskee in het voormalig pand gesloten en werd de Unief Vuslat moskee opgericht. Abdullah Demircioglu is zowel imam van de Unief Vuslat moskee als rector van de IFEG.

5.4.2. De andere moskeeën: de organisatie van nieuwe gemeenschappen.

Sinds de meer recente migratiebewegingen in de jaren '90 zijn er ook nieuwere moskeeën die zich op etno-religieuze basis beginnen te organiseren, in Gent denken we dan aan de Pakistaanse, Iraaks/Koerdische, Afghaanse en Bosnische gemeenschap. Deze moskeeën zijn voornamelijk gericht op de moslims uit de eigen gemeenschap, van zodra een gemeenschap

groot genoeg is wordt er een moskee gesticht. Ze zijn dus ook niet echt onder één noemer te plakken, deze ontwikkeling zorgde voor een verdere diversificatie van het moskeelandschap en Gent.

Zo werd in 2000 de moskee '**Pakistaans Islamitisch Cultureel Centrum Gent**' (P.I.C.C.G) gesticht. Aanvankelijk had deze gemeenschap zich aan bij de bestaande moskeeën, voornamelijk de IH-VAK, aangesloten. Verder is er weinig info bekend. Over deze moskee is tot nu toe weinig geschreven en deze was ook niet beschikbaar voor een interview.

Later, in 2004, werd de Bosnische moskee **Ensarija** opgericht. Deze moskee ontstond vanuit de Bosniakse gemeenschap (Slavische moslimgemeenschap die zich vooral maar niet uitsluitend in Bosnië bevindt). Het duurde tot 2003 vooraleer deze gemeenschap in Gent echt voet aan wal kreeg. Het startte als een klein initiatief om samen de Ramadan te beleven. Zeven jaar later, sinds 2011, is deze moskee een van de weinige erkende moskeeën. Het gebouw in de Loodsenstraat zijn nog verbouwingswerken aan de gang, er wordt in de toekomst ook een woning voor de imam in voorzien. De moskee telt een honderdtal leden, waarvan er een veertigtal aanwezig zijn op vrijdagen en islamitische feestdagen. Buiten het religieuze aspect (waaronder islamitische opvoedingslessen voor jonge kinderen en lessen Arabisch/koranlessen voor ouderen) is ook het sociale, culturele en maatschappelijke aspect in deze moskee zeer sterk. Zo worden er bijvoorbeeld herdenkingen verbonden aan het thuisland, maar ook een lezing over radicalisering georganiseerd. Op deze manier speelt Ensarija een sterke rol in de gemeenschapsvorming, identiteitsvorming en het cultureel cement van de gemeenschap.

Ook de Afghaanse gemeenschap in Gent kende afgelopen decennia een groei. De destijds relatief kleine gemeenschap begon zich te organiseren in 2004. Hiervoor ging de Afghaanse gemeenschap voornamelijk naar de Pakistaanse of Maghrebijnse moskee. In 2004 startte men met het samenkomen voor gebed in een gebouw in de Frans van Ryhovelaan, niet ver van de Turkse moskee Tevhid Camii. Pas enkele jaren begon men deze organisatievorm verder uit te bouwen en verstevigen. Op 8 juni 2009 werd de vzw **Afghaans Culturele Vereniging** opgericht. Twee jaar later, op 30 juli 2011, werd een gebedsplaats uitgewerkt in het gebouw. In eerste instantie wordt de moskee vooral gebruikt voor religieuze doeleinden, in tweede instantie vooral sociale banden en culturele doeleinden. Culturele activiteiten komen dan vooral vanuit de VZW uit. De voertaal in deze moskee is Pasjtoe en Dari, de twee nationale talen van Afghanistan. Door deze twee talen te gebruiken wordt de volledige Afghaanse gemeenschap bereikt. Ook voor de vrijdagspreek worden deze twee talen gebruikt, met het gebruik referenties in het Arabisch naar bv. de Koran of Hadith (islamitische overleveringen over het leven van de profeet) in het Arabisch die dan vertaald en verklaard worden. Zoals doorgaans in de moskeeën is het aantal aanwezigen lager in de week en overdag, maar groter 's avonds en in het bijzonder op vrijdagen en in de Ramadan. Voor kinderen zijn er zaterdag en zondag Koranlessen voorzien. De imam Matiullahwahidi is recent geïmmigreerd uit Afghanistan en is hier sinds juni 2015 werkzaam. Hij gaat de gebeden voor, voorziet de lessen en de vrijdagspreek. Soms wordt deze ook voorzien door een bezoekende imam of een voormalige imam.

In 2008 werd er in Gent nog een feitelijke vereniging opgericht, genaamd **de Iraakse humanitaire vereniging**. Drijvende krachten achter deze vereniging waren imam Saman Tahir en imam Maher Sosdar, beide zelf van Iraaks-Koerdische origine. De moskee is eigenlijk vanzelf gegroeid uit contacten en lessen van de twee imams bij het Islamitisch Cultureel Centrum. Momenteel vervullen beide wekelijks afwisselend de functie van imam,

Maher Sosdar is tevens de huidige voorzitter. In eerste instantie was dit een humanitaire vereniging, zo er waren bijvoorbeeld samenwerkingen met Natuurpunt. Vervolgens werd er gezocht naar een lokaal voor deze vereniging. Dat werd gevonden in de buurt van Dampoort, de huidige locatie van de moskee. Gezien de islamitische achtergrond van de vereniging en zijn leden overwoog men om hier ook een gebedsplaats te voorzien. De gebedsplaats kwam er in augustus 2011, toen veranderde de feitelijke vereniging ook naar een VZW. Sindsdien wordt er hier gebeden door een relatief kleine moskeegemeenschap, die echter niet enkel uit Koerden maar ook uit Noord-Afrikanen en Afrikanen uit de buurt van Dampoort bestaat. De voertaal in de moskee is dan ook niet alleen het Koerdisch maar ook het Arabisch. Zo wordt de vrijdagspreek in beide talen gevoerd. Zoals de meeste moskeeën in Gent is deze niet erkend en dus gebaseerd op vrijwilligerswerk en bijdragen van de gemeenschap. Oorzaak hiervan zijn de procedures en vereisten voor erkenning, hier wordt later in deze bijdrage op terug gekomen.

5.5. Conclusie.

Men kan vaststellen dat de moskee in Vlaanderen niet langer dezelfde is als in de Arabische wereld. De moskee heeft een ontwikkeling doorgemaakt van simpele gebedsruimte naar multifunctioneel islamitisch centrum. Buiten de traditionele religieuze functie heeft de moskee nu ook een maatschappelijke, educatieve en sociale functie. Op deze manier vervult de moskee een belangrijke taak in de gemeenschapsvorming maar ook in de identiteitsvorming van moslims in de diaspora. Met de veranderende functie van de moskee is de rol van de imam ook veranderd. Er bestaan verschillende types (rollen) imams, doch hebben meeste moskeeën de luxe van deze verschillende imams niet. Het steeds meer uitbreidende takenpakket vergt veel van de imam, zo is de imam maatschappelijk werker, aalmoezenier, leerkracht, ... Wat hun opleiding betreft is dit voor de Turkse imams beter georganiseerd, door de Turkse overheid. De Marokkaanse imams worden op uiteenlopende traditionele manieren opgeleid. Wat het statuut van de imams betreft is hier al enige verbetering merkbaar, maar dit hangt nauw samen met de erkenning van moskeeën in Vlaanderen. De erkende moskeeën zijn nog steeds een minderheid. Hierdoor is de imam afhankelijk van bestuur en moskeegemeenschap, wat zijn vrijheid in zijn functie-uitoefening stevig beperkt. Toch beschikt Gent momenteel over enkele vooraanstaande en invloedrijke imams. De ontwikkeling van het moskeelandschap in Gent kent een rijke geschiedenis. Men kan duidelijk verschillende fasen en golven van diversifiëring onderscheiden, zowel voor Maghrebijnse als Turkse gemeenschap. Deze diversifiëring vindt plaats langs verschillende breuklijnen. Voor de Maghrebijnse gemeenschap zijn dit eerst langs ethno-nationale breuklijnen en de opsplitsing, later langs ideologische, politieke en theologische breuklijnen. Dit droeg mee bij aan de ontwikkeling richting islamitische centra. Wat het Turkse moskeelandschap betreft verliep dit op een andere manier. De diversifiëring verliep voornamelijk langs politiek-ideologische breuklijnen. Een grote rol werd hier gespeeld door de diverse bewegingen, voornamelijk Diyanet. Sinds het jaar 2000 merken we ook de opkomst van nieuwere moslimgemeenschappen, als gevolg van recentere migratiestromingen. Resultaat hiervan zijn een Pakistaanse, Afghaanse, Iraakse en Bosnische moskee.

6. Disengagement en deradicalisering onder de loep.

6.1. Inleiding.

In dit hoofdstuk wordt disengagement en deradicalisering van naderbij bekeken. Zowel disengagement als deradicalisering zijn complexe processen. Over deze processen is weinig geweten, men kan stellen dat dit deze de minst getheoretiseerde onderwerpen uit de literatuur rond terrorisme zijn. Ondanks dat dit nog in kinderschoenen staat is het aangewezen enkele zaken te bespreken. In deze scriptie wordt overlopen wat er over deze processen al geweten is, zoals de typologieën die binnen de twee begrippen worden gemaakt. Verder worden de grote debatten die rond deze twee onderwerpen plaatsvinden bekeken.

6.2.. Deradicalisering en disengagement als complexe processen.

De factoren die in deze aparte processen een rol spelen zijn even divers en uiteenlopend als de variabelen die men terugvindt in het radicaliseringsproces. Doch wekken deze soms de indruk dat het over één gradueel proces gaat waar disengagement voor deradicalisering komt. Aangezien er geen eenduidigheid is over de conceptuele uitwerking van disengagement en deradicalisering, zijn er verschillende perspectieven op hoe deze twee zich verhouden ten opzichte van elkaar. Een van de voornaamste visies hierover komt van Bjorgo en Horgan (2008), zij wijzen op de mogelijkheid dat er geen correlatie is tussen disengagement en deradicalisering. Zij maken dan ook een duidelijk conceptueel onderscheid van disengagement en deradicalisering. Hiertegenover staat dan weer de visie dat disengagement en deradicalisering niet losstaan van elkaar, zo hanteren Kruglanski en Gelfand (2015) het perspectief waarin disengagement gezien wordt als een onderdeel van deradicalisering. Het perspectief van Bjorgo en Horgan wordt in deze bijdrage gevolgd, mits een kleine aanpassing. Horgan (2009) maakt dan wel een duidelijk onderscheid tussen disengagement en deradicalisering, toch worden deze deze op een ‘pathway’ gezet waarbij disengagement chronologisch plaatsvindt voor deradicalisering, zoals geïllustreerd in de bijhorende onderstaande figuur:

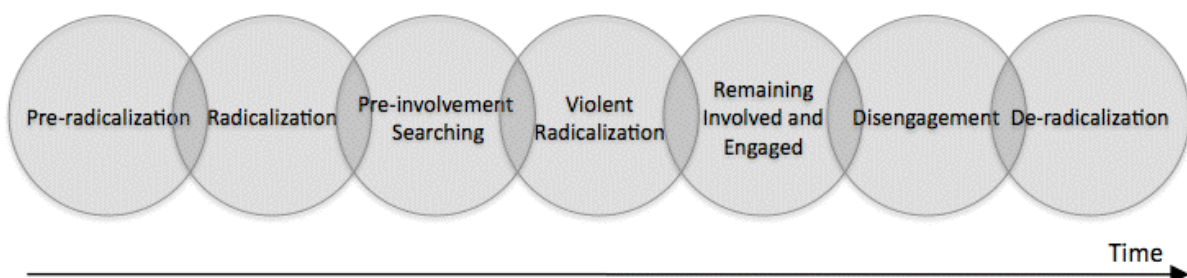

Figure 1—Pathway into, through and out of terrorism (Horgan, 2009, p. 151)

Deze visie is enigszins vergelijkbaar met het radicaliseringsproces: radicalisme, extremisme en terrorisme. Er zijn echter tegenindicaties aanwezig die het chronologisch, lineaire verloop in dit model enigszins weerleggen of toch zeker een discussie hieromtrent openen. Een opvallende zaak, niet alleen in deze visie maar in de literatuur is het algemeen, is dat er vaak geschreven wordt over het geval wanneer er disengagement plaatsvindt zonder dat er deradicalisering plaatsvindt. De persoon houdt dus op met extremistische gedragingen zonder

dat de radicale overtuigingen veranderen. Maar wat echter niet besproken wordt is het omgekeerde geval, namelijk dat deradicalisering plaatsvindt zonder dat er disengagement plaatsvindt. Het empirisch materiaal wijst echter op ook het bestaan van het omgekeerde. Uit het rapport “*Victims, Perpetrators, Assets: The Narratives of Islamic State Defectors*” van het ICSR (2015) blijkt dat individuen vaak (omwille van diverse redenen) gederadicaliseerd zijn maar dat er vele obstakels zijn om de radicale groepering –in dit rapport IS- te verlaten. Om maar enkele te noemen veroordeling door IS, represailles door radicalen thuis, vervolging door de overheid eenmaal teruggekeerd,.... Ze zijn dan nog niet ‘disengaged’ van de groep of het gedrag. Ook in het werk van Rabasa, Pettyjohn, Ghez, & Boucek (2010) worden de processen beschreven waar op een bepaald punt het individu als de keuze heeft gemaakt en al gederadicaliseerd is, maar nog de exit-strategie aan het overwegen of plannen is. Deze gevallen worden echter amper vermeld in de literatuur, de focus ligt gewoonlijk op disengagement zonder deradicalisering. Dit bevestigt wel de visie dat disengagement en deradicalisering aparte processen zijn die niet chronologisch, gradueel of lineair verlopen.

Deze bijdrage startte met het beschrijven van het radicaliseringsproces en bijhorende concepten. Met het beschrijven van de processen van disengagement en deradicalisering is de cirkel rond, disengagement is namelijk een complex proces dat ons in eerste plaats helpt de initiële betrokkenheid te begrijpen (Horgan, 2007). Horgan benadrukt ook het belang van dit proces, het is namelijk in deze fase dat de meeste initiatieven in de praktijk kunnen uitgewerkt worden. Vanuit het perspectief van contra-terrorisme is het disengagementproces het belangrijkste. Men start dan ook met het disengagementproces en bespreekt de voornaamste perspectieven.

Rabasa (2010) beschrijft dat ondanks de verschillende contexten en organisaties waar disengagement plaatsvindt er een gemeenschappelijk traject valt te ontleden. Dit proces begint steeds met een bepaalde trigger, dit is gewoonlijk een traumatische gebeurtenis of een emotionele crisis, die zorgt voor een cognitieve opening en twijfel. Daarna volgt de tweede fase, een periode van twijfel waar een intern debat plaatsvindt over de voor- en nadelen van het verlaten van de groep. Deze voor- en nadelen noemt Rabasa de push en pull factoren. Push factoren zijn de nadelen die men ondervindt wanneer men lid blijft van de groep, pull factoren zijn de voordelen van een eventuele exit. Wanneer het voordeel bij het verlaten van de groep groter is dan het voordeel lid te blijven, bereikt de persoon in kwestie een keerpunt en besluit men de radicale organisatie te verlaten: ‘disengagement’. Op het einde van dit proces zijn er vier factoren die de kans op recidivisme gaan bepalen. Deze zijn werkzekerheid, acceptatie door de samenleving, de aanwezigheid van een gematigd sociaal netwerk en effectieve deradicalisering.

Horgan (2008) benaderd het proces op een andere manier, hij kijkt vooral de factoren die leiden tot disengagement. Toch beschrijft hij ook een persoonlijke traumatische gebeurtenis dat de aanzet geeft voor een cognitieve opening (Bjorgo, & Horgan, 2009). Deze zijn vergelijkbaar met de triggers van Rabasa. Wat de factoren betreft deelt hij deze op in twee categorieën: psychologische en fysieke factoren. Deze psychologische factoren zijn dus interne factoren die leiden tot disengagement maar kunnen ook als indicatoren van disengagement beschouwd worden. Ik beschrijf enkele mogelijke factoren. Een eerste factor is de ontwikkeling van negatieve emoties als gevolg van slechte ervaringen die geassocieerd worden met lidmaatschap van de groep (bv. druk of angst). Een tweede mogelijke factor is een verandering in prioriteiten. Een derde mogelijkheid is een gevoel van groeiende ontgoocheling (bv. met de doelen die worden nagestreefd of de tactieken die gebruikt worden). De fysieke factoren verschillen van de psychologische in die zin dat er effectief een

verandering plaatsvindt die extern waarneembaar is. Deze factoren sluiten andere factoren niet uit. Onder deze factoren verstaan we de volgende: aanhouding of gevangenschap door veiligheidsdiensten; rolverandering (binnen of buiten de groep) als gevolg van ongehoorzaamheid; een verschuiving naar een andere rol of naar politieke activiteit; uitsluiting uit de beweging en als laatste een verandering in prioriteiten (overlappend met de psychologische factor).

Dit zijn twee voornaamste perspectieven op het proces die leiden tot disengagement. Het eerste is proces met verschillende fasen. Hoe deze fasen ingevuld worden en wat de factoren precies zijn kan verschillen per individu. Het is wel opvallend hoeveel dit proces gemeen heeft met het proces van uittreding uit een criminele organisatie (Rabasa, Pettyjohn, Ghez, & Boucek, 2010). Het tweede is een beschrijving van het proces op basis van de factoren die leiden tot disengagement, opgedeeld in twee categorieën. Tenslotte kan men vaststellen dat ‘disengagement’ vaak voorkomt zonder dat er deradicalisering plaatsvindt, verschillende auteurs en autoriteiten in dit vakgebied zijn er het hier over eens (Horgan, Björjo, Rabasa, Demant, ...).

Wat het deradicaliseringsproces betreft moet men vaststellen dat dit nog minder theoretisch ontleed is. Een eerste probleem dat men ondervond in het beschrijven van dit proces is de samenhang met disengagement. Vaak lopen deze twee over in mekaar of vermengen zich door elkaar, vermoedelijk als gevolg van de zwakke conceptuele uitwerking. Dit is bijvoorbeeld zo het geval met de uiteenzetting van Rabasa (2010). Andere redenen voor dit vacuum is de zeer individuele aard van dit proces of het gebrek aan empirische data en meetbaarheid. Het deradicaliseringsproces verloopt via een gelijkaardig traject als het disengagementproces. Het grote verschil is de laatste stap, die meestal na de eigenlijke disengagement plaatsvindt. De laatste stap bestaat uit een fase waar de persoon een nieuwe identiteit zal trachten te vormen en lid te worden van de “mainstream” samenleving. Het reïntegreren in de maatschappij en aannemen van een nieuwe rol is de slotfase (Rabasa, Pettyjohn, & Ghez, & Boucek, 2010). Aangezien eerder in deze studie het chronologisch verloop van eerst disengagement en daarna deradicalisering betwist zijn, kan er gesteld worden dat deradicalisering als apart proces bekeken en uitgewerkt moet worden, ondanks dat dit vermoedelijk zeer gelijkend is.

6.3. Disengagement en deradicalisering: individueel of collectief.

Demant et al. (2008) leggen uit dat disengagement op twee niveaus kan plaatsvinden: collectief en individueel. Het houdt een wisselwerking in van micro-, meso-, macro- en exofactoren. Deze veelheid van factoren en hun wisselwerking kan grofweg verdeeld worden in individueel en collectief disengagement (Ferguson, 2011). Individuen kunnen een terroristische groepering verlaten of stoppen met gewelddadig extremisme, maar ook hele groepen kunnen stoppen met het gebruiken van terroristische methoden of hun terroristische opzet. Deze processen van ‘disengagement’ op individueel en collectief niveau zijn niet noodzakelijk dezelfde. Wanneer er sprake is van collectief disengagement, zal dit proces gewoonlijk starten bij de leiders. In het algemeen zal er vooral sprake zijn van individueel disengagement, het individu zal eerder de beslissing nemen om de radicale organisatie te verlaten terwijl de organisatie blijft verder bestaan (Björjo, & Horgan, 2009).

Demant et al (2008) spreken in hun studie van deradicalisering op twee niveaus, maar gezien hun definiëring van deradicalisering (enkel gedrag, radicaal gedachtegoed kan behouden worden) overeenstemt met de definiëring in dit onderzoek - en die van vele andere auteurs - van disengagement wordt het woord deradicalisering in de originele tekst door disengagement vervangen in volgende parafrasering. Collectief disengagement bestaat op het niveau van de radicale beweging, individueel bestaat op het niveau van het radicale individu. Bij collectief disengagement houdt dit in dat de radicale beweging stopt met bestaan (ze valt uit elkaar, bloedt dood, wordt opgerold, gaat op in een niet-radical beweging. . .). Bij individuele disengagement kan dit verschillende vormen aannemen. Het staken van gewelddadige activiteiten kan gezien worden als de eerste indicator van individueel disengagement. Een tweede vorm van individueel disengagement houdt het uittreden uit een radicale beweging in.

El-Said (2015) geeft mee dat ook deradicalisering individueel of collectief kan plaatsvinden. Individuele deradicalisering kan zelfs plaatsvinden wanneer de aantallen groot zijn. Saudi-Arabië, Indonesië en Maleisië zijn hier het bewijs van. Collectieve deradicalisering verwijst dan weer naar deradicalisering die gebeurt van de gehele groep of beweging. In de literatuur wordt hier soms naar verwezen als ‘organisationele deradicalisering’. Een voorbeeld hiervan is de deradicalisering van het “Islamic Salvation Army” in Algerije, wiens meeste leden in de bergen deradicaliseerden (El-Said, 2015). Ook in Egypte was er een case van succesvolle collective deradicalisering, dit wordt in het volgend punt besproken. Het voltooiën van de deradicalisering wordt dan gekenmerkt door het publiceren en verspreiden van de nieuwe ideologie. Deze collectieve vorm van deradicalisering wordt ook wel de ‘top down approach’ genoemd, aangezien dit start bij de leiders van de organisatie.

Rabasa, Pettyjohn, Ghez, & Boucek, (2010) bespreken de verschillen, gelijkenissen en wisselwerking tussen deze twee niveaus, en de twee processen. Op het collectief niveau zal deradicalisering in de initiële stadia een vergelijkbaar traject afleggen als individuele disengagement, maar dan begint dit bij het leiderschap van de organisatie. Men start met een trigger gevolgd door een periode van twijfels en een ideologische crisis. Wanneer de baten van disengagement en deradicalisering de baten van de radicale koers overstijgen zal er een matiging plaatsvinden. Dan pas start het collectieve aspect echt, de hervormingsgezinde leiders moeten de organisatie nog overtuigen het gedrag en de ideologie aan te passen. Indien dit lukt bij een meerderheid van de leden worden de sociale processen hun werk bij de niet-overtuigde leden. Deze collectieve deradicalisering kan dan weer individuele deradicalisering in de hand werken, omdat het beschreven collectief proces voor een ideologische crisis kan zorgen bij het individu. Dit wordt het demonstratie-effect genoemd. Het demonstratie-effect is zo sterk dat gezien de high-profile aard van een collectieve deradicalisering dit zelfs bij andere extremistische bewegingen een transformatief proces kan uitlokken.

6.4. Het gebruik van imams in disengagement en deradicalisering.

Het gebruik maken van imams en theologen in disengagement en deradicalisering is geen nieuw gegeven. Het aantal cases en programma’s die hiervan gebruik gemaakt hebben zijn zeer uitgebreid en wereldwijd verspreid. Dit gebeurt ook in verschillende stadiums van (de-)radicalisering en in verschillende schakels van de integrale veiligheidsketen. Ook de context is verschillend, dit kan gaan van het onderwijs tot in gevangenissen.

Het gebruik van imams in gevangenissen is een van de meest voorkomende situaties. Speckhard (2011) bespreekt hoe dit in zijn werk gaat aan de hand van verschillende programma's. Het Verenigd Koninkrijk startte in 2005-2006 met een programma om extremistische ideologieën in gevangenissen te bestrijden. Dit focuste zich vooral op nieuwe bekeerlingen die de extremistische ideologie omarmd hadden. De gevangenen hadden individuele vraaggesprekken over hun overtuigingen die dan door de aangestelde imam op theologische (Salafi-)basis tegengesproken werden. Het doel hierbij was empowerment van de gevangene te creëren. De imams die hieraan deelnamen merkten ook psychosociale factoren op, maar buiten deze te signaleren (aan maatschappelijk werk doorverwijzen) pakten zij deze factoren niet zelf aan. Dit programma is volledig vrijwillig.

Met de hulp van deze imams startte men in de VS een soortgelijk programma in 2007. Uniek was hier dat dit het eerste programma was dat vanaf het begin een religieuze en psychologische benadering mengde. Omwille van de grote aantallen maakte men meer gebruik van groepssessies. De resultaten waren hier veelbelovend, met een recidivismegraad van 12/6000 ten opzichte van een tweehonderdtal recidivisten voorgaande jaren. De rode draad doorheen dit soort programma's is de relatie die met een imam opgebouwd wordt, een imam die specifiek voor dit doel aangehaald is. Een ernstige limitatie is dan weer enkel de ideologie aan te vechten. Door geen gebruik te maken van een psychotherapeutische hulpmiddelen mist men kansen.

Een andere bekende, high-profile case vond plaats in Egypte. Hier was er sprake van het gebruik theologen in een geval van collectieve deradicalisering. In juli 1997 startte een staakt het vuren het jarenlange deradicaliseringsproces van de Islamic Group (IG). Dit proces omvatte ook een ideologische component waarbij Islamitische theologische argumenten werden gebruikt om geweld te deligitimiseren. In 2007 leek het proces te zijn afgerond: sinds 1999 geen gewapende operaties, geen afsplitsingen van militante takken, 25 gepubliceerde werken die de nieuwe ideologie ondersteunen en in totaal 15.000 militanten die weggetrokken waren uit het Salafi-Jihadi kamp (Ashour, 2008).

Speckhard (2011) wijst er op dat het succes ook zal afhangen van de individuele kenmerken van de imam. Charismatisch, autoritair, paternalistisch, maturiteit, ... Dit zijn de kenmerken waar de gevangenen zich aangetrokken tot voelen. Ook moet men rekening houden dat wanneer er een sterke religieuze basis bij de gedetineerde is de imam ook hoogopgeleid moet zijn. Het is zelfs waarschijnlijk dat ze enkel een Salafi-geleerde zouden respecteren. Ook spreekt het voor zich dat soennitische en sjiitische strekkingen niet gemengd moeten worden. De keuze van imam mag dus zeker niet willekeurig zijn. Het bewijs hiervan is Frankrijk, waar men sinds 2006 met een tekort aan imams kampte in de gevangenissen. Het beleid heeft hierin geïnvesteerd met als resultaat dat er in 2009 officieel 147 imams op dagelijkse basis werkzaam waren in de gevangenissen. Er werd beroep gedaan op imams als een soort universele oplossing. Deze officiële imams worden soms gepercipieerd als collaborateurs of verraders gezien hun samenwerking met de Franse overheid. Een andere hinderpaal is de origine. Deze Franse imams zijn veelal van origine Maghrebijns. Zij worden soms gepercipieerd als minder legitiem dan de 'echte' imams, waarmee de imams afkomstig uit de historische Arabische landen zoals Saoedi-Arabië worden bedoeld. Dit lijkt een ernstig probleem te zijn in Frankrijk (Marret, 2009).

6.5. Het disengagement versus deradicalisering debat.

Een van de grote debatten in de wetenschappelijke literatuur rond dit onderwerp is de kwestie disengagement versus deradicalisering. Er is onenigheid over wat het doel is van het beleid en programma's, maar ook over wat haalbaar is. Disengagement wordt in het werk van Rabasa gezien als een eerste stap in de richting van deradicalisering. Deradicalisering is het doel, anders is er risico op recidivisme. Andere auteurs, zoals Bjorgo en Horgan, zijn van mening dat programma's zich moeten focussen op het bereiken van disengagement en betwijfelen of een aanpak gericht op deradicalisering wel realistisch is. Vanuit deze gedachtengang is disengagement dan een meer realistisch doel. Ook in Europese contraradicalisme programma's is een shift waar te nemen. Deze zijn namelijk niet nieuw. Waar in de 20ste eeuw gericht waren op disengagement van terroristische activiteit, zijn de hedendaagse programma's eerder gericht op deradicalisering (Schuurman, & Bakker, 2015). Het is echter noodzakelijk voor een praktische uitwerking en een strategische aanpak dat hier duidelijkheid over bestaat.

Als men hypothetisch en kritisch reflecteert moet men zich in deze discussie eerst de vraag stellen: "Wat is het doel?". Hiervoor gaan we terug naar de begripsafbakening. De problematische conceptuele uitwerking voedt dit debat. Er wordt in dit debat immers meestal uitgegaan van de afbakening dat deradicalisering alle radicale overtuigingen verandert. Dat brengt dan de vraag of dat dit wel realistisch is en of radicalisme wel intrinsiek kwaadaardig is. Uit de definiëring was immers was gebleken dat radicalisme op zich niet delinquent of gewelddadig is, dit kan gewelddoos en democratisch zijn. Het is pas wanneer de bereidheid om geweld te gebruiken de intrede doet, bij het intreden van extremisme, dat dit een gevaar wordt. Hier wordt dan ook gepleit dat, wanneer men radicalisme, extremisme en terrorisme als drie opbouwende trappen zou bekijken, men minstens moet afdalen tot een niveau van radicalisme waar er geen bereidheid meer is om geweld te gebruiken. Als men als doel het reduceren van het risico een persoon de samenleving schade berokkent beschouwt, wordt de grens dan ook bij extremisme getrokken. Vanuit die conceptuele uitwerking valt de neutrale definitie van radicalisme niet te rijmen met de brede interpretatie van deradicalisering. Wanneer we echter de enge conceptuele uitwerking van deze bijdrage hanteren, kan dit wel hand in hand gaan. Deradicalisering pakt dan immers enkel de ideologie en beliefs aan die het gebruik van geweld legitimeren. Dus er kan dan wel deradicalisering plaatsvinden terwijl de persoon zijn radicale overtuigingen niet noodzakelijk moet veranderen, zolang de gewelddadige ideologie maar veranderd.

Een tweede vraag die men zich moet stellen, vooral als men eerder praktijkgericht denkt, is in welke mate ideologie een rol speelt. Silke (2011) benadrukt namelijk dat het empirisch materiaal aantoont dat de ideologie slecht een secundaire rol speelt in de verklaring van engagement, en dat andere factoren belangrijker zijn. Silke neigt dan ook eerder in de richting van disengagement i.p.v. deradicalisering, hij stelt dat stevast deradicalisering boven disengagement prioriteren een gevaarlijke gok is. Andere auteurs wijzen echter op het risico van recidivisme wanneer enkel disengagement plaatsvindt. In de praktijk zou men dan eerder pragmatisch moeten denken en bekijken wat het grootste acute gevaar vormt. Als dit gevaar bestreden kan worden met enkel in te zetten op disengagement is het niet nodig nog verder te kijken.

Deze argumenten lijken de weegschaal te doen overhellen in het voordeel van disengagement. Toch wordt er hier gepleit om dit niet te bekijken als een dilemma, maar eerder als een en/of verhaal. Eerst moet men vanuit een correcte conceptuele uitwerking uitgaan om beide een

plaats te geven. Vervolgens moet men in de praktijk onderzoeken in welke mate ideologie een rol speelt. Is deze miniem, dan kiest men voor disengagement. In de meeste gevallen zal dit effectief zo zijn, het empirisch materiaal van bovengenoemde onderzoekers wijst in die richting. Wanneer er echter een sterke ideologische basis is voor (potentieel) gewelddadig gedrag, mag men dit niet onderkennen en moet men zich richten op deradicalisering.

6.6. Conclusie

Disengagement en deradicalisering zijn complexe processen, het wetenschappelijk onderzoek hieromtrent staat nog in kinderschoenen. Men kan deze als aparte processen definiëren die niet chronologisch, gradueel of lineair verlopen. Het is een individueel proces waar de significante factoren zeer divers en uiteenlopend zijn. Het is dus zeer moeilijk een veralgemeenbaar traject vast te leggen. Men kan wel op het belang van enkele concepten wijzen, deze zijn triggers, push/pull factoren en keerpunten. Deze processen kunnen op twee niveaus plaatsvinden: individueel en collectief. Tussen deze niveaus en processen zijn er enkele gelijkenissen, kritische verschillen en ook een wisselwerking. Het gebruik van imams in deze processen is niet nieuw. Dit wordt wereldwijd en in verschillende contexten gedaan. Er zijn zowel succesvolle als minder succesvolle voorbeelden terug te vinden. Een mogelijke hinderpaal kan een gebrek aan geloofwaardigheid of legitimiteit zijn, waar het inschakelen van gezaghebbende theologen van dezelfde religieuze stroming met bepaalde charismatische kenmerken mogelijk een oplossing kunnen bieden. Een debat dat rond deze processen weerkeert is de keuze tussen deradicalisering en disengagement. Als eerste kunnen we concluderen dat de gebrekkige conceptuele uitwerking hieraan bijdraagt. Ten tweede hoeft dit geen dilemma te zijn, een individuele aanpak aangeraden waarin beslist wordt in welke mate religieuze ideologie een rol speelt (en dus deradicalisering aangewezen is). Na deze beoordeling kan men pas een gefundeerde beslissing maken, case per case. Deradicalisering wordt hier zeker niet afgeschreven.

7. Het onderzoek.

7.1. Methodologie.

De methodologie werd opgesteld in functie van het beantwoorden van de onderzoeksvragen. De beleidsvraag werd al beantwoord in hoofdstuk 4 aan de hand van een analyse van beleidsdocumenten. Om de andere vragen te beantwoorden werd gewerkt met een literatuuronderzoek en een verkennend kwalitatief onderzoek. Laatstgenoemde omdat er nauwelijks informatie voorhanden is over imams in het algemeen, in de diasporacontext en zeker niet over hun opinies en visie. Het doel van een exploratief onderzoek is tot inzichten te komen op een domein waar weinig over geweten is (Mortelmans, 2009). Dit onderzoek werd geografisch afgebakend tot stad Gent. Er werd gekozen voor stad Gent omwille van de interessante combinatie van lage radicaliseringscijfers en enkele progressieve imams (media-figures, academici en deradicaliseringsambtenaren). In dit kwalitatief onderzoek werd gebruik gemaakt van semi-gestructureerde diepte-interviews. Er werd voor het semigestructureerde vraaggesprek gekozen omdat dit geschikt is om relatief onbekende verschijnselen en relaties te onderzoeken (Lucassen, 2007).

7.2. De (selectie van) onderzoekseenheden

De respondenten in dit onderzoek werden specifiek geselecteerd. In een kwalitatief onderzoek is een gerandomiseerde steekproef immers zinloos. Centraal in de steekproef staat het selecteren van informatierijke cases in functie van het beantwoorden van de onderzoeksvragen (Mortelmans, 2009). De onderzoekseenheden waren de imams van de Gentse moskeeën, enkel strikt de moskeeën met postcode 9000. Onder 'imam' worden de personen begrepen die het voortouw nemen binnen de moskee: personen die op regelmatige wijze het gebed voorgeaan en de vrijdagpreek verzorgen, daarnaast kunnen zij ook andere functies op zich nemen binnen de moskeegemeenschap (Debeer, Loobuyck, & Meier, 2011). Hieronder zijn er nog onderverdelingen (cfr. hoofdstuk 5), in dit onderzoek werd er gestreefd naar de hoofd imam. De respondenten werden dus gekozen omwille van hun positie als sleutelfiguur in de onderzochte problematiek. Maar gezien de uitgebreide kennis van sommige respondenten rond de thematiek (actuele kennis, academische kennis, historische kennis, functies buiten imam...) kunnen sommige van deze interviews ook als expertinterviews beschouwd worden. Er werd een opdeling gemaakt in twee grote categorieën: imams van Maghrebijnse moskeeën en overige (nieuwe migratiegroepen). De opdeling werd gebaseerd op de origine van de geloofsgemeenschap van de moskee op zich en op de moedertaal van die geloofsgemeenschap, de etnisch-sociale homogeniteit zeg maar. Een andere reden voor deze opdeling is het grote verschil in de landelijke radicaliseringscijfers tussen verschillende gemeenschappen. De belangrijkste leverancier is nog steeds de Marokkaanse gemeenschap. Door deze opdeling werd er ook een comparatief element aan het onderzoek toegevoegd.

De onderzoekseenheden werden opgezocht via de moskee waarin deze werkzaam waren via online opzoekwerk. Zo werd er een lijst opgesteld met initiële respondenten. Eenmaal het onderzoek gaande was werd de sneeuwbal methode gebruikt. Deze methode wordt gebruikt wanneer de onderzoeker geen goed zicht heeft op wie nog informatie kan aanleveren. De onderzoeker vraagt dan aan een individu wie nog informatie kan opleveren, aan het genoemde

individu wordt dan terug dezelfde vraag gesteld enzovoort (Mortelmans, 2009). Dit gebeurde door de initiële lijst steeds met de respondent te overlopen om na te gaan of deze actueel en volledig is. Tijdens het onderzoek bleek dat er reeds een moskee verdwenen was en dat er ook al nieuwe waren ontstaan. Tegen het einde van het onderzoek bleek dit verzadigd te zijn en werd de lijst als volledig beschouwd

7.3. Dataverzameling en –analyse.

De interviews namen ongeveer een halfuur tot één uur in beslag. De keuze van de locatie werd aan de respondent overgelaten, dit omwille van drukke agenda's en praktische redenen. De locaties waren dus uiteenlopend, meestal een informele neutrale setting (bv. hotellounge). Aan de start van het interview werd aan elke respondent een infobrief gegeven en ondertekent, de informed consent (zie bijlage 1), waarin onder meer toestemming werd gevraagd om het gesprek op te nemen met een digitale dictafoon. Er werd gebruik gemaakt van een half-open exploratief interview met als leidraad een topiclijst van thema's die gedistilleerd werden uit het literatuur- en beleidsonderzoek, in functie van de onderzoeksvragen. De thema's waren onder andere (volledige topiclijst zie bijlage 2):

- Eigen achtergrond
- Ervaringen met radicalisering.
- Visie op samenwerking met overheid.
- Algemene aanpak disengagement en deradicalisering.
- ...

Alle diepte-interviews zijn integraal en woordelijk getranscribeerd. Voor deze transcriptie werd verschillende software gebruikt om dit gebeuren te vergemakkelijken. Voornamelijk Dragon NaturallySpeaking 11.0 in combinatie met een hoofdtelefoon en microfoon en ExpressScribe vergemakkelijkt dit proces. De uitgeschreven interviews werden doorgenomen en per thema geordend, deze thema's sloten nauw aan bij de topiclijst. Daarna werd er binnen de thema's tekst gecomprimeerd en opgedeeld in verschillende subteksten door er codes en labels aan te verbinden. Het open coderen (gebruikt omwille van de verkennende aard) en het labelen zorgt voor een datareductie (Decorte & Zaitch, 2009; Boeije, 2005). Tenslotte zijn deze labels gebruikt om verbanden, verschillen en opmerkelijkheden te vinden.

7.4. Beperkingen van het onderzoek.

7.4.1. Toegangsverwerving en (non-)respons en weerstand.

De islamitische organisatievorming in Gent situeert zich op het lokale, informele niveau. Wel is er sinds enkele jaren een overkoepelende vereniging voor de beide gemeenschappen in Gent, de Vereniging van Gentse Moskeeën. Maar de (uiterlijk) onprofessionele organisatie en moeilijke bereikbaarheid (geen adres, geen contactgegevens, geen website,...) zorgt ervoor dat dit niet veel bijdraagt aan de toegankelijkheid. Al dit maakt dat het voor een onderzoeker moeilijk is om contact te maken met deze verenigingen of in contact te komen met de bijhorende imams.

Eerst werd er via opzoekwerk, persoonlijke contacten en online informatie een lijst met e-mailadressen van imams en bestuursleden opgesteld. De eerste poging tot contact verliep op schriftelijke, elektronische wijze. Er werden massaal e-mails verstuurd naar meerdere personen per moskee. Er was welgeteld één antwoord hierop. Het was duidelijk dat hier enige creativiteit aan de dag gelegd moest worden. Via dezelfde kanalen werden ondertussen telefoonnummers verzameld. De tweede poging was ook schriftelijk maar dan via SMS. Ook hier was er een volledige non-respons. Ondertussen werd ik via een tussenpersoon, een gatekeeper in onderzoekstaal, op de hoogte gebracht van een publiek spreken van een van de imams. Door hier aanwezig te zijn en voorgesteld te worden door de gatekeeper werd een tweede interview afgelegd. Zo begon ik stilaan contact te maken. Soms waren er nog steeds teleurstellingen, zoals iemand die niet op de afspraak kwam opdagen. Telefonisch of rechtstreeks contact bleek het efficiëntste.

Aanvankelijk was er de intentie ook de Turkse moskeeën te onderzoeken en als groep te beschouwen. Tijdens het onderzoek bleek dit zeer moeilijk. Vermoedelijke hoofdreden hiervoor is het feit dat ik als onderzoeker tot een andere etnische groep behoor dan de sterk samenhangende Turkse gemeenschap. Zo had Kanmaz in haar onderzoek het tegenovergestelde effect, zij had moeite de Maghrebijnse moskeeën te bereiken. Hiervoor had zij uiteindelijk een extra onderzoeker van Marokkaanse origine moeten inschakelen. Een andere mogelijke reden is de organisatie van de meeste Turkse moskeeën, die beheerd worden via Diyanet vanuit Turkije. Uit goede bronnen heb ik vernomen dat er toestemming gevraagd moet worden en op weinig medewerking gerekend kan worden. De contacten die er geweest zijn was met een voormalige moskee en met de Unief Vuslat moskee. Beiden niet verbonden met Diyanet. Met de ontwikkelingen in Turkije van afgelopen jaar leek het al volledig tevergeefs en werd besloten deze groep om pragmatische redenen niet te onderzoeken. Een ander argument dat hielp bij deze keuze te maken was het feit dat deze groep zo een zeer lage graad van radicalisme en Syriëstrijders kent. De wetenschappelijke waarde voor dit onderzoek is dus eerder beperkt.

Er was in dit onderzoek uiteindelijk non-respons of uitval in twee gevallen. In het ene geval werd steeds gezegd dat dit nog gevraagd moest worden aan het bestuur of dat er nog geen nieuws was van het bestuur, in het andere geval was de imam niet in het land en bovendien de Nederlandse taal niet machtig. Medewerking zou eerst besproken moeten worden.

Dit moeizame verloop van contact te leggen was mijn inziens geen kwestie van weerstand maar van ontoegankelijkheid. Eenmaal de dialoog geopend was verliep alles veel vlotter. Een van de eerste vragen die ik als onderzoeker vaak kreeg was wat de eigen origine of geloofsovertuiging is. Na deze vraag verliep de dialoog heel open. Vaak werd ik uitgenodigd naar de moskee of voor een gebed. De eigen allochtone origine en geloofsovertuiging heeft ongetwijfeld hierin een cruciale rol gespeeld. De weerstand zou vermoedelijk groter geweest zijn bij een autochtone onderzoeker, gezien de gevoelige aard van het onderwerp en de negatieve connotatie die imams in media krijgen in de context van radicalisering. Gezien de maatschappelijke context en geladenheid van het onderwerp waarbij respondenten wantrouwig zijn lijkt een onderzoeker uit dezelfde minderheidsgroep in eerste instantie de toegang te vergemakkelijken (Kanmaz, 2007). Buiten dat dit op deze manier een positief effect had moet men hierover ook kritisch reflecteren. Dit brengt ons bij het volgende punt.

7.4.2. Interviewer bias: de invloed van een allochtone onderzoeker.

Een vraag die ik me als onderzoeker moet stellen is in welke mate hoe treedt een potentiële interviewerbias op? Er zijn drie categorieën van oorzaken voor interviewer effecten op de antwoorden: sociaal wenselijk antwoorden omwille van de aanwezigheid van de interviewer; interviewer effect omwille van observeerbare kenmerken gerelateerd aan het onderwerp; en een verandering in rapportage in functie van de ervaring van de interviewer (Groves et al., 2009). Soms werd er in een bepaalde mate sociale wenselijkheid vastgesteld. Dit kon bijvoorbeeld vastgesteld worden in het verschil tussen de manier van communiceren 'on-off tape'. Het antwoord als onderzoeker hierop was de informatie, die gegeven werd nadat de recorder werd afgezet, neerschrijven van zodra de locatie verlaten werd. Ook een interviewer effect omwille van dezelfde etnische achtergrond en religieuze overtuiging, gerelateerd aan het onderwerp, moet overwogen worden. Kanmaz (2007) wijst erop dat wanneer het gaat om onderwerpen die de minderheidspositie aangaan zoals etno-culturele en religieuze identiteit (wat in dit onderzoek het geval is) blijkt een interviewer bias op te treden afhankelijk van of de onderzoeker deel uitmaakt van de minderheids- dan meerderheidsgroep (hier de minderheidsgroep). Gezien de minderheidsgroep waarvan de onderzoeker lid is, kan men dus spreken van een intervieweffect in de positieve zin dat het de communicatie vergemakkelijkte. Enkel de opname wekte wantrouwen, soms werd er expliciet gezegd door de respondent dat men achteraf wel geen reacties vanuit bepaalde hoeken uit de moslimgemeenschap zou krijgen door deelname aan het interview. Dit werd dan weer gerustgesteld door de anonimiteit te garanderen.

7.5. Conclusie.

Om de onderzoeksvragen te beantwoorden werd gebruik gemaakt van een analyse van beleidsdocumenten, een literatuuronderzoek en een verkennend kwalitatief onderzoek met als doel tot inzichten te komen op een domein waarover er weinig geweten is. Het kwalitatief onderzoek bestond uit semi-gestructureerde diepte-interviews. De onderzoekseenheden waren de imams van de strikt Gentse moskeeën (postcode 9000) met uitzondering van de Turkse moskeeën. Dit omwille van pragmatische redenen maar ook omwille van het argument dat de Turkse gemeenschap weinig radicalisme gekend heeft tot nu toe. De respondenten werden verzameld via online opzoekingswerk en de sneeuwbal methode. Voor de interviews werd er informed consent gegeven. De interviews werden digitaal opgenomen en letterlijk getranscribeerd. Vervolgens werden deze geanalyseerd aan de hand van de topiclijst en de onderzoeksvragen. Het was vooral moeilijk om in contact te komen met de respondenten. Hier bleek rechtstreeks of telefonisch contact het efficiëntste. Er was veel non-respons op schriftelijke pogingen. Er was soms ook weerstand, na een ontmoeting was deze doorbroken. In twee gevallen was er uitval. De toegankelijkheid werd vermoedelijk vergroot door de eigen religieuze en culturele achtergrond van de onderzoeker. Men kan ook de vraag stellen of de invloed van een allochtone onderzoeker voor interviewer bias zorgt. Er werd geconcludeerd dat de allochtone onderzoeker een positieve invloed had in dit onderzoek. De interviewstijl was mogelijks wat respectvoller gezien de sociale positie van een imam maar wanneer nodig werd er wel doorgevraagd.

8. Onderzoeksresultaten.

8.1. De moskee.

In dit punt wordt er verder op hoofdstuk 5 gebouwd en de vaststellingen van Kanmaz (2002, 2004, 2007, 2009), die we verder up to date brengen. De recente veranderingen worden besproken.

Een eerste vaststelling die gemaakt kan worden is dat het moskeelandschap voortdurend in verandering is. De grootste reden hiervoor zijn de recentere migratiestromingen die zich beginnen te organiseren. Tijdens het schrijven van dit werk werd er een nieuwe Pakistaanse moskee opgericht. Maar dit valt niet enkel te wijten aan de recentere migratiestromingen. Ook het Maghrebijnse en Turkse moskeelandschap is continu in beweging. Momenteel is een nieuwe bouwproject voor een Turkse moskee gaande. Ook verdwijnen er moskeeën, bv. de voormalige studentenmoskee of het Kulturhuis Camii, en ontspringen er nieuwe zoals moskee De Toekomst. Verder zijn er ook regelmatig restauraties of verhuizingen van locatie. Men kan dus stellen dat het Gentse moskeelandschap een dynamische en continu veranderlijke karakter heeft. Dit heeft als bijwerking dat het moeilijk is hierin overzicht te houden. De diversificatie is zeker nog niet ten einde, het lijkt erop dat er een nieuwe diversificatiefase gaande is, deze is echter nog te jong om hier een naam op te kleven. Wat de erkenning van moskeeën betreft is er in Gent geen echte vooruitgang in te bemerken.

Een tweede vaststelling is dat er een zekere groei is. Deze hangt samen met de eerste vaststelling, de renovaties hangen vaak samen met het inrichten van extra gebedsruimtes of het voorzien van meer plaatsen. In sommige moskeeën gaat de groei sneller dan andere, vooral in de oudere, grotere en populairdere moskeeën. Ook in de interviews wordt er vaak een groei vermeld wat betreft de ledenaantallen. De genoemde aantallen leden of aanwezigen of de groei van deze hier vermelden is weinig betrouwbaar aangezien dit overduidelijk ruwe schattingen waren. Een unaniem gegeven was de grote kloof tussen het aantal aanwezigen op het vrijdagsgesbed en feestdagen ten opzichte van het aantal aanwezigen in de week.

De verdere uitbouw van andere functies naast de religieuze functie kan als derde vaststelling gemaakt worden. Hierin verschillen de moskeeën onderling, dit is sterker aanwezig in de ene moskee dan in de andere. Minimaal wordt wel de educatieve functie voorzien in de vorm van diverse lessen voor jongeren (islamlessen, koranlessen, lessen Arabisch,...). In sommige moskeeën is er een ruim aanbod, van culturele herdenkingsplechtigheden (sociale functie) tot georganiseerde actuele debatten en lezingen (maatschappelijke functie). Zo zei respondent 4: *“Dus hier moskee is een plek waar mensen samenkomen, koffie drinken, projecten organiseren, jobs organiseren, bepaalde activiteiten organiseren, bidden, . . . Ook de sociale rol van de moskee is groot.”* Hier merkt men een samenhang tussen de figuurlijke grootte van de moskee en de activiteit.

Een vierde vaststelling is de aanwezigheid van interne strubbelingen. De strubbelingen werden niet in elke moskee opgemerkt. Uit het onderzoek van Kanmaz (2007) bleek dat deze al eerder aanwezig en zorgden voor de eerste breuklijnen. Tijdens dit onderzoek bleek dat deze nog niet verdwenen zijn. Binnen één moskee is dit vooral rond het bestuur en de visie, maar ook binnen de moslimgemeenschap als geheel merkt men dat niet iedereen op dezelfde lijn zit. Zo verklaarde respondent 7: *“En voor de erkenning van deze moskee hebben we veel*

interne problemen. En die interne problemen is de eenheid van de gemeenschap. . . Ze kunnen verenigen, maar het probleem is dat wanneer de getallen groter worden, wordt de consensus zwakker. De ideeën worden anders, dus dit maakt jou anders.”

8.2. De imam.

Het takenpakket van de imam is nog steeds in uitbreiding. Enkele opvallende nieuwe taken zijn bemiddeling tussen de eerste en de volgende generaties, de taak in deradicalisering (gaande van voorlichting tot officieel ambtenaar) en de imam als expert/mediafiguur. Bij kwesties die de islam aanbelangen worden imams regelmatig te gast gevraagd of geïnterviewd. De taken van de imam zijn bepaald door de noden van de gemeenschap. Respondent 4 beschrijft zijn taken: *“Klassieke taken zoals alle andere imams maar misschien nog bijvoegen, ben ik vaak betrokken bij jongeren die ziek zijn, psychische problemen, psychiatrische problemen, jongeren die net van de gevangenis komen een beetje bij te staan dat ze niet terug dwalen of zo. Dus alle soorten zaken.”* De voltijdse imams zijn echter nog steeds zeldzaam, bezoldiging gebeurt dan ook gewoonlijk via een ander beroep. Dit hangt uiteraard samen met de erkenning van moskeeën. De imams zijn dan ook niet elke dag aanwezig in de moskee. De taken worden dan ook meer gespreid, meerdere imams of leerkrachten zijn geen uitzondering meer.

Wat de opleiding betreft kan men een verandering vaststellen. De imams traditioneel opgeleid in vrije scholen in dorpen of steden zijn niet langer de grootste categorie. Er is nu een grote diversiteit in de behaalde of gevolgde opleiding, maar de grote categorie lijkt enigzins professioneler opgeleid te zijn. Er zijn diverse “jonge” imams aanwezig in Gent, geschoold op eigen bodem of aan een universiteit in het buitenland. Op eigen bodem speelt onder andere het Islamitisch Cultureel Centrum van België (ICC) in Brussel hier een rol in. Er zijn echter ook nog steeds traditioneel opgeleide imams zonder enig officieel diploma. Er is nog steeds geen uniforme lijn terug te vinden betreffende de opleiding.

8.3. Het standpunt in radicalisering.

Er kan gesteld worden dat alle onderzochte moskeeën unaniem radicalisering, extremisme en terrorisme veroordelen en openlijk afkeuren. Om het samen te vatten met de woorden van respondent 7: *“Eigenlijk zijn we allemaal tegen radicalisering. Daarom zijn we hier. . . Wij zijn het grootste slachtoffer van radicalisering.”* Men kan natuurlijk kritisch stellen dat dit te verwachten is als medewerking verleend wordt aan een onderzoek rond dit onderwerp en men kan zich de vraag stellen of de mening van de moskeeën die geen medewerking verleenden wel in dezelfde lijn ligt. Een ander opvallend punt dat steeds terugkwam was dat de veroordeling op basis van islamitische, theologische argumenten was. Er werden vaak voorbeelden, teksten en uitspraken uit de Fiqh (de islamitische plichtenleer) aangehaald. Een link tussen islam en radicalisering werd stevast tegengesproken en het omgekeerde, islam als vreedzame godsdienst, beargumenteerd. Men kan stellen dat *“de visie niet is dat de islam radicaliseert maar dat men radicalisme islamiseert”* om het met de woorden van respondent 2 te stellen. Naast de unanieme veroordeling is er echter wel een grote variatie binnen de visies hierop. Deze gaan van radicalisering als psychische aandoening, over radicalisering als complexe historische ontwikkeling tot radicalisering als begrijpelijke reactie op een onrechtvaardige buitenlandse politiek. Sommige visies waren complex en gefundeerd, andere

eerder simplistisch. Soms werd er gesproken over onbegrijpelijke daden, een andere keer werd dan het dan weer een begrijpelijke tegenreactie genoemd.

8.4. De ervaringen met (de)radicalisering.

De ervaringen met radicalisering waren zeer beperkt. Gewoonlijk was er sprake van een vroeg stadium van radicalisering. Dit kwam dan in de vorm van enige nieuwsgierig, onbewust flirtten met radicalisering (bv. filmpjes van bepaalde charismatische figuren bekijken) of een cognitieve opening of voedingsbodem voor radicalisering. Er werd slechts enkele malen vermelding gemaakt van contact met mensen die werkelijk helemaal doordrongen waren van een radicale ideologie. Men kan stellen dat de verschillende imams ook aandacht besteden aan preventie met duidelijke preken, lezingen of statement, al dan niet naar aanleiding van een aanslag. Ook van een deradicaliserende werking kan men spreken, zo zijn er verschillende imams die na een preek gesprekken hebben met jongeren. Zo werd er verteld dat na een gebed sommige jongeren wat aarzelend blijven treuzelen om een gesprek te hebben met de imam of soms mooi een rijtje vormen om enkele vragen te stellen. Respondent 5 vertelde: *“En inderdaad, heel wat collega imams doen het ook. Zij doen aan het deradicalisering maar niemand die daar over iets weet. Ik heb heel veel, echt waar heel veel collega's die in gesprek te gaan, na de vrijdagspreek komen er dat het een mooie preek is geweest van ja imam ik willen spreken, ik wil naar Syrië maar is dat Jihad of is dat niet?”*. In vertrouwen wordt er veel verteld aan de imam. Men kan dit het best omschrijven als een vorm van informele preventie, ofwel een verborgen, vroegtijdige deradicaliserende werking. Gezien de verborgen werking hier is het moeilijk om de impact te schatten, maar respondent 5 maakte een ruwe schatting: *“Daarop gewoon, daarop focussen, dat fragment dat zich afspeelt in verschillende, in de 300 moskeeën. Als je 300 keer zo'n korte gesprekken doet met jongeren, dan hou je eigenlijk 300 jongeren te kunnen vertrekken. We hebben er maar 400, maar stel dat de gesprekken er niet geweest waren dan zaten we misschien aan drieduizend, aan drieduizend jongeren”*. De exacte cijfers zullen helaas onbekend blijven.

8.5. De meningen over het beleid en de aanpak van de overheid .

In het algemeen was er enige kritiek op het beleid van de overheid. Ik zet de voornaamste kritieken op een rijtje.

Kritiek op het algemene beleid t.o.v. moslims, nationaal en internationaal. Het grootste punt van kritiek was het onrechtvaardig beleid waar godsdienstvrijheid en rechten van de moslims meer en meer beperkt worden. Respondent 7 noemde dit het *“oneerlijke internationale politiek. Het duale beleid.”*

Kritiek op de samenwerking met de verschillende overheden, het beleid is niet voldoende coöperatief en inclusief. Wat de lokale overheid betreft wordt er enkel contact genomen naar aanleiding van een aanslag, betoging of gebeurtenis. Bijvoorbeeld zo wordt er gevraagd om de aanslag te veroordelen, mensen af te raden naar een betoging te gaan of enkele vage toekomstplannen vermeld waarvan uiteindelijk weinig in huis komt. Soms wordt er vergaderd met de lokale overheid. Op het terrein is daar echter zeer weinig van te merken. Er is erg weinig steun te vinden om initiatieven of organisaties te subsidiëren. Een ander hekelpunt dat

aangehaald werd was het gebrek aan islamitische werken in bibliotheken, wat dan weer betrekking heeft op het gebrek aan inclusie. Hier werd de link aangekaart met het opzoeken van radicale informatie op het internet. Het gebrek aan inclusie op sociaal-economisch vlak werd ook vernoemd.

Kritiek op de erkenningsprocedure van moskeeën. Dit wordt wel gerelativeerd met het feit dat soms interne strubbelingen hier mee aan de oorzaak van liggen.

Kritiek op de late reactie van de overheid en de “brandweementaliteit”. Men heeft het gevoel dat ze achter de feiten aanhollen en eerdere opmerkingen of ontwikkelingen i.v.m. radicalisme afgelopen jaren niet aux serieux genomen werden.

Tenslotte kan er gesteld worden dat er unaniem de vraag is naar meer samenwerking met de overheden, meer steun en meer overleg. Ook meer structuur en organisatie in deze materie is aangekaart. Momenteel heeft men soms het gevoel dat imams facultatief ingeschakeld worden wanneer de overheid dit nodig acht. Zo beschreef respondent 5 de redenering van de overheid: *“We zijn dé Staat we hebben niet genoeg experts in huis? We gaan toch niet vragen aan Mohammed of aan Ali? Neen, om onze problemen te gaan... Neen neen, als we hem nodig hebben, dan gaan we hem vragen, facultatief!”*.

8.6. De rol van imams in disengagement/deradicalisering.

Een zaak die terugkwam is de overtuiging dat moskeeën/imams een deradicaliserende werking hebben. Deze werking is dan eerder in zeer vroege stadium of preventief van aard.

Maar wat hier opviel was dat hier twee categorieën waren: de meer progressieve imams zijn hier bereid een actieve rol te spelen en willen zelf initiatieven in gang steken en actie ondernemen. Soms neemt dit zelfs al vrij concrete vormen aan, bv. in de vorm van een lezingenreeks. De tweede categorie, de meer traditionele imams, neemt eerder een afwachtende houding aan. Zij zullen hun rol spelen wanneer radicalisering hun pad zou kruisen, maar zij gaan hier zelf niet actief naar op zoek. Zij vervullen een meer passieve rol. Respondent 2 beschreef deze passieve rol als volgt: *“Normaal gezien, wie dat ik tegenkom - zonder laten de anderen weten of het is niet de bedoeling om hun te zeggen dat ze die gedachte heeft - maar ik begin al direct als er over zo politiek gaat of over radicaliteit, daar ga ik duidelijk zeggen de principe van islam, het principe van die groep, om gewoon de situatie in controle te hebben.”*

8.7. Conclusie.

De visie van imams werd in dit onderzoek verkend aan de hand van zes topics rond het onderwerp (de)radicalisering. Er kunnen dan ook zes korte conclusies getrokken worden. Ten eerste staat het vast dat de moskeeën in de Gentse context nog steeds continu evolueren. Het moskeelandschap is dynamisch en er is zeker nog geen sprake van stagnatie. De moskeeën van nieuwe migratiegroepen blijven toenemen, maar ook bij de klassieke migrantengroepen verschijnen, verdwijnen en groeien er moskeeën. Het multifunctionele aspect van de moskee blijft uitbreiden. De interne onenigheid die eerder voor breuklijnen zorgde is nog steeds terug te vinden. Ten tweede geldt hetzelfde voor imams, het takenpakket blijft uitbreiden. Enkele opvallende uitbreidingen zijn de imam als mediafiguur, ambtenaar of expert. Wat de bezoldiging en het statuut betreft is er geen verandering. Maar de imams beginnen ‘officieel’

en op eigen bodem opgeleid te worden, vooral de jongere imams uiteraard. Ten derde wordt radicalisering eensgezind veroordeeld door de imams. Argumentatie kwam uit de islamitisch theologie. De visie op oorzaken is heel uiteenlopend, net zoals de 'graad' van veroordeling. Een enkele keer was er een vorm van begrip voor (de wanhoop van) terrorisme te bespeuren. Ten vierde zijn er weinig aanrakingen met geradicaliseerde personen. Wanneer men hiermee in aanraking komt is dat een vroeg stadium. Slecht zelden komen de ondervraagde imam in aanraking met iemand volledig doordrongen van een radicaal islamitische ideologie. Het vijfde punt zijn de meningen over het beleid, waar de kritiek op een gebrek aan samenwerking, betrokkenheid, inclusie en steun er tussenuit springt. Het laatste en zesde punt was de eigen rol hierin. Hier waren twee categorieën te benoemen: de progressievere imams die een actieve rol willen spelen en de meer traditionele imams die een passieve rol willen spelen. De eerste categorie komt zelf aanzetten met initiatieven, de tweede stelt op radicalisering te zullen reageren wanneer dit hun pad kruist.

9. Kritische reflectie.

We leven in een geglobaliseerde, multiculturele wereld. De wereld is bij wijze van spreken één groot dorp geworden, andere culturen en andere religies zitten op diverse manieren diep en ondiep in de Westerse samenleving vervlochten. De tijd dat men zich kan verschuilen achter muren of achter grenzen is allang vervlogen en zal hoogstwaarschijnlijk nooit meer terugkeren. Een angstige terugslagbeweging is hier niet de richting die we uit moeten, simpele populistische oplossingen als de grenzen sluiten en muren bouwen kunnen we al volledig links laten liggen. Complexe problemen vragen om complexe oplossingen. Een multidisciplinaire aanpak die alle aspecten van de integrale en geïntegreerde veiligheid raakt is aangewezen. Hierin mag het aspect disengagement, deradicalisering en nazorg niet vergeten worden.

Het beleid (op alle niveau's) en de politiek reageren op vlak van disengagement en deradicalisering zoals al te vaak gebeurd is in de Belgische geschiedenis: traag, in golven kort na dramatische gebeurtenissen, met veel theorie en aankondigingen maar met weinig implementatie of eerder zwakke uitwerking in de praktijk. De samenwerking en taakverdeling tussen de niveau's loopt stroef. De Vlaamse overheid heeft al enige vooruitgang geboekt met een vorm van deradicalisering in het onderwijs, maar er moet meer aandacht besteed worden aan zowel disengagement als deradicalisering. Bij deze initiatieven van de overheid moet men hier even stilstaan. Deze initiatieven hebben veelal een preventieve inslag, toch worden ze steevast deradicaliserend genoemd. Soms lijkt het of er bij de doelgroep werkelijk geen enkele mate van radicalisering bestaat. Het is dan ook stuitend dat er gesproken wordt van deradicalisering en denkt hier een verschil te maken, zonder dat er eerst een graad van radicalisering aanwezig is moet men niet spreken van deradicalisering. Dit zorgt enkel voor nog meer begripsverwarring. Bovendien is er zo geen mogelijkheid om deze te evalueren of de effectiviteit van deradicalisering te meten, aangezien er geen duidelijke radicalisering aanwezig is. Een ander verschijnsel dat hier besproken moet worden zijn de radicaliseringsambtenaren en –deskundigen. Ambtenaren, CLB-medewerkers en soortgelijke worden op het eerste zicht van de ene dag op de andere een deskundige in deze materie. Er is geen twijfel dat deze personen zich bijscholen en goede intenties hebben, maar ik durf de expertise en geloofwaardigheid bij de doelgroep hier in twijfel trekken.

Stad Gent wachtte, ondanks de problematiek die zich jarenlang ontwikkelde, de eerste vertrekken van Gentse Syriëstrijders af om te beginnen brainstormen. Van een praktische uitwerking is nog zeer weinig sprake, er werden wel twee deradicaliseringsambtenaren aangesteld. Gent leverde tot nu toe slechts enkele Syrië-strijders. Dit is dus vermoedelijk niet te danken aan het beleid en de uitwerking hiervan. Er zijn een aantal andere factoren waarvoor men kan argumenteren. Ten eerste bestaat de lokale moslimpopulatie in Gent grotendeels uit de Turkse gemeenschap en een eerder kleine Maghrebijnse gemeenschap. De beschikbare cijfers wijzen erop dat een grote meerderheid van de geradicaliseerde jongeren van Marokkaanse origine zijn (cfr. integratieparadox). Dit kan al mogelijk een verklarende factor zijn voor de Gentse situatie. Een tweede reden kan in het onderwerp van dit schrijven liggen, de Gentse imams en hun rol in het bestrijden van radicalisering. Toen ik dit onderzoek startte merkte ik al gauw dat er in Gent enkele vooraanstaande progressieve imams heeft, progressieve die over een ruime kennis van de problematiek beschikken. Tijdens het

onderzoek kwam een verborgen preventieve of deradicaliserende invloed aan bod, men kan argumenteren dat dit ook een invloed heeft gehad.

Ook over de moskeeën en imams zijn er enkele bedenkingen te maken. De organisatie van moslims in de diasporacontext is zeer zwak, wat enkel een nadelige invloed heeft. Zelf binnen één moskee zijn er interne strubbelingen. Er zijn enkele oorzaken hiervoor te benoemen. Als hoofdoorzaak kan de heterogeniteit van de moslimgemeenschap aangeduid worden. Er zijn zoveel culturele, etnische en religieuze verschillen binnen de moslimgemeenschap dat het zeer moeilijk wordt om eensgezind een sterk front te vormen. Zelfs binnen de Marokkaanse gemeenschap is dat te bemerken, gebaseerd op de stammencultuur van Marokko. Dit zullen we in deze bijdrage het heterogeniteitsprobleem noemen. Het resultaat van het heterogeniteitsprobleem is een handicapering van de organisatie van moslims, in dit geval in België. Een tweede vaststelling die hierin een rol kan spelen zijn de (visies van) verschillende generaties. Het moskeebestuur is vaak in handen van de eerste generatie migranten die er een beleid op nahouden dat gebaseerd is op het vaderland of waar men Saoedi-Arabië als referentiekader gebruikt, wat voor strubbelingen kan zorgen met de volgende generaties die er eerder aan de diasporacontext aangepaste wensen hebben. Woorden die in deze interne strijd terugkomen zijn gematigde islam, Europese islam, liberale islam of rationele islam. Deze termen, die allemaal ongeveer in dezelfde lijn liggen, proberen duiding te geven van hoe islam een plaats kan hebben in de moderne, Westerse wereld. De tweede oorzaak is dus de interne strijd. Het resultaat van de interne strijd is een rem op de vooruitgang van een moskee. De derde oorzaak is niet in elke moskee te bemerken en is eerder een typerend menselijk kenmerk. Het gaat hier over het ego, het streven naar het voorzitterschap of bestuur van de moskee. Dit vermoedelijk omwille van aanzien in de gemeenschap. Deze aanstellingen in de lokale moslimgemeenschap gebeuren volledig anders dan in bv. het katholicisme. Dit gebeurt namelijk bottom up, in tegenstelling tot het top down aanstellen zoals in andere religies. Dit resulteert soms in onenigheid. Deze drie oorzaken sloppen energie en tijd op die in deze tijden aan belangrijkere kwesties besteed moet worden. Men kan zelfs stellen dat de moslimgemeenschap in de diasporacontext voor een existentiële crisis staat. Toch blijven de bovenstaande punten de uitbouw van structuren en organisatie in de weg staan. Enkel door interne dialoog, debatten en samenwerking kan men hier resultaten boeken. Dit moet vanuit de gemeenschap zelf komen, druk van buitenaf om snel een “Europese islam” te ontwikkelen zal enkel een terugslagbeweging in de hand werken als we de Arabische lente in gedachten houden.

Waarom is het bovenstaande nu zo belangrijk in de strijd tegen radicalisering? Een stevig uitgebouwde, lokale ingebedde islam in de diaspora die hand in hand gaat met de Westerse moderniteit zal een sterk positieve werking hebben. Dit zal de identiteitscrisis en de problemen met de sociale identiteit die moslimjongeren hier ervaren tegengaan. Dit zal het opzoeken van religieuze, vaak salafistische informatie online tegengaan aangezien deze lokaal beschikbaar is. Dit zal het sociaal kapitaal van de jongeren versterken en hun weerbaarder maken tegen radicalisering. Dit zal het ontspringen van wat één van de imams “paramoskeeën” noemde -woonkamers waar jongeren samenkomen om te bidden en extremistische islamitische ideologieën te bespreken- verminderen. Er zijn dus verschillende positieve invloeden die men hier kan beargumenteren. Erkenning van moskeeën, lokale opleidingen voor imams en stevige koepelorganisaties zullen hierbij zeker helpen. Het is tijd voor de lokale moslimgemeenschap om wakker te worden, vooraanstaande imams moeten vijf minuten politieke moed hebben om dit in gang te zetten in plaats van te bikkelen over het voorzitterschap van de moslimexecutieve.

Wat de onderzoekers betreft is het nodig om te beseffen dat de wetenschappelijke waarde van cases niet afloopt maar juist begint, wat disengagement en deradicalisering betreft, nadat een persoon gederadicaliseerd is. Het hoofdstuk moet hier dan niet afgesloten worden maar juist verder onderzocht. Men kan ook veronderstellen dat de mogelijkheid tot onderzoek dan groter is dan bij actieve extremisten, de mogelijkheden voor empirisch onderzoek staan dan ook open. Zelfs voor radicalisering en engagement is er veel te leren uit onderzoek rond deradicalisering. In de praktijk vraagt disengagement en deradicalisering om een multidisciplinaire aanpak die evidence based is. Wanneer er een duidelijke ideologische basis is, kan de hulp van een geloofwaardige imam zeker een bijdrage leveren. Dit vraagt dus om een geïndividualiseerde aanpak op microniveau.

10. Eindconclusie.

Vooraleer we starten met de methodologische verantwoording, brengen we de onderzoeksvragen in herinnering. Welke rol kunnen imams spelen in ‘disengagement’ en de deradicalisering van geradicaliseerde Islamitische jongeren in België? Welk beleid heeft de federale, regionale en stedelijke overheid (Gent) ontwikkeld in functie van de strijd tegen radicalisering van moslims? In welke mate zijn imams bezig met het vraagstuk van (de)radicalisering en disengagement en hoe staan zij tegenover een samenwerking met de overheid? Deze onderzoeksvragen worden hieronder één voor één beantwoord

Aan de hand van de verklaringen van imams kan vastgesteld worden dat sommige imams reeds een soort van verborgen, vroegtijdige deradicaliserende werking hebben. Deze komt voor in de vorm van vertrouwelijke gesprekken of vragen van jongeren die flirten met radicalisme of bepaalde vragen hebben. Ook aan de hand van literatuur werden de opportuniteiten verkend. Men moet echter cases individueel bekijken. Wanneer er een sterke islamitische ideologische basis is voor gewelddadig radicalisme, kan een geloofwaardige imam dit delegitimiseren. Dit is echter de minderheid volgens het beschikbaar empirisch materiaal.

Er moet geconcludeerd worden dat er geen integraal en geïntegreerd beleid voorhanden is om deze problematiek in België aan te pakken. Opvallend was dat de beleidsmaatregelen snel, soms zelfs ondoordacht, in golven komen na dramatische gebeurtenissen. De uitwerking in de praktijk hinkt echter achterop. Het lijkt erop dat de grote lijnen (voornamelijk vaag) door de federale overheid worden uitgewerkt en als ‘tools’ aan de regionale en regionale en lokale overheden worden aangereikt. De praktische implementatie wordt dan ook aan deze overheden overgelaten. De meeste vooruitgang lijkt gemaakt te zijn door de Vlaamse overheid op vlak van deradicalisering: het onderwijsnetwerk islamexperten tegendiscours. Een volwaardig deradicaliseringsinitiatief omdat dit de radicale ideologie bestrijdt en ingrijpt in verschillende fasen van het radicaliseringsproces. Een beperking hier is wel dat de aanwezigheid van radicalisme beperkt is, men kan de vraag stellen in welke mate dit deradicalisering is en hoe men de effectiviteit kan evalueren zonder dat dit duidelijk aanwezig was. Verder kan men vaststellen dat er nood is aan coördinatie van initiatieven en communicatie over de diverse lokale strategieën op bovenlokaal niveau. Dit zou dan ook kunnen helpen met het vertalen van de actieplannen en strategieën naar een uniforme of complementaire lokale praktijk. Een praktijk die effectief radicalisme aanpakt. Dan pas kan de effectiviteit dan op een wetenschappelijke manier gemeten worden.

Er kan gesteld worden dat alle onderzochte imams unaniem radicalisering, extremisme en terrorisme veroordelen en openlijk afkeuren. Ook houden zij de ontwikkelingen in de gaten en vormen zij eigen inzichten hierover. Over specifiek disengagement en deradicalisering is dit minder uitgesproken. Wanneer verder bevraagd kon men hier twee categorieën ontleden: de progressief/actieve en de traditioneel/passieve. De meer progressieve imams zijn hier bereid een actieve rol te spelen en willen zelf initiatieven in gang steken en actie ondernemen. Soms neemt dit zelfs al vrij concrete vormen aan of zijn er al initiatieven ondernomen. De tweede categorie, de meer traditionele imams, neemt eerder een afwachtende houding aan. Zij zeggen hun rol te spelen wanneer radicalisering hun pad zou kruisen, maar zij gaan hier zelf niet actief naar op zoek. Zij vervullen dus een meer passieve rol. Tenslotte zijn de meningen over het beleid, waar de kritiek op een gebrek aan samenwerking, betrokkenheid, inclusie en steun er tussenuit springt. Men heeft een gevoel van eenrichtingsverkeer en louter ad rem gebruik van imams.

11. Literatuurlijst.

Ashour, O. (2010). De-radicalization of jihad? The impact of Egyptian Islamist revisionists on al-Qaeda. *Perspectives on Terrorism*, 2(5). 11-14

Ashour, O. (2009). *The de-radicalization of Jihadists: Transforming armed Islamist movements*. New York: Routledge.

Bauwens, T., Enhus, E., Ponsaers, P., Reynaert, H., & Van Assche, J. (2011). *Integraal veiligheidsbeleid tussen pragmatisme en idealisme. Het complexe samenspel van lokale en bovenlokale actoren*. Brussel: VUBPRESS

Bauwens, T. (2009) Lokaal integraal veiligheidsbeleid: onderzoek naar een geïntegreerde aanpak. FOD Binnenlandse Zaken

Benyaich, B. (2015). *Radicalisme, extremisme, terrorisme*. Leuven: Uitgeverij Van Halewyck.

Bjorgo, T., & Horgan, J. (Eds.). (2008). *Leaving terrorism behind: individual and collective disengagement*. New York: Routledge.

Boeije, H. (2005). *Analyseren in kwalitatief onderzoek*. Amsterdam: Boom.

Bovenkerk, F. (2011). *Een gevoel van dreiging: criminologische opstellen*. Amsterdam: Uitgeverij Augustus.

Clarke, R.V. & Cornish, D.B. (1985). Modeling offender's decisions: A framework for research and policy", In: Tony, M. & Morris, N. (Eds.) *Crime and justice*, 6, 147-185.

Commissie voor de Justitie; Handelingen, Belgische Senaat, 8 mei 2013. Geraadpleegd op 10 december 2015 via <http://www.senate.be/crv/5-222COM.pdf>

Corens, S. (2008). Op zoek naar een betere wereld: Islamitisch gefundeerde radicalisering binnen een Europese context. Een psychosociale analyse. *MENARG Working paper n°4*. Gent: Middle East and North Africa Research Group.

Cusson, M. & Pinsonneault, P. (1986), "The decision to give up crime", in D.B. Cornish, R.V. Clarke (eds.), *The reasoning criminal*. New York: Springer-Verlag.

Debeer, J., Loobuyck, P., & Meier, P. (2011). *Imams en islamconsulenten in Vlaanderen: Achtergrond en activiteiten in kaart gebracht*. Steunpunt Gelijkekansenbeleid.

Dechesne, M. (2011). Deradicalization: not soft, but strategic. *Crime, law and social change*, 55(4), 287-292.

- Decorte, T., & Zaitch, D. (2009). *Kwalitatieve methoden en technieken in de criminologie*. Leuven: Acco
- Demant, F., Slootman, M., Buijs, F. & Tillie, J. (2008). *Teruggang en uittreding. Processen van deradicalisering ontleed*. Amsterdam: IMES.
- Demant, F., Slootman, M., Buijs, F. & Tillie, J. (2008). *Decline and Disengagement: An Analysis of Processes of Deradicalisation*. Amsterdam : IMES.
- Demant, F., & Graaf, B. D. (2010). How to counter radical narratives: Dutch deradicalization policy in the case of Moluccan and Islamic radicals. *Studies in Conflict & Terrorism*, 33(5), 408-428.
- El-Said, H. (2015). *New Approaches to Countering Terrorism: Designing and Evaluating Counter Radicalization and De-radicalization Programs*. Palgrave Macmillan.
- Federale Ministerraad. *Kadernota Integrale Veiligheid*, 30-31 maart 2004.
- Ferguson, N. (2008). Disengaging from terrorism. In Silke, A. *The psychology of counter-terrorism*. (pp. 111-123). New York: Routledge.
- Geeraerts, S. (2012). Digital radicalization of youth. *Social Cosmos*, 3(1), 25-32.
- Gielen, A. J. (2008). *Radicalisering en identiteit: Radicale rechtse en moslimjongeren vergeleken*. Amsterdam : Aksant
- Gottfredson, M.R. & Hirschi, T. (1990). *A general theory of crime*. University Press: Stanford.
- Groves, R. M., Fowler Jr, F. J., Couper, M. P., Lepkowski, J. M., Singer, E., & Tourangeau, R. (2011). *Survey methodology* (Vol. 561). John Wiley & Sons.
- de Haan, W.J.M. (1995). Integrale veiligheid: Beleidsvernieuwing of beleidsvervaging? *Justitiële verkenningen*, (5), 25-49
- Horgan, J. (2005). Psychological Factors Related to Disengaging from Terrorism: Some Preliminary Assumptions and Assertions. In Benard, C. (Ed.). *A Future for the Young: Options For Helping Middle Eastern Youth Escape the Trap of Radicalization*. (pp. 65-91). RAND Initiative for Middle Eastern Youth Working Paper (National Security Research Division).
- Horgan, J. (2009). *Walking Away from Terrorism, Accounts of Disengagement from Radical and Extremist Movements*. New York: Routledge.
- Horgan, J. (2009). Deradicalization or disengagement? A process in need of clarity and a counterterrorism initiative in need of evaluation. *Revista de Psicologia Social*, 24(2), 291-298.
- Kanmaz, M. (2002). The Recognition and Institutionalization of Islam in Belgium. *The Muslim World*, 92, 99-113.

- Kanmaz, M., & Mokhless, F. (2002). Sociaal-cultureel werk in de moskee?. *Vorming, Vaktijdschrift voor volwasseneneducatie en sociaal-cultureel werk*, 17(6).
- Kanmaz, M., & El Battiui, M. (2004). *Moskeeën, imams en islamleerkrachten in België: stand van zaken en uitdagingen*. F. Nahavandi (Ed.). Brussel: Koning Boudewijnstichting.
- Kanmaz, M. (2007). *Moskeeën in Gent: tussen subcultuur en sociale beweging. Emancipatiedynamieken van moslimminderheden in de diaspora*. Gent: Doctoraatsdissertatie UGent.
- Kanmaz, M. (2009). *Islamitische ruimtes in de stad: de ontwikkeling van gebedsruimtes, moskeeën en islamitische centra in Gent*. Gent: Agora.
- Kazemian, L & Maruna, S. (2010). Desistance from Crime. In Krohn, M. D., Lizotte, A. J., & Hall, G. P. (Eds). *Handbook on Crime and Deviance*. (pp. 277-295). New York: Springer Science/Business Media.
- Kohnstamms, J. (1995). Veiligheid als bestuurlijk produkt. *Justitiële verkenningen*, (5), 8-17
- Kruglanski, A. W. and Gelfand, M. J. (2015). Aspects of Deradicalization. Institute for the Study of Asymmetric Conflict. Geraadpleegd op 21 april 2016 via <http://www.asymmetricconflict.org/articles/aspects-of-deradicalization/>
- LaFree, G., & Miller, E. (2008). Desistance from terrorism: What can we learn from criminology?. *Dynamics of Asymmetric Conflict*, 1(3), 203-230.
- Lucassen, P. L. B. J., & olde Hartman, T. (2007). *Kwalitatief onderzoek/druk 1/ING*. Antwerpen: Standaard Uitgeverij.
- Maussen, M. J. M. (2007). Scheiding van kerk en staat en de islam op gemeentelijk niveau. *Justitiële verkenningen*, 33(1), 20.
- Marret, J. L. (2009). *Prison De-radicalization and disengagement: The French case*. France: Fondation pour la Recherche Stratégique.
- Maruna, S. (2001). *Making good: How ex-convicts reform and rebuild their lives*. Washington: American Psychological Association.
- Maruna, S. (2012). Desistance. In McLaughlin, E., & Muncie, J. (Eds.). *The Sage dictionary of criminology* (pp. 126-129). London: Sage.
- Marret, Jean-Luc (2009). *Prison De-radicalization and Disengagement: The French Case*. France : Fondation pour la Recherche Stratégique.
- Moffitt, T. (1993). Adolescent-limited and life-course persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review*, 100, 674-701.
- Moghaddam, F. M. (2005). The staircase to terrorism: a psychological exploration. *American Psychologist*, 60(2), 161

- Noppe, J., Ponsaers, P., Verhage, A., De Ruyver, B., & Easton, M. (2011). *Preventie van radicalisering in België*. Antwerpen: Maklu.
- Pauwels, Lieven, & De Ruyver, B. (2015). Preventie van gewelddadig extremisme en terrorisme. In P. Loobuyck (Ed.), *De Lokroep van IS : Syriëstrijders en deradicalisering* (pp. 239–263). Kalmthout: Pelckmans
- Pieters, P. (2005). De strijd tegen het terrorisme, het extremisme en het radicalisme|. *Panopticon*, 26(5), 68.
- Ponsaers, P., De Ruyver, B., Easton, M., Verhage, A., Noppe, J., Hellinckx, J., & Vandevelde, M. (2010). *Onderzoeksrapport polarisering en radicalisering: een integrale preventieve aanpak*. FOD Binnenlandse Zaken.
- Rabasa, A., Pettyjohn, S. L., Ghez, J. J., & Boucek, C. (2010). *Deradicalizing Islamist Extremists*. RAND CORP ARLINGTON VA NATIONAL SECURITY RESEARCH DIV.
- Sampson, R.J. & Laub, J.H. (1993). *Crime in the making: Pathways and turning points through life*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Schmid, A. P. (2013). *Radicalisation, de-radicalisation, counter-radicalisation: A conceptual discussion and literature review*. The Hague: ICCT Research Paper.
- Schuurman, B., & Bakker, E. (2015). Reintegrating jihadist extremists: evaluating a Dutch initiative, 2013–2014. *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 8(1), 66-85.
- Silke, A. (2011), 'Disengagement or deradicalization: A look at prison programs for jailed terrorists', *CTC Sentinel*, 4, (1),18-21.
- Slootman, M., & Tillie, J. (2006). *Processen van radicalisering. Waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden*. Amsterdam: IMES
- Speckhard, A. (2011). Prison and community-based disengagement and de-radicalization programs for extremist involved in militant jihadi terrorism ideologies and activities. In A. Speckhard (Ed.), *Psychosocial, organizational and cultural aspects of terrorism* (pp. 1–14). Neuilly-sur-Seine: NATO-Research and Technology Organisation.
- van Stokkom, B.A.M., Boutellie, J.C.J.? & ter Veer, P.B.A.(1995). Voorwoord. *Justitiële verkenningen*, (5), 5-8
- Tillie, J. (2013). *Gedeeld land. Het multiculturele ongemak van Nederland*. JM Meulenhoff.
- Torfs, R. (1996). Church and State in France, Belgium, and the Netherlands: Unexpected Similarities and Hidden Differences. *BYU Law Review*, X, 945-971.
- Vlaamse Regering 2014-2019 (2014). *Regeerakkoord van de Vlaamse Regering 2014-2019: Vertrouwen, verbinden, vooruitgaan*. Geraadpleegd op 10 december 2015 via <http://www.vlaanderen.be>

Bijlage 1

INFORMED CONSENT

Masterproef : De rol van de Gentse moskeeën in deradicalisering en ‘disengagement’: de vreedzame imam als wapen in de strijd tegen radicalisering?

Geachte heer,

Dank u wel voor uw medewerking aan deze masterproef. Hieronder vindt u begeleidende informatie over dit project.

Doel van het interview.

Dit interview vindt plaats in het kader van een masterproef criminologische wetenschappen aan de Vrije Universiteit Brussel van de student Said Chioua Lekhli. De promotor van deze masterproef is Prof. Dr. Cools. Het onderwerp hiervan is disengagement en deradicalisering, het doel van dit interview is de visie van de imams van de Gentse moskeeën te verkennen.

Hoe gaat het interview in zijn werk.

Said Chioua Lekhli zal het interview met u afnemen. Het betreft een half-open interview met topiclijst dat +/- 1 uur in beslag zal nemen. Wij willen u er nadrukkelijk op wijzen dat U op elk moment kunt verzoeken de opnames te stoppen en te overleggen met de interviewer en vragen te stellen over het interview. U bent nooit verplicht een vraag te beantwoorden.

Wat gebeurt er met de interviews?

Het interview wordt digitaal opgenomen en op anonieme wijze bewaard, verwerkt en gerapporteerd. De onderzoeksresultaten worden weergegeven in de masterproef.

Ik ondergetekende,, verklaar hierbij dat ik, als participant

- de informatiebrief heb gelezen die geeft uitleg over het interview. Op elk ogenblik wordt mij de mogelijkheid geboden om bijkomende informatie te verkrijgen.
- vrijwillig deelneem aan het onderzoek.
- de toestemming geef aan de student om dit interview op anonieme wijze te bewaren, te verwerken en te rapporteren.
- op de hoogte ben van de mogelijkheid om mijn deelname aan het interview op ieder moment stop te zetten.
- ervan op de hoogte ben dat ik –indien gewenst- een samenvatting van de onderzoeksbevindingen kan krijgen.

Gelezen en goedgekeurd te(plaats) op (datum)

Handtekening van participant:

INFORMED CONSENT

Thesis : The role of the mosques of Ghent in deradicalization and disengagement: the peaceful imam as a weapon in the war against radicalization?

Dear sir,

Thank you for your coöperation on this thesis. Below you find the according information about this project.

Purpose of the interview.

This interview takes place in function of the degree criminology at the Vrije Universiteit Brussel of the student Said Chioua Lekhli. The promotor of this thesis is Prof. Dr. Cools. The subject is deradicalization and disengagement, the goal of these interviews is to explore the opinions of the imams of the mosques in Ghent.

How does the interview proceed.

Said Chioua Lekhli will take the interview. It is a half-open interview with a topiclist, no questions, that will consume more or less 1 hour. We want to insist that u can ask any moment to stop the interview or to pause to ask questions about the interview. You are also never obliged to answer a question.

What happens with the interview?

The interview is digital recorded anonymously stored, processed and rappedort. The results of the research will be written in the thesis.

Me, undersigned,, declare that I, as participant
- have read the letter about the interview. At any moment I have the opportunity to pauze the interview.

- take part freely.
- give permission to the student to store, process and rapport this interview anonymously.
- am informed that I can stop participating at any time.
- am informed that I can – if pleased – get a copy of the research results.

Read and approved in(place) on (date)

Signature of the participant:

Bijlage 2

Topiclijst interviews.

Voor interview: informed consent.

Moskee.

-Geschiedenis moskee.

-Werking moskee.

Rol imam.

-Taken en functies.

Persoonlijke gegevens imam.

-Eigen achtergrond: leeftijd, woonplaats, jobs buiten imam, enzv...

-Opleiding imam.

-Hoe bij de moskee terechtgekomen, hoelang, statuut, ...

Visie op radicalisering.

-Standpunt in radicalisering.

-Radicaal islamiseert <-> moslim radicaliseert.

Ervaringen.

-Ervaringen met radicalisering.

-Bekend met disengagement en deradicalisering? (eventueel uitleggen).

-Ervaringen met gederadicaliseerde jongeren?

Beleid.

-Mening over het beleid in radicalisering.

-Visie op samenwerking met overheid.

Rol van de imam in disengagement en deradicalisering.

-Eigen visie op aanpak radicalisering.

-Algemene aanpak disengagement en deradicalisering.

-Welke rol hierin zelf spelen? Belangrijkste punten.

-Aanbevelingen, pijnpunten, ..?

-Laatste woord.

Na interview: Bedanking, lijst moskeeën bekijken en gegevens aanvullen.